

Ренат Тольовий

Кубанська
Україна

Ренат Польовий

Кубанська Україна

**Київ
Діокор
2002**

УДК 94(430.62) (=161.2) "17/19"
ББК 63.3 (4РОС=УКР)
П54
ISBN 966-96038-5-4

Рецензент – кандидат історичних наук Євген ПЕТРЕНКО

ПОЛЬОВИЙ Р. П.

Кубанська Україна
К.: Діокор, 2002. – 304 с.: іл.

Під загальною редакцією
Романа КОВАЛЯ

Ця книга про тих, хто творив українське життя на Кубані з кінця XVIII ст. до початку XXI ст. Найбільша увага приділена добі Української революції початку XX століття та її провідним постатям.

Рекомендована Історичним клубом "Холодний Яр" для вивчення у вищих та середніх навчальних закладах України та Краснодарського краю Російської Федерації.

Розрахована на широке коло читачів.

Упорядник Роман КОВАЛЬ.

Літературний редактор і коректор Віктор РАДІОНОВ.

Макет Євгена КОВАЛЯ.

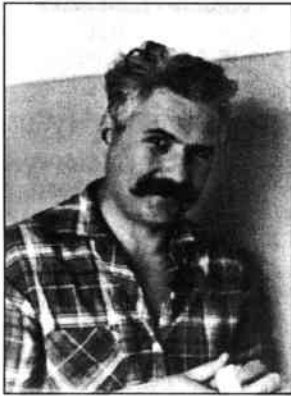
Змакетовано в редакції газети "Незборима нація" за сприяння "Великої дитячої газети".

Видано за сприяння Історичного клубу "Холодний Яр"

Відповідальний за випуск Олександр ТКАЧУК.

© Ренат Польовий, автор, 2002.
© Роман Коваль, упорядник, 2002.
© Євген Коваль, дизайн, 2002.

Онукам Дмитрові й Богданові Чубам
присвячую

Біографічна довідка про автора

Польовий Ренат Петрович народився 6 жовтня 1927 року в м. Москві, де навчався його мати Олександра Павлівна Польова. Батько Петро Родіонович Половий на той час навчався у Дніпропетровську на геодезиста. Батьки народилися в с. Комісарівка на Дніпропетровщині.

До Другої світової війни Ренат Польовий навчався в середніх школах криворізьких рудень, де батько працював маркшейдером (гірничим геодезистом), а мати – учителькою.

Під час війни потрапив на Урал, де навчався в ремісничому училищі, працював токарем на військовому заводі.

В 1945 – 1951 рр. відбував термін ув'язнення на Колимі. Після цього поселився на Кубані, де працював механізатором рибозаводу. Одружився на козацьці Вірі Денисенко.

З 1953 р. проживав у м. Костянтинівка Донецької області, працював на заводі скловиробів скловаром. Закінчив технікум та інститут за фахом інженера-механіка, працював конструктором, механіком, технологом. Розробив і впровадив кілька високоефективних винаходів із технології виробництва скляного волокна.

В 1972 р. був переведений на роботу до Київської науково-дослідної лабораторії базальтових волокон, де розробив удосконалену технологію виробництва волокон.

Не знайшовши в лабораторії підтримки своїх нових технічних ідей, 1975 р. перейшов працювати в Ірпінський комбінат “Прогрес”, де розробив високоефективну технологію виробництва базальтового супертонкого волокна, яка була впроваджена на десятках заводів країни.

У 1995 – 1997 роках перебував у Ізраїлі, де розробляв технологію виробництва базальтового неперервного волокна. Цю роботу закінчив в Україні 2001 року.

Ще проживаючи на Донеччині, часто відвідував у Києві скульптора Івана Макаровича Гончара, знайомився з його колекцією народного мистецтва, брав із його книгозбірні літературу з української історії та культури.

З 1982 р. брав участь у народному хорі під керівництвом Леопольда Ященка.

В 1988 р. став членом Українського культурологічного клубу, невдовзі – членом Української гельсінкської спілки, Української республіканської партії. З 1995 р. і дотепер є членом Всеукраїнського політичного об'єднання “Державна самостійність України” та головою його Суду честі. Член Історичного клубу “Холодний Яр”. Сповідник РУНВіри.

Від автора

Ренат ПОЛЬОВИЙ

З Кубанню мене пов'язав випадок. У 1951 р., після довголітнього перебування на Колимі, мав я обирати місце подальшого проживання. Батьків моїх війна закинула на Північний Урал, де жити мені зовсім не хотілося. Тож прийняв пропозицію свого колимського приятеля Миколи Зайця виїхати до його батьків на хутір Пересип у Темрюцькому районі Краснодарського краю.

Так я опинився в цьому милому куточку, населеному переважно етнічними українцями.

Пересип тоді був розташований вузькою смугою на піщаній косі між Азовським морем та плавнями Охтанівського лиману. Пересипське гирло Кубані розділяло хутір на дві частини (в 1969 році потужний ураган змив тодішній Пересип, і люди переселилися

з коси на вище місце). Населення хутора некозацьке, з діда-прадіда рибалки.

Працював я механізатором у пересипському цеху Темрюцького рибозаводу, від якого брав участь у морських експедиціях з приймання риби від колгоспних рибалок.

Одружившись із козачкою Вірою Денисенко, перейшов на мешкання до станиці Охтанізівської, станичній раді якої підпорядковувався Пересип.

На Кубані я відчув, що опинився ніби на своїй рідній Україні. Як іногородні пересипці, так і козаки-охтанізівці в ті часи розмовляли колоритною українською мовою, яка нічим не відрізнялася від сільської мови моєї малої батьківщини, що на межі Дніпропетровської та Кіровоградської областей. А жителів сусідньої станиці Старотитарівської жартома називали “титарівці та ще й га” за особливо чітку і повільну вимову.

Топоніміка тієї місцевості також українська: навколо лиману височать гори Орлова, Борисова, Дігтяна, Дубовий Ринок, Блювака (діючий грязьовий вулкан), Цимбали; кубанська вода надходила до лиману через два потоки: Козачий Єрок і Переволоку; прилеглі до станиці плавні зветься Химкою. Між станицею та Пересипом є калюжиста низовина Бакай, від якої до моря простяглася Синя Балка, біля якої обривом над морем стоїть найвища гора Богатир. Назва ж самої станиці походить від татарської назви лиману: Ак-Тенгиз (Біле Озеро).

Типовими українськими були в станицях житла, побутові речі, страви. Українські пісні лунали вечорами в різних кутках станиць. “Ще не вмерла Україна” там була звичайною застільною піснею. Співали їх гуртом на роботі і повертаючись із роботи. По-стародавньому справлялися весілля.

Проте тамтешній люд був позбавлений української самосвідомості. Свою мову називав “станичною”, а російську – “городською”. Себе місцеві жителі вважали “руськими”, а росіян – “кацапами” (вітчим Миколи Зайця вживав лише одну лайку: “А бодай тебе москаль забрав!”). Це явище мене турбувало і змушувало дошукатись його причин.

Від старших людей, яких любив слухати, дізнався про кубанську старовину, про дореволюційне тамтешнє життя,

революційні події, розкозачення, розкуркулення, колективізацію, виселення, голодомори, війну... Особливо багато оповідали моя теща Олександра Денисенко (в дівочтві Любенко) та її сестри Настя й Векла, а також охтанізівський краєзнавець, агроном Дмитро Прийма.

Переїхавши на Донеччину, а потім на Київщину, щороку під час відпустки відвідував Кубань, мандрував нею. Цікавлячись козацькою історією, відвідав усі курінні станиці, кубанські музеї. Спостерігав наслідки московської політики асиміляції українського кубанського населення, яка з розпадом більшовицької імперії значно посилилася: Москва поспішає перетравити те, що раніше заковтнула. Щоб забезпечити процес травлення, місцевий люд позбавлено знання своєї справжньої історії. Особливо приховується історія Визвольних змагань від московського панування в 1917 – 1920-х роках.

Нині відбувається посилене заселення україномовної території Кубані російською людністю, внаслідок чого відсоток місцевого населення українського походження зменшується. Особливо вподобали цей благодатний край так звані відставники та ветерани освоєння північних і східних околиць імперії, які надають йому перевагу перед своєю батьківщиною – Нечорнозем'ям.

Приморське, рибальське селище Пересип, що підпорядковане Охтанізівській станичній раді Темрюцького району, особливо зазнало напливу цих зайд. Підтримувані владою, вони виявляють неабияку активність в опануванні становища, в намаганні впливати на громадське і культурне життя населеного пункту. Зокрема, прибульці створили селищний осередок Компартії, захопили в свої руки місцевий клуб, добилися ліквідації керованого високоосвіченим професіоналом Олексієм Обабком самодіяльного хору, репертуар якого складала популярні українські козацькі пісні. Натомість організовано хор ветеранів, що виконує лише примітивні “саветські патріотическіє песні”.

Прагнучи нагадати про боротьбу Кубані за приєднання до України, я й написав цю книжку.

Звідки і чому з'явилися українці на Кубані

Передмова

Друга половина XVIII століття була пов'язана з тривожними змінами в житті нашої Батьківщини. Це був час, коли Катерина II скасувала в Україні гетьманський устрій (1764) ліквідувала Запорозьку Січ (1775). Україна втратила залишки автономії (1781) та свої збройні формування (1783). Було закріпачено селян (1783, 1796), а значна частина українських земель опинилася в руках російських поміщиків. Період від 1775 р. і до закінчення Кавказької війни у 1864 р. став часом організованого царським урядом переселення на Північний Кавказ, і зокрема на Кубань, сотень тисяч українських козаків і селян.

Після зруйнування Запорозької Січі у 1775 р. "всі блага землі запорожців достались іншим, самі ж запорожці мусили мандрувати хто на Кубань, хто за Дунай, хто на острів Мальту, хто в Анатолію, себто Малу Азію, хто до Австрії, а хто навіть аж за Атлантичний океан, у Сполучені Держави, себто Америку" ¹.

Значна частина запорожців зуміла вирватись на чайках з оточення російських військ, вийти у Чорне море і стати біля Тилігула, коло нинішньої Одеси. Згодом ці козаки заснували в гирлі Дунаю Задунайську Січ. “Частина їх зосталася на Тилігулі, поставивши собі курені на Пересипу. Запорожці ці були, таким побитом, першими осадчими великого торговельного міста Одеси”².

Багато козаків після зруйнування Запорозької Січі оселилися поряд із Задунайською Січчю – на землях між Південним Бугом і Дністром. Розпорошені по степах запорозькі козаки самі намагалися згуртуватися у звичне їм козацьке військо і налагодити зв'язки із Задунайською Січчю.

Нова війна з Туреччиною, яка насувалася, змусила царський уряд змінити свою тактику стосовно запорозьких козаків, зокрема, у 1783 р. почалося формування полків із запорожців, які не втекли за Дунай. Військо вірних козаків, згодом за героїчні вчинки перейменоване на Чорноморське, зберігало структуру та традиції Запорожжя і було офіційно поселене на вже освоєних козаками землях між Південним Бугом і Дністром із центром у Слободзеї.

Чорноморці взяли активну участь у російсько-турецькій війні 1787 – 1791 рр. і відзначилися під час взяття турецьких фортець в Очакові та на острові Березань, а також під час взяття Аккермана, Болграда, Хаджибея, Бендер, Кілії, Ісакчі, Браїлова, Ізмаїла, в боях при Каушанах і Татарбунарах та у морських битвах.

Після закінчення російсько-турецької війни перед чорноморцями з усією гостротою постало питання про закріплення у постійне володіння земель між Бугом і Дністром. Але, як з'ясувалося, землі ці російський уряд вирішив роздати дідачам. Існування Чорноморського війська було поставлене під загрозу, тому козаки спрямували погляди на Кубань, де вони мали передані їм (у 1788 р.) указом Катерини II землі в Керченському куті³.

Кубанська земля вже була знайома запорожцям, які впродовж XVII – XVIII століть відвідували цей край, а то й селилися там. Як відзначав кубанський історик Федір Щербина,

вони цілими ватагами без дозволу кошового начальства переправлялися через Азовське море до Єйського лиману і тут, вибравши собі полковника, старшин та отаманів, будували курені та пристановища, займалися рибальством і полювали все літо⁴.

На початку 90-х років XVIII ст. Прикубанські степи стали безлюдними, тому що ногайські татари, які кочували на цих землях, були майже вщент винищені російськими військами під керівництвом Олександра Суворова.

“За словами Суворова, почалася жадлива рубка татар. Найголовніший їхній поводитир, кунакайський мурза, був убитий... Татари були загнані у багнисту річку і, не бачачи порятунку, у випадку безсилої люті самі знищували свої коштовності, різали дружин і кидали у воду немовлят”⁵. Решта ногайських татар була виселена на Південний Урал. Хтось врятувався, втікши за р. Кубань.

Переселення – ефективний спосіб імперського управління. Неодноразово він був використаний і щодо українського

народу, зокрема його бойової частини – козацтва, яке завжди становило для Російської імперії потенційну небезпеку, що-посилювалася в умовах загострення соціально-економічних протиріч.

Намагаючись зменшити соціально-економічну напругу в покріпаченій Україні, викликану посиленням гноблення і, відповідно, зубожінням козаків і селян, російський уряд вирішив спровадити з України козацтво – войовничий елемент, рушійну силу національно-визвольного руху, переселивши частину козаків на околиці імперії. Тим самим з-під українського козацтва в буквальному розумінні вибивався ґрунт – рідна земля.

Цим переселенням досягалися й інші цілі. Зокрема, переселяючи українських козаків на Кубань, російський уряд мав на меті асимілювати їх шляхом перемішування з масою землеробського населення тодішньої Малоросії⁶. Ось що писав з цього приводу Микола Стороженко: “Переселення малоросійських козаків в інші губернії, що заохочувалось урядом і навіть, правильніше сказати, виникло за його ініціативою, зменшуючи чисельність козацького стану, активно сприяло його, так би мовити, становому знеособленню”⁷.

Переселяючи десятки тисяч українських козаків із своїх споконвічних земель на Кубань, імператриця сподівалася “на фактичне вимирання козацької вольниці”. І мала рацію: “під час колонізації цієї території гинула 1/6 частина переселенців”⁸. Однією з причин масової загибелі був несприятливий клімат вкритого болотами Кубанського краю – прийшлий люд гинув від кубанської пропасниці⁹.

Серед політичних причин переселення українських козаків і селян на Кубань найголовнішою була колонізаторська, загарбницька політика Російської імперії. Колонізація Кубані, що цілеспрямовано велася російським урядом, вимагала переселення на кордони імперії насамперед козаків, здатних і звичних вести напіввоєнний спосіб життя. Уряд бажав тим самим захистити російські кордони від нападу войовничих черкеських племен, замінивши регулярні військові частини, що там перебували і важко переносили повне нестатків життя у безлюдному краї, на козаків¹⁰.

До того ж імперський уряд намагався позбавити Чорноморське козацьке військо зв'язків із Задунайською Січчю, факт існування якої змусив Катерину II піти на створення Чорноморського війська вірних козаків, а згодом виселити його на Кубань, подалі від “невірних козаків”, щоб “вірні” раптом не опинилися на Дунаї.

Крім того, існувала гостра необхідність швидкого освоєння обезлюдненого російською політикою краю.

Мали свою мотивацію й українські козаки. Бажаючи – хоч за краєм української землі – зберегти свій устрій, звичаї і спосіб життя, вони змушені були переселятися з рідної України до Чорномор'я. І ставали на захист інтересів Російської імперії, яка стільки бід принесла їхній Батьківщині.

Земель, виділених Чорноморському війську на Тамані, згідно з імператорським наказом від 14 січня 1788 р.¹¹, було явно недостатньо для розселення. За рішенням Військової ради Чорноморського козацького війська суддя Антон Головатий із кількома товаришами як депутати прибули до Катерини II з проханням надати війську у володіння землі на Тамані з її околицями¹² (а околиці ці становили територію у 30 разів більшу, ніж увесь Таманський півострів).

Катерина II видала два укази (від 30 червня і 1 липня 1792 р.), згідно з якими Чорноморському війську передавались у вічне володіння “острів Фанагорія (йдеться про Таманський півострів. – Є. П.) і землі на правому боці річки Кубані”¹³.

Не чекаючи рішення імператриці та виходячи з того, що землі на Тамані були передані війську ще у 1788 році, козаки почали переселення завчасно. “В російській історії... не було ще випадку подібних масових переселень”¹⁴. Ще до отримання грамот кошовий отаман Захарій Чепіга відправив Чорним морем під керівництвом бригадира Пустошкіна, прем'єр-майора Саву Білого з 4000 козаків і старшин на 51 човні – для огляду і зайняття землі на Тамані. 21 серпня 1792 р. Білий із козаками прибув до “острова Фанагорії”¹⁵.

Слідом за флотилією полковник Кордовський із двома пішими полками і частиною сімей прибув сухоходом через Крим на Кубань і розташувався біля Старого Темрюка.

2 вересня 1792 року виступив на Кубань і кошовий Чепіга з кіннотою, піхотою та військовим обозом. Пройшовши через Херсонську і Таврійську губернії, обігнувши Азовське море, через Катеринославську губернію та землі Війська Донського підійшов він у кінці жовтня з півночі до річки Єї – кордону своїх земель, де і розташувався на зимівлю.

З початком весни 1793 року чорноморці рушили з Єйської коси на Кубань, до Талізінської переправи. Тут, у Карасунському куті, на завороті р. Кубані при впадінні в неї р. Карасун (старої її притоки), були розквартировані голівні бойові частини війська і згодом засновано Катеринодар¹⁶.

Нарешті 18 березня 1793 року була відправлена перша колони сімейних козаків четвертої великої групи, що переселялась із-за Бугу на нові землі Чорноморського війська. Частина переселенців рушила через Буг на Соколи, а частина – через Дніпро на Берислав.

15 липня з рештою війська і вантажем виступив з-за Бугу на Кубань сам військовий суддя Антон Головатий. Ось як про це писав наш великий Кобзар:

*Тепер, кажуть, в Слободзеї
Останки збирає
Головатий та на Кубань
Хлопців підмовляє...
Нехай йому Бог поможе!
А що з того буде –
Святий знає: почуємо,
Що розкажуть люде*¹⁷.

Вирушивши від Дністра, Головатий із козаками пройшов Крим і через місяць, 15 серпня 1793 року, прибув на Тамань.

Але цими чотирма групами не закінчилось масове переселення чорноморців на Кубань. Після закінчення російсько-турецької війни маса сіроми розбрелась на заробітки і під час переселення на Кубань продовжувала жити осторонь війська.

Виходячи з цього, віце-адмірал Дерібас доручив полковому осавулу Черненку зібрати всіх одинаків до купи. На заклик Черненка з'явилося близько 700 чорноморських козаків. Після виконання ними портових робіт в Одесі за визначену платню вони були в 1799 р. відправлені на Кубань. Це було останнє масове переселення чорноморських козаків. Після з'явилися у військо одинаки чи окремі члени сімей, які відстали від війська.

Таким чином, у 1792 – 1794 рр. з-за Бугу на Кубань переселилося запорожців і тих козаків, що приєдналися до них, 12645 осіб чоловічої і 5562 жіночої статей, що загалом становило 18207 осіб¹⁸. Згодом підійшло ще 7000 сімейних і несімейних козаків, що після ліквідації Запорозької Січі перебували на поселенні в різних місцях Новоросійського краю¹⁹. Загалом кількість першої хвилі переселенців на Кубань становила понад 25000 осіб.

Чорноморське військо, прибувши на Кубань, спочатку розмістилося на землях Чорноморії 38 куренями. Назви куренів були перенесені із Запорозжя. З'явилося, щоправда, дві нові назви: Катерининський і Березанський курені.

Але не всі козаки хотіли переселятися до Чорноморії. Частина відмовилася виконувати цей наказ. Перш за все

протест проти переселення на Кубань висловила чорноморська сірома. Крім неї, не схотіла виселятися частина сімейного козацтва, котра спокусилась на різні обіцянки і пільги, які пропонували дідичі, зацікавлені, щоб козаки лишилися. Не схотіла йти світ за очі й група козаків, що мала власне господарство.

Старшини, які не бажали переселятися, становили близько 7% (від загальної кількості зареєстрованих у відомості старшин), а козаки – 10% (від загальної маси козацтва). Сірома не була врахована у відомості під час складання останньої, бо не мала дворів і сімей²⁰.

Другим масовим виходом на Кубань стало переселення козаків Задунайської Січі, Катеринославського, Усть-Дунайського Буджацького козацьких військ у 1803 – 1810 роках.

Козаки ліквідованого у 1796 р. наказом Катерини II Катеринославського війська²¹ не погодились із переведенням їх у стан малоземельних однодворців і звернулися до царя і Сенату з клопотанням щодо переселення їх на Кубань і повернення до козацького стану²². Сенат визнав за можливе задовольнити прохання катеринославських козаків. 16 вересня 1801 р. імператор Олександр I затвердив сенатську резолюцію²³.

Катеринославські козаки переселились на Кубань у кількості 3277 осіб чоловічої статі й були розподілені таким чином: у Ладозькій станиці осіло 232 сім'ї, в Тифліській – 181, Казанській – 223 і Теміжбецькій – 226 сімей²⁴. Разом вони сформували козацький полк, який було названо Кавказьким.

У 1804 р. переселилися на Кубань ще 378 осіб чоловічої статі колишніх катеринославських козаків. Прибувши на Кавказьку лінію, вони розташувалися біля фортеці Усть-Лабінської і заснували станицю Воронезьку, зараховану також до Кавказького полку²⁵.

Таким чином, у 1802 – 1804 рр. на Кубань переселилося 3655 козаків колишнього Катеринославського війська, що разом із членами родин налічували близько 7000 осіб.

20 лютого 1807 р. генерал Міхельсон із запорожців, які втекли і поселилися в гирлі Дунаю, сформував Усть-Дунайське військо²⁶.

Кіш Усть-Дунайського Буджацького війська у серпні 1807 р. складався із 40 куренів і нараховував 1387 козаків²⁷. 38 куренів мали назви, що існували в Запорозькій Січі. Додавались два курені: Сербський і Болгарський. Усть-Дунайське військо складалося переважно з чорноморських козаків, які залишилися у Молдавії, запорожців, що перейшли із Задунайської Січі, чорноморських козаків, що повернулися з Туреччини на початку 1806 р., запорожських і чорноморських козацьких дітей, які залишилися в Бессарабії та Валахії, та інших. 5 грудня 1807 р. військо це було ліквідоване, а його козаки набули статусу усть-дунайських і буджацьких оселених козаків²⁸. Одночасно з реформуванням цього військового утворення розпочалося переселення козаків на Кубань.

Протягом 1807 – 1810 рр. з України на Кубань поступово переселилося 662 особи, що належали до колишнього Усть-Дунайського Буджацького козацького війська²⁹.

Невелику групу переселенців на Кубань становили запорожці, що втекли з Туреччини – чи прямо в Чорноморію, чи спочатку до Буджацького або Бузького війська. Від 1806 по 1810 р. в Чорноморію переселилося окремо 162 задунайських запорожці³⁰.

Одним з останніх актів нищення українських козацьких військових формувань стало переселення в Закубання Азовського козацького війська, яке проіснувало 35 років³¹.

На початку 60-х років XIX ст., коли позиції Росії на Півдні України, в Криму і на Кавказі досить зміцніли, азовські козаки, як свого часу запорожці, стали для російської влади небажаними. Царський уряд вважав недоречним перебування Азовського козацького війська всередині імперії і намагався витиснути його на кавказький кордон. Імператор Олександр II видав “височайший указ”³² про переселення азовців – поступово, впродовж декількох років, у тому порядку, як надходили на переселення за Кубань родини з інших козацьких військ³³.

Знову, як і 70 років тому, під час переселення Чорноморського козацького війська на Кубань, з очевидністю виявилось послідовне намагання царського уряду виселити організоване козацтво з України. І зрозуміло чому: російсь-

кому самодержавству українське козацтво було потрібне для охорони кордонів та під час численних війн. Російський царат боровся проти українського козацтва до своїх останніх днів³⁴. Переселення були одним із дієвих способів боротьби.

Перші азовські переселенці у кількості 206 сімей прибули на Кубань морем весною 1862 р. – до Костянтинівського укріплення, де планувалося побудувати Костянтинівську станицю, яка згодом отримала назву Новоросійська. У Костянтинівському укріпленні азовські переселенці зустрілися з козаками з Чорноморії, які прямували з північних станиць Кубані в Закубання – для заселення новостворених станиць.

Загалом впродовж 1862 – 1866 рр. з України на Кубань було переселено 1117 сімей Азовського козацького війська³⁵. Дві гілки нащадків Запорізької Січі – чорноморці та азовці – остаточно злилися на Кубані.

Чорноморське військо (з 1860 р. – Кубанське) – останній загін запорозького козацтва, єдина формація українського козацтва, яка залишилася до кінця існування російського самодержавства. Чорноморське військо увібрало в себе представників таких козацьких військ: Чорноморського – 25000 осіб, частину Катеринославського – близько 7000 осіб, Усть-Дунайського Буджацького – 662 особи, Задунайської Січі – 162 особи, Азовського – близько 6000 осіб обох статей, переселених у процесі військово-козацької колонізації Кубані в організованому порядку – з відома і за підтримки російського уряду.

Переселивши на Кубань значну частину українських козацьких військ, російське самодержавство вдалося у 1809 – 1811 роках до масового переселення колишніх реєстрових українських козаків у Чорноморію. 17 березня 1808 р. Олександр I був виданий “височайший указ”³⁶, яким передбачалось переселити на Кубань 25 тисяч українських козаків.

Організацію переселення в Україні доручили малоросійському генерал-губернатору. Він повинен був оповістити волосні правління, а останні зобов'язані були подати списки бажуючих виселитися до Чорноморії. Переселенцям надавалася можливість вислати попередньо ходаків.

Переселення українських козаків у Чорноморію почалося

навесні 1809 р. До кінця року в Чорноморію з Полтавської та Чернігівської губерній перейшло 20 груп загальною чисельністю 20910 осіб. У 1810 р. з тих же губерній до Чорноморії перейшло ще 24 партії числом у 7237 осіб чоловічої і 6144 жіночої статей. Нарешті, в 1811 р. до Чорноморії з'явилося 9 партій у кількості 1417 осіб чоловічої і 1199 жіночої статей³⁷. Загалом за цей час із Полтавської і Чернігівської губерній до Чорноморії переселилось 41635 осіб³⁸.

Переселення колишніх українських реєстрових козаків на Кубань у 1809 – 1811 рр. мало суттєві відмінності порівняно з попередніми роками. На цей раз переселялися не одинаки й сірома, що становили переважну більшість Чорноморського, Катеринославського, Усть-Дунайського Буджацького козацьких військ та Задунайської Січі, а переважно сімейні козаки, які йшли в Чорноморію родинами і навіть цілими селами.

В 1820 р. знову виникло питання про переселення в Чорноморію колишніх реєстрових козаків із Полтавської і Чернігівської губерній. Однією з причин, що викликала переселення кількох десятків тисяч українських козаків з України на Кубань, було прагнення царського уряду “вислати з Малоросії найбільш волелюбний елемент, що розчарувався в своїх сподіваннях”³⁹. А сподівалися українські козаки, що після швидкого сформування ними своїх полків у 1812 р. їм будуть повернуті колишні права і вольності. Напруження всіх сил при формуванні великої кількості козацьких полків (без будь-якої підтримки з боку уряду) призвело до помітного погіршення добробуту козацтва. Крім того, було збільшено подушний податок, ціну на кримську сіль, проведено великі набори до армії. Все це викликало невдоволення серед козацтва в Україні.

З іншого боку, становище Чорноморського козацького війська було досить складним. Ось що писав із цього приводу один із ініціаторів нового масового переселення українських козаків на Кубань, начальник головного штабу 2-ї армії, генерал-майор, граф Кисельов: “Маючи велику кількість землі, Чорноморія була слабо населена. Козаки добре освоїлися з військовою службою, але не могли, безперервно відлучаючись від господарства, підняти добробут краю і були бідні”⁴⁰.

Нове переселення 25 тисяч козаків з України було виріше-

но провести на підставі положення від 17 березня 1808 р. Відповідальність за організацію лягла на плечі малоросійського військового губернатора, а нагляд за переселенням було покладено на полтавського і чернігівського цивільних губернаторів. Як і першого разу (1809 – 1811 рр.) переселятися дозволялося лише українським козакам.

Перша група прибула до Чорномор'я 30 серпня 1821 року. Переселенські групи послідовно надходили на Кубань у вересні, жовтні, листопаді та грудні. Загалом за цей час у відомостях зазначено, що прибуло в Чорномор'я 16239 осіб чоловічої та 14119 осіб жіночої статі (5300 сімей). Переселенці прибули на 10875 підводах із 22393 головами гульової худоби. Сімей, що зовсім нічого не мали, було 42⁴¹.

У 1822 р. переселенці почали прибувати в Чорномор'я вже з квітня. До середини листопада прибуло 3150 сімей у складі 8847 осіб чоловічої і 8214 жіночої статей – на 4670 підводах із 6805 головами гульової худоби. Сімей, що не мали майна, було 58.

У травні і серпні 1823 р. дісталось Чорномор'я тільки 37 сімей (97 осіб чоловічої і 82 жіночої статей), а в травні і червні 1824 р. – 74 родини (261 осіб чоловічої і 215 жіночої статей). В липні і серпні 1825 р. прибуло 54 сім'ї: 183 осіб чоловічої і 135 жіночої статей⁴².

Таким чином, за підрахунками Федора Щербини, протягом 5 років у Чорномор'я перейшло з України 8623 сім'ї: 25627 осіб чоловічої і 22765 жіночої статей, що загалом становило 48392 особи⁴³.

Процес інтенсивного переселення українських козаків і селян з України на Кубань тривав і впродовж 1826 – 1847 років, тобто від масової хвилі переселення у 1821 – 1825 рр. до масової хвилі переселення у 1848 – 1849 рр.

У 1832 р. дві групи українських козаків-переселенців прибули в Анапу. Одна складалася зі 134, інша – з 66 сімей⁴⁴. У лютому 1835 р. в Анапу прибуло 119 сімей українських переселенців, зарахованих у козаки⁴⁵. Процес заселення кубанських станиць у районі Анапи проходив дуже складно і розтягнувся на багато років. У 1841 р., з ініціативи імператора Миколи I, продовжувалося поступове переселення чорно-

морських із Прикубання та козаків із Полтавської і Чернігівської губерній до Анапи⁴⁶.

Царський уряд у 1848 – 1849 рр. вдається до нового масового переселення українських козаків і селян на Кубань. 24 січня 1848 р. Микола I наказав відправити з України до Чорноморського війська 2000 сімей, що виявлять бажання переселитись⁴⁷.

Перша група переселенців прибула в Чорномор'я 14 червня 1848 р. в кількості 35 сімей. Протягом двох років із Харківської, Чернігівської й Полтавської губерній до Чорномор'я перейшло 7767 осіб чоловічої і 6460 жіночої статей, що загалом становило 14227 осіб⁴⁸.

Загальна чисельність колишніх реєстрових козаків із родинами, що переселилися з України на Кубань у 1809 – 1811, 1821 – 1825, 1848 – 1849 рр., становила 108934 особи⁴⁹.

Крім організованого владою переселення українських козаків на Кубань, наприкінці XVIII і впродовж усієї першої половини XIX ст. відбувалася стихійна міграція з України на нещодавно освоєні прикубанські землі. Ці переселення відбувалися у двох формах: поодиночі, родинами, середніми і великими (по кількості осіб) партіями – з відома місцевої влади, а також у формі стихійних чи організованих утеч.

Щорічний наплив утікачів на Кубань доходив до тисяч душ⁵⁰. Лише за 1793 р. з одного Катеринославського повіту в Чорномор'я втекло 65 чоловіків і 55 жінок⁵¹. Канцелярія Чорноморського війська склала у листопаді 1800 р. відомість про зарахування в козаки 1264 поміщицьких і державних селян⁵². Крім утікачів, на Кубань стихійно чи з дозволу влади переселялися окремі особи, родини й різні групи⁵³. Так, у 1802 р. виявили бажання переселитися до Катеринодара 57 чоловіків і 56 жінок – селян Конопольського повіту; крім того, було зараховано до Чорноморського війська 150 осіб чоловічої і 134 жіночої статей – мешканців села Спаського і села Лебедина Чернігівської губернії⁵⁴.

У 1841 р. на Кубань переселились 53 родини державних селян Харківської губернії⁵⁵. Протягом 1841 – 1843 рр. до Чорноморського війська після розгляду особистих справ поодиноці було прийнято 6 осіб⁵⁶. Фонди Державного архіву

Краснодарського краю насичені подібними справами про переселення впродовж 1830 – 1850 років окремих осіб і груп українських козаків, селян, міщан, дворян із Харківської, Чернігівської, Полтавської, Катеринославської губерній⁵⁷.

Таким чином, за нашими підрахунками, протягом 1792 – 1865 рр. з України на Кубань було переселено козаків у складі військових формувань, колишніх реєстрових, а також селян загалом 158843 особи.

З розвитком капіталізму та відміною кріпацтва в Російській імперії настає якісно інший період у заселенні та освоєнні Кубані. Якщо на першому етапі (1792 – 1861) переселення козаків і селян з України на Кубань і Закубання відбувалося внаслідок ініціювання його царським урядом і було пов'язане з прагненням використати військові козацькі формування для колонізації цих земель, то другий етап (1861 – 1917) визначався самостійною міграцією населення. Мотивація переселення була економічною, а не воєнно-політичною.

Випробувавши всі можливості підняти своє господарство і забезпечити прожитковий мінімум для родини, селянин часто вбачав у переселенні чи не єдиний вихід зі скрутного становища⁵⁸.

У 1900 р. офіційне видання Комітету міністрів визнало, що “в значній більшості випадків причини виселення мали суто економічний характер, виявляючись у невідповідності прибутковості селянських земель потребам землеробського господарства і труднощам добувати собі заробіток на стороні”⁵⁹.

Крім економічних, існували й інші фактори, що спонукали українських козаків і селян до переселення. Так, І. Ямзін зазначав, що з опитаних у Тамбовській губернії переселенців мігрувало через відсутність землі в тому чи іншому вигляді 73%⁶⁰. Таким чином, решта селян (27%) переселялись на околиці імперії з інших причин – “вони “брели нарізно” від різних виявів політичного, фінансового й релігійного гніту”⁶¹.

Після скасування кріпацтва царський уряд негативно ставився до селянських переселень з регіону в регіон, але ще деякий час докладав зусиль, аби спонукати до колонізації закубанських земель, що звільнилися внаслідок Кавказької війни та виселення до Туреччини у 1864 р. 470 тисяч горців Західного Кавказу⁶².

Планомірне, широкомасштабне та цілеспрямоване заселення закубанських станиць почалося 1858 року, коли в 6 станицях було поселено 1818 сімей українських, донських та лінійних козаків, а також анапських поселян і нижчих чинів регулярних військ⁶³. Причому переселенців з України в ці станиці прибуло 853 родини, або 46,9% від загальної кількості. У 1859 – 1861 роках було поселено 5899 родин у 21 закубанській станиці⁶⁴.

Головним законодавчим актом, що відкривав можливості для швидкого освоєння земель Північно-Західного Кавказу, було “Положення про заселення передгір'їв західної частини Кавказького хребта кубанськими козаками та іншими переселенцями з Росії” від 10 травня 1862 року⁶⁵. Цей документ вносив суттєві зміни до земельного устрою кубанського козацтва: допускалась приватна власність на землю і поселення осіб некозацького стану на військових землях. Положенням козакам-переселенцям за р. Кубань дозволялося продавати свої садиби в місцях попереднього мешкання зайштим селянам. Крім цього, дозволявся продаж у приватну власність і здача в оренду зайвих військових і станичних земель особам усіх станів. Це дало можливість інгороднім * селитися в станицях на правах осідлих мешканців. Все це спричинило могутній поштовх до нового масового переселення на Кубань.

Після прийняття положення про заселення Закубання та поширення цієї інформації у газетах імперії процес переселення значно поживався. У новостворені станиці за р. Кубанню потяглись переселенці з Азовського, Донського, Кубанського, Терського та інших козацьких військ, селяни і козаки з України.

У 1862 р. було засновано 16 станиць у східній частині Закубання між річками Лабобою і Білою та 12 станиць у західній частині Закубання – в Натухаївському окрузі. В усіх 28 станицях поселено 4387 сімей різного звання переселенців⁶⁶.

Архівні матеріали свідчать, що до новостворених заку-

* Інгородні (навгородні, новгородні, городовики) – російські піддані не-військового стану, що селилися і набували власність у землях козацьких військ.

банських станиць Натухаївського військового округу, заселеного козаками у 1862 р., переселенці прибули (у кількості 1549 родин) із колишньої Чорноморії, а 208 сімей – з Азовського козацького війська. Відомо, що після завершення служби дехто лишався жити у станицях, так, наприклад, 110 сімей нижчих чинів регулярних військ залишились у станиці Кримській після строкової служби⁶⁷.

Таким чином, із 1867 сімей, що оселилися у 12 станицях Натухаївського військового округу, 1757 були з України чи українського походження – з Чорноморії.

Як бачимо, у переважній більшості переселялися козаки з чорноморських станиць, до яких вони, в свою чергу, переселились декілька десятиріч тому з України. Ці переселенці, подолавши великі економічні труднощі, епідемії, голод, тільки прижились на нових місцях у Чорноморії, як знову невтомна і послідовна воля Російської імперії погнала їх у небезпечні з усякого погляду місця в Закубанні.

У 1861 – 1865 рр. за Кубанню поселено до 16 тисяч родин, себто майже стільки, скільки вимагалось положенням 10 травня 1862 року (17000 сімей)⁶⁸.

Хвиля переселень з України, викликана положенням від 10 травня 1862 р., не спадала і в середині, і у другій половині 1860-х років. Окремі особи та групи по декілька десятків і навіть сотень козаків і селян із різних земель України домагались у влади переселення їх на Кавказ. Часто, не дочекавшись дозволу і не маючи відповідних документів та належних засобів пересування, знімалися з місця і рушали на Кавказ⁶⁹.

Законом від 29 квітня 1868 р.⁷⁰ переселенцям було надане право селитися і набувати власність у землях козацьких військ, не питаючи на те дозволу ні військового керівництва, ні станичної громади. Мешканці ж козацьких станиць отримали дозвіл здавати в оренду надані їм пайові наділи, передавати їх особам невійськового стану на термін юртового ** переділу. Козаки і селяни, що переселялися на Кубань, сплатив-

** Юртовий переділ станичних земель здійснювався через певну кількість років із метою рівного розподілу земель між козаками.

ши посаженню *** платню, набували право садибної осілости, можливість користуватися загальним із козаками вигоном для домашньої худоби, але без права на поземельний і громадський устрій, що належали козацькому стану.

Набувши можливість жити осіло в Кубанській області, селяни переважно українських і прилеглих до них губерній Західної та Центральної Росії рушили цілими тисячами на Кубань. Упродовж наступних 15 років загальна їх чисельність в області зросла до 250000, що становило 25%⁷¹.

Незважаючи на земельну незабезпеченість і заходи уряду, спрямовані на обмеження припливу іногороднього населення до Кубанської області, потік переселенців із кожним роком зростав. Населення області у 1862 р. ледве перевищувало 392 тисячі осіб, з яких тільки 7,5 тисячі були невійськового стану. Через 34 роки населення збільшилося до 1882,5 тисячі осіб, поміж яких козаки ледве сягали 44%⁷². Таким чином, за 34 роки населення Кубанської області зросло на 1490500 осіб.

У 1860-х та на початку 1870-х років українських мігрантів на Кубані та Закубанні приваблювали вільні землі, невисокі ціни на них, низька орендна плата і водночас висока ціна робочої сили, а також закони, що дозволяли переселенцям селитися на військових землях. Крім того, переселенців з України приваблювала близькість Кубані, етнічна ідентичність і подібність географічних умов зі степовою Україною, міцні культурно-побутові і родинні зв'язки, принадність для українських козаків і селян козацького способу життя в “Чорноморській Січі” на “Кавказькій Україні”.

В урядових колах царської Росії існувала думка, що найкращими переселенцями є українці, насамперед полтавці та чернігівці. Не останню роль у формуванні такої думки відігравав той факт, що переселені у першій половині XIX століття на Кубань десятки тисяч українських козаків і селян не тільки перетворили до того не обжитий край на регіон із розвинутим господарством, а й зробили це в неймовірно важких умовах багаторічної Кавказької війни. “Цей

*** Посаження платня сплачувалася іногородніми за кожний сажень землі, яку займали їхні садиби та присадибні ділянки.

нарід (українці)... приносить безсумнівну користь державі, якщо тільки скористатися розумно його природною схильністю бути основою заселення, майбутнього багатства і процвітання нових місць”⁷³. Таким чином, Російська імперія успішно використала сотні тисяч переселенців з України як першопрохідців у неосвоєних чи малоосвоєних регіонах імперії.

Починаючи з 1809 р. і майже до кінця XIX ст., переважна більшість переселенців з України на Кубань прибувала з Лівобережної України. Починаючи з 1890-х років у переселенський потік втягуються вже й селяни Катеринославської, Херсонської і Таврійської губерній⁷⁴.

Згідно з переписом 1897 р., на Кубань з України переселилося іногородніх 377340 осіб. Найбільше до Кубанської області мігрувало жителів Харківської губернії – 114618 осіб, Полтавської – 89769, Катеринославської – 66014, Чернігівської – 44598, Таврійської – 21815, Херсонської – 18809, Київської – 18678, Подільської – 2583. Найменше переселенців дала Волинська губернія – 456 осіб⁷⁵. Загалом із Лівобережної України на Кубань переселилося, згідно з даними перепису 1897 р., 248985 осіб, із трьох губерній Південної України (Херсонської, Таврійської і Катеринославської) мігрувало 106638 осіб. З Правобережної України на Кубань виїхало 21717 осіб.

Іногороднє населення Кубанської області становило 835507 осіб (крім емігрантів з іноземних держав), із них 377340 (45,16%) переселилося з 9 губерній України, а 354982 (42,48%) – з 41 губерній Росії. З Кубанської області і Чорноморської губернії було 87688 осіб (10,49%), решту становили переселенці з різних етнічно неросійських регіонів імперії. Слід врахувати, що ряд південних губерній і областей Росії в етнічному плані були російсько-українськими, а не

суто російськими. Українці займали південні повіти Курської губернії, південну частину Воронежської губернії, західні округи Донської області (Таганрозький, Ростовський і західна половина Черкаського повітів)⁷⁶. Крім того, значна кількість українського населення мешкала в Терській області, Ставропольській та Астраханській губерніях.

З українських земель, що входили до складу Австро-Угорщини (Галичина, Закарпаття, Буковина), теж переселялись на Кубань українські мігранти.

Значну кількість переселенців дала Кубані Бессарабська губернія, де мешкало багато українського населення, особливо на північному заході (Хотинський повіт) і півдні (Акерманський та Ізмаїльський повіти)⁷⁷. Зокрема, у південно-східних повітах Бессарабії мешкало чимало нащадків запорожких та задунайських козаків.

Переселення здійснювалося і з інших губерній, в яких був значний відсоток українського населення, зокрема з Воронежської, де українці становили 915833 особи (36,2%), Курської – 527778 особи (22,3%), Донської області – 719655 особи (28,7%), Бессарабської губернії – 379698 особи (19,6%), Люблінської губернії – 196474 особи (16,9%), Ставропольської губернії – 319817 особи (36,3%)⁷⁸. Переселення на Кубань здійснювалося і з тих сіл та повітів, де українці мешкали суцільною смугою.

Виокремивши кількість і відсоток переселенців на Кубань з українських і російських губерній та додавши кількість і відсоток переселенців-українців із губерній зі змішаним населенням, підбиваємо підсумок: 60,3% переселенців – українці, 37,9% – росіяни, 1,8% – вихідці з національних околиць Російської імперії. Це помітно відрізняється від офіційних цифр кількості іногороднього українського населення Кубанської області наприкінці XIX століття.

Згідно з загальноросійським переписом 1897 р., все населення Кубанської області становило 1923419 осіб⁷⁹. Власне, на військовій території налічувалося 1488994 особи, в тому числі козаків – 784616 осіб обох статей, а іногородніх – 704378 осіб⁸⁰.

Під час перепису 1897 р. питання про національність не ставилося, а українців і росіян було об'єднано в одну графу (разом вони становили 92,64% населення Кубанської області)⁸¹. Бажаючи встановити чисельне співвідношення між українцями і росіянами, слід використати матеріали про поділ населення Кубанської області за мовною ознакою. Отже, українську мову вважали рідною 859122 особи, російську – 732283. Серед козаків рідною мовою вважали українську 445579 осіб обох статей, російську – 332609.

Мешканці інших станів поділялися за рідною мовою таким чином: українська – 22239 осіб, російська – 14450. Вважали українську мову рідною і сім горян. А от 37 горян обрали рідною російську. Між іногородніми рідною мовою вважали українську 391300 осіб, російську – 385187.

Згідно з переписом 1897 р., на Кубані тих, хто визнав рідною українську мову, було 49,1%, російську – 41,1%. Проте поділ за рідною мовою не дає остаточного уявлення про національний склад населення Кубанської області. Добре відомо, “що, може, ніде не записано стільки українців на москалів, як саме на Підкавказзі. Вже в 70-х роках (XIX ст. – *Ред.*) числив Чубинський не менш як 60% українців на Кубані... Українська мова й звичай панують усюди на Кубанщині й заглушили московщину майже цілком. У зв'язку з цим відомий етнограф і статистик Русов прийняв для українського живла на Кубанщині 60%”⁸².

Населення Чорноморської губернії, яка межувала з Кубанською областю й охоплювала смугу Чорноморського узбережжя, за переписом 1897 р. нараховувало 57000 осіб. Українською мовою визнали рідною 9000 осіб (16,1%), російську – 21000 (42,8%). Решту становили кавказці, греки, вірмени. У Чорноморській губернії, як і “всюди на Підкавказзі, мушило багато українців стати паперовими великоросами. Населення міст доходить на Чорноморщині недалеко до незвичайно висо-

кого відсотку 50%, а знаємо, що саме по містах дуже мало українців записано 1897 р. у властиву рубрику”⁸³.

Через 10 років після першого загальноросійського перепису, у 1907 р., населення Кубанської області нараховувало 2392026 осіб. Козаки становили 1061306 осіб обох статей, невійськові – 1330720, або 53,9% населення області⁸⁴.

На 1 січня 1914 р. населення Кубанської області становило 3050391 особу. Осіб обох статей, які належали до військового стану, було 1303038 (42,8%), до невійськового стану належало 1747353 особи (57,2%)⁸⁵.

Приріст населення області за період з 1889 по 1897 р. у середньому становив 106747 осіб за рік, або 170,2% за 8 років (1889 – 1897). У наступні 16 років, тобто по 1913 р., приріст зменшився до 70436 осіб за рік і дорівнював 159,6% порівняно з 1897 роком. Ці дані можна пояснити зменшенням числа вільних переселенців, тому що природний приріст був доволі значним⁸⁶.

З 1897 по 1914 р. населення Чорноморщини зросло майже втриє – переважна більшість новоприбулих була українцями. “Вже в кілька років за переписом 1897 р. числив Нечуй-Левицький українців Чорноморщини на 30000... Чорноморщину треба вважати суто українською територією. Кількість українців у Чорноморщині оцінюю (мінімум) на 60%, кількість москалів – 20%, інших примішок – на 20%”⁸⁷.

За даними відділу статистики Міністерства землеробства, на 1 січня 1917 р. населення Кубанської області становило 3051200 осіб, Чорноморської губернії – 201800⁸⁸.

Оскільки від 1917 до 1926 р. не спостерігалось більш-менш помітних переселень на територію Кубанської області, результати перепису 1926 р., на нашу думку, уможливають уточнити чисельність і національний склад населення цього краю на початку 1920-х років. Все населення Кубані на 17 грудня 1926 р. становило 3343893 особи. Українців – 1644518 (49,2%), росіян – 1428587 (42,7%). Серед міських мешканців українців було 153572 особи (4,6% від усього населення краю), росіян – 318364 (9,5%). Серед сільського населення Кубані українців було не менше 1490946 осіб (44,6%), росіян – 1110223 (33,2%)⁸⁹.

Таким чином, і через 134 роки від часу переселення перших запорозьких козаків на Кубань українці не лише зберегли свою мову, традиції, звичаї, а й чисельно становили найбільшу етнічну спільноту Кубані. “До 1926 р. включно в краї ще переважали українці... І в Чорноморському окрузі спостерігалася значна перевага українців”⁹⁰.

Положення від 10 травня 1862 р. про заселення передгір'їв західної частини Кавказького хребта кубанськими козаками та переселенцями з Росії і головним чином закон від 29 квітня 1868 р., що дозволяли російським підданам невійськового стану селитися і набувати власність у землях козацьких військ, змінили корінний принцип козацького землеустрою, надавши можливість особам некозацького стану купувати нерухомість і мешкати на військовій землі. Після виходу цих законів приплив іногородніх починає швидко зростати. І вже через 5 років, у 1873-му, кількість іногородніх в області зростає більше ніж у 10 разів і становила 25600 осіб⁹¹, а на початку 1897 р. – майже половину всього населення.

Переселенці, що селилися на Кубані, були основним контингентом найманої робочої сили. Наприкінці XIX ст. серед працівників Кубанської області у сільському господарстві переселенці становили 73,8%, в промисловості, транспорті, торгівлі – 78,9%⁹².

Значна частина іногородніх, як осілих, так і тих, що не мали осілости в станицях, працювали за наймом. Іногородні разом із сезонними робітниками, що приходили з України і Росії на літні заробітки в Кубанську область, ставали основними виробниками сільськогосподарської продукції. Крім роботи за наймом, значна кількість прибульців займалася хліборобством, орендуючи землю у приватних осіб, у станичних громад або у війська.

У зв'язку з масовим припливом переселенців на Кубань у 1870 – 1890-х роках ситуація у стосунках між козаками та іногородніми стала змінюватися на гірше. Й не дивно: помітно скоротилася кількість вільних земель, зменшився життєвий простір... Відіграла негативну роль і заборона царським урядом у 1870 р. приймати іногородніх у козаки.

Таким чином, середовище козаків стало замкнутим, а їхній відсоток порівняно з некозацьким населенням постійно зменшувався⁹³.

Козак, який значну частину життя віддав військовій службі, захищаючи свій край, зі зверхністю дивився на іногороднього. Станичники звинувачували іногородніх у руйнуванні традиційного землеустрою, звичного для козаків укладу життя, своєму розоренні... Підсилювала недоброзичливість нерівність у правах і обов'язках. Тоді як, наприклад, усі дорослі сини козака повинні були відбувати військову службу, жоден із синів іногороднього не був зобов'язаний іти до війська, а якщо і служив у армії, то всі видатки брала на себе держава. Козаки ж мусили власним коштом купувати одяг, зброю, коня...

До цього слід додати здирицтво з боку торговців, перекупників, промисловців, що склалися головним чином із переселенців. Не любили козаки “зайшлих” і за їхню неповагу до козацьких прав, здобутих кров'ю батьків і прадідів...

Іногородні, в свою чергу, бачили в козаках експлуататорів, що живуть за рахунок їхньої праці, за рахунок здачі в оренду землі, до того ж вкрай скупих під час розрахунків.

Козацька військова адміністрація та козаки часто дивилися на іногородніх, як на чужорідний елемент, що вріс у їхнє середовище. Між козаками та іногородніми на Кубані пролягла глибока соціально-економічна й психологічна прірва, хоч обидві групи склалися переважно з українців. Ось як подає – з класових позицій – взаємини між козаками та іногородніми О. Серафимович у своєму романі “Залізний потік”: “Кубанські козаки – господарі цього чудового краю. І є у них робітники, народ-робітник, і стільки ж його, скільки самих козаків... І стали наймитами переселенці у козаків, дали їм ім'я “іногородні”. Всіляко утискали їх козаки, не пускали їхніх дітей у козацькі народні школи, дерли з них по дві шкури за кожну п'ядь землі під їхніми хатами, садами, за оренду землі, звалювали на них усі станичні витрати і з глибоким презирством називали їх “бісові душі”, “чига гостропуза”, “гамсел”⁹⁴.

Соціально-економічна нерівність між господарями краю – козаками – і переселенцями на Кубані зумовила поступове формування відмінностей у політичній орієнтації козаків та іногородніх. Саме серед найманих робітників і почали зароджуватися революційні настрої.

Перед революцією 1905 – 1907 років протиріччя між козаками та іногородніми ще більше загострилися, адже головним питанням революційного руху було аграрне⁹⁵.

Події 9 січня 1905 р. в Петербурзі, що стали початком революції в Росії, викликали хвилю мітингів і демонстрацій у містах і станицях Кубані. Страйки охопили підприємства Катеринодара і Новоросійська. Політична активність населення Кубані стимулювалася виборами до I і II Державних дум.

У часи російсько-японської війни 1904 р. і першої російської революції 1905 – 1907 років кубанські козаки відмовилися брати участь у придушенні селянських, робітничих та солдатських виступів. Цим вони настільки скомпрометували себе в очах влади, що коли цар Микола II нагороджував козацькі війська прапорами за віддану службу, то отримали всі, крім Кубанського козацького війська⁹⁶.

Хоча український національний рух на Кубані й не був розвиненим, проте проявів українського культурного та політичного життя не бракувало. Зокрема, ще до першої російської революції на Кубані розпочала свою діяльність Революційна українська партія (РУП), що виникла у 1900 р. в Україні.

3 грудня 1902 р. в Катеринодарі було затримано мешканця Полтавської губернії Григорія Юхимовича Ткаченка. Під час арешту в нього вилучили 118 відозв “До чорноморських козаків” “злочинного змісту”. 5 грудня така ж відозва і гектограф були знайдені під час обшуку в Симона Петлюри, що мешкав при школі, де вчителював⁹⁷. Так відбувся частковий провал у філії РУП на Кубані, яку з подачі Петлюри було названо Чорноморською вільною громадою.

Симон Васильович Петлюра був членом РУП із 1900 р. Восени 1902 р. через загрозу арешту він виїхав із Полтави до Катеринодара, де брав активну участь у діяльності РУП. Активними членами РУП на Кубані в той час були Іван Ротар та Микола Рябовол – майбутній голова Законодавчої ради Кубані.

Після тримісячного ув'язнення, у березні 1903 р., Симон Петлюра був випущений “на поруки”. До весни 1904 р. він працював під керівництвом відомого історика і політичного діяча Федора Щербини над архівами Кубанського козацького війська, допомагаючи у підготовці матеріалів до майбутньої двотомної “Історії Кубанського козацького війська”. Навесні 1904 р. Симон Петлюра виїхав із Кубані.

10 січня 1906 р. поліція затримала в Катеринодарі учителя Хому Михайловича Морозова. Під час обшуку в нього було знайдено прокламацію Чорноморського комітету Революційної української партії під назвою “Про присягу” – на “малоросійському нарідччі”. У ній містився заклик до козаків відмовлятися від послуху начальству, не стріляти в “бунтуючий народ”, приєднуватися до “борців за волю” і домагатися Установчих зборів та автономії України. Представники РУП розповсюджували на Кубані й інші листівки, зокрема “Селянам війна не потрібна”⁹⁸.

Культурно-національний рух серед українців Кубані поживився після виникнення там осередків товариства “Просвіта”. В Катеринодарі “Просвіту” було засновано 25 серпня 1906 року. Незабаром воно мало два книжкових кіоски; відкрилися 15 його відділень: у Темрюці, Майкопі, станицях Платнірівській, Канівській, Сіверській, Пензенській, Усть-Лабінській, Уманській, Новотитарівській, Тихорецькій, Пашківській, Лабінській, на хуторах – Романівському та Зубовій Балці⁹⁹.

Українці Кубані підтримували тісні зв'язки з Україною і навіть зверталися до думських депутатів від українських губерній. Так, депутат від Чернігівської губернії Ілля Шраг у виступі в Думі наголошував, “що тепер у всіх пробуджується свідомість, і якщо ми бачимо цілий ряд заяв козаків, які на решті починають згадувати свою минулу славу, свою минулу волю і намагаються вийти з того жахливого стану, в який поставив їх уряд, то ми можемо висловити впевненість, що врешті-решті козаки, в яких уряд до цього часу бачив опору, можуть повернути і в інший бік. А ознаки цього є. Нещодавно від кубанців із Катеринодара я отримав лист, який починається такими словами: “Нема змоги далі терпіти злочинства і знуцання російського уряду”¹⁰⁰.

Царський уряд особливо не переймався вирішенням гострих соціальних проблем на Кубані. Не існувало в Кубанській області земств чи установ, де могло б між собою співпрацювати козацьке й некозацьке населення, вирішуючи проблеми, що виникали.

Сповнених українського духу кубанців глибоко непокоїв той факт, що обидві ворогуючі між собою сили (козаки та іногородні) були переважно брати по крові. Національно свідомо українська інтелігенція, як з боку козаків, так і з боку іногородніх, докладала немало зусиль, щоб знайти вихід із цього протистояння.

Але зусилля українських патріотів Кубані не досягли бажаних наслідків. «Національно наскрізь не свідомо українська стихія, відсутність національно вихованих і добре підготовлених вождів, своєрідні місцеві умови життя, що склалися протягом попереднього століття, привели незабаром до боротьби не між росіянами й українцями, а до боротьби між козаками і не козаками»¹⁰¹. Зрозуміло, що вибух революції 1917 р. застав не тільки кубанців-українців, а й усіх кубанців політично не підготовленими.

Серед політично свідомої частини населення Кубані відразу визначалося кілька течій. Проросійські діячі дивилися на Кубань як на звичайну російську губернію й були проти будь-якої окремішності Кубанського війська. Цю позицію формувала російська і зросійщена некозацька інтелігенція. Частина козацтва дбала насамперед про інтереси Кубанського війська, пов'язаного з Росією. Цей погляд визнавала більшість козацької інтелігенції. Частина козацтва виступала за державну окремішність Кубані в складі Росії. Зрозуміло, що були й прихильники об'єднання на федеративних засадах Кубані з Україною – без зв'язку з Росією. Дві останні політичні течії, були слабші від попередніх, їх відстоювала українська інтелігенція – як козацька, так й іногородня¹⁰².

Станова роз'єднаність, боротьба між козаками та іногородніми, що хоч і були в більшості українцями, але не козацького походження, мала негативні наслідки для кубанських визвольних змагань. Це, безперечно, було на руку більшовикам і допомогло їм, врешті, повалити самостійну Кубанську крайову раду, вибрану в квітні 1917 р. в Катеринодарі¹⁰³.

Євген ПЕТРЕНКО, к. і. н.

Джерела

1. *Яворницький Д.* Українсько-руське козацтво перед судом історії // Україна. – К., 1991. – С. 21.
2. *Аркас М.* Історія України-Русі. – СПб., 1908. – С. 357.
3. І ПСЗ – Т. XXII, № 16605, п. 4.
4. *Щербина Ф.* История Кубанского казачьего войска. – Екатеринодар, 1910. – Т. I. – С. 500.
5. *Потто В.* Кавказская война в отдельных очерках, эпизодах, легендах и биографиях. – СПб., 1887. – Т. I. – Вып. I. – С. 110 – 111.
6. *7.Стороженко Н.* К истории малороссийских казаков в конце XVIII и в начале XIX века. – К., 1898. – С. 41.
8. *Медунина В.* О вольных россиянах, не знавших крепостного ярма // Кубань. – 1991. – № 1. – С. 55.
9. *Короленко П.* Двухсотлетие Кубанского казачьего войска 1696 – 1896 // Исторический очерк. – Екатеринодар, 1896. – С. 25.
10. *Короленко П.* Вказана праця. – С. 16.
11. І ПСЗ – Т. XXII, № 16605, п. 4.
12. *Фелицын Е.* Кубанское казачье войско 1696 – 1888 гг. // Сборник кратких сведений о войске. – Воронеж. – 1888. – С. 49.
13. І ПСЗ – Т. XXIII, № 17055; – Т. XXIII, № 17058.
14. *Щербина Ф.* Вказана праця. – С. 510.
15. *Кухаренко Я., Туренко А.* Исторические записки о войске Черноморском // Киевская старина. – Т. XVII. – К., 1887. – С. 507.
16. *Щербина Ф.* Вказана праця. – С. 512.
17. *Шевченко Т.* Невольник // Кобзар. – К., 1986. – С. 230.
18. ДАКК, ф. 396, оп. 1, спр. 11328.
19. ЦДІА України, ф. 209, оп. 2, спр. 679, арк. 1 – 8; спр. 813, арк. 1 – 10; спр. 1208, арк. 1 – 6.
20. *Голобуцкий В.* Черноморское казачество. – К., 1956. – С. 206.
21. І ПСЗ – Т. XXIII, № 17468.
22. ЦДІА України, ф. 1958, оп. 1, спр. 441, арк. 1 – 14.
23. *Могильцев Н.* Краткие исторические сведения о Кавказском конном полке Кубанского казачьего войска // Кубанский сборник. – Екатеринодар, 1894. – Т. 3. – С. 5.
24. *Щербина Ф.* Вказана праця. – Екатеринодар, 1913. – Т. II. – С. 192, 193.

25. *Фелицын Е.* Переселение на Кубань казаков бывшего Екатеринославского войска и образование из них в 1802 году Кавказского конного полка Кубанского казачьего войска // Кубанский сборник. – Екатеринодар, 1894. – Т. 3. – С. 32.
26. I ПСЗ – Т. XXIX, № 22465.
27. ДАКК, ф. 250, оп. 2, спр. 151. – Т. 1. – Арк. 19 – 71 зв.
28. *Казин В.* Казачьи войска. Краткая хроника казачьих войск и иррегулярных частей. – Спб., 1912. – С. 18.
29. *Щербина Ф.* Вказана праця. – Т. II. – С. 46 – 48; ДАКК, ф. 250, оп. 2, спр. 151. – Т. 1. – Арк. 5 – 11 зв., 74, 75, 93, 216, 226, 228, 243, 244, 246; спр. 191, арк. 5, 8 зв., 18, 19.
30. *Щербина Ф.* Там само. – С. 45 – 48. ДАКК, ф. 250, оп. 2, спр. 151, арк. 1, 72, 233; спр. 167, арк. 1, 3, 4, 12 – 23, 27 – 39; спр. 193, арк. 2, 3, 3 зв., 33.
31. *Кондратович Ф.* Задунайская Сечь // Киевская старина. – К., 1883. – Т. V. – №№ 1, 2, 4; *Скальковский А.* История Новой Сечи или последнего Коша Запорожского. – Одесса, 1846. – Ч. III. – С. 233 – 255; *Короленко П.* Азовцы // Киевская старина. – К., 1891. – №№ 7, 8; *Эварницкий Д.* Запорожье в остатках старины и преданиях народа. – Спб., 1888. – Ч. I, II; *Поль Лакруа.* Черты из жизни и царствования императора Николая I // Военный сборник. – Спб., 1868. – № 7. – С. 121 – 146; *Бачинский А.* Січ Задунайська. 1775 – 1828. – Одеса, 1994.
32. II ПСЗ – Т. XXXVII, № 38256, § 29 – 33.
33. *Короленко П.* Азовцы // Киевская старина. – К., 1891. – № 8. – С. 182.
34. *Медунина В.* Вказана праця. – С. 55.
35. *Короленко П.* Вказана праця. – №№ 7, 8.
36. I ПСЗ. – Т. XXX, № 22902. 2
37. *Щербина Ф.* История Кубанского казачьего войска. – Екатеринодар, 1913. – Т. II. – С. 53.
38. *Щербина Ф.* Там само. – С. 62, 69 – 71; *Голобуцкий В.* Черноморское казачество. – К., 1956. – С. 220; ДАКК, ф. 250, оп. 2, спр. 201, арк. 39 – 91, 95 – 159; 183 – 252; 253 – 347.
39. *Стороженко Н.* Вказана праця. – С. 54.
40. *Щербина Ф.* История Кубанского казачьего войска. – Екатеринодар, 1913. – Т. II. – С. 59.
- 41, 42, 43. Там само. – С. 62.
- 44, 45. Там само. – С. 345.

46. ДАКК, ф. 670, оп. 1, спр. 21, арк. 108 – 110.

47. *Щербина Ф.* Вказана праця. – С. 68.

48. Там само. – С. 70.

49. *Щербина Ф.* Вказана праця. – С. 62, 69 – 71; *Голобуцкий В.* Черноморское казачество. – К., 1956. – С. 220; *Громов В.* Население степного Предкавказья (Ставропольской губернии и Земли Черноморского войска) в последней четверти XVIII – первой половине XIX вв. Формирование. Социальный состав. Канд. дисс. – Ростов, 1983. – С. 83, 84; ДАКК, ф. 250, оп. 2, спр. 201, арк. 39 – 91, 95 – 159, 183 – 347; спр. 493, арк. 2, 2 зв., 15, 15 зв.; ф. 345, оп. 1, спр. 168, арк. 203, 209.

50. *Голобуцкий В.* Черноморское казачество. – К., 1956. – С. 177.

51. *Дмитренко И.* Сборник исторических материалов по истории Кубанского казачьего войска. – Спб., 1896. – Т. II. – Док. 561.

52. ДАКК, ф. 249, оп. 1, спр. 430, арк. 37.

53. ЦДА України, ф. 1709, оп. 2, спр. 2917, арк. 1 – 7; ф. 1958, оп. 1, спр. 441, арк. 1 – 14; ф. 1191, оп. 5, спр. 64, арк. 1 – 2.

54. *Щербина Ф.* Вказана праця. – С. 39.

55. ДАКК, ф. 252, оп. 1, спр. 774, арк. вст.

56. ДАКК, ф. 250, оп. 2, спр. 1413, арк. 1 – 36.

57. ДАКК, ф. 252, оп. 1, спр. 638, 775, 824, 829, 1249, 1463, 2192, 2196, 2299, 2302, 2328.

58. *Ямзин И.* Переселенческое движение в России с момента освобождения крестьян. – К., 1912. – С. 84.

59. Там само. – С. 78.

60. Там само. – С. 78, 79.

61. *Кауфман А.* Переселение и колонизация. – Спб., 1905. – С. 12.

62. *Брук С. Кабузан В.* Миграция населения в России в XVIII – начале XX века (Численность, структура, география) // История СССР. – 1984. – № 4. – С. 52; *Апостолов Л.* Географический очерк Кубанской области // Сборник материалов для описания местностей и племен Кавказа. – Тифлис, 1897. – Т. XXIII. – С. 215.

63, 64. Ведомость о русской колонизации Закубанского края

- на Западном Кавказе // Кубанские областные ведомости. – 2 апреля 1894. – № 25.
65. II ПСЗ. – Т. XXXVII, №38256.
66. *Бентковский И.* Заселение западных предгорий главного Кавказского хребта // Кубанский сборник. – Екатеринодар, 1883. – Т. I. – С. 74.
67. ДАКК, ф. 350, оп. 1, спр. 3, арк. 21, 21 об., 29 – 34, 45 – 51, 70 – 72, 101 – 104.
68. *Бентковский И.* Вказана праця. – С. 74.
69. ЦДІА України, ф. 442, оп. 39, спр. 460, арк. 5 – 8, 14 – 17.
70. II ПСЗ. – Т. XLIII, № 45785.
71. *Щербина Ф.* Колонизация Кубанской области // Киевская старина. – К., 1883. – Т. VII. – № 12. – С. 544.
72. Прошлое и настоящее Кубани в курсе отечественной истории. С древнейших времен до 1917 г. / Под ред. *В. Ратушняка.* – Краснодар, 1994. Ч. I. – С. 132.
73. *Риттих А.* Переселення. – Харків, 1882. – С. 170.
74. *Якименко М.* Міграції українського селянства (1861 – 1905 рр.) // УЛЖ. – 1982. – № 9. – С. 65.
75. *Македонов Л.* Население Кубанской области по данным вторых экземпляров листов переписи 1897 г. – Екатеринодар, 1906. – С. 518 – 538.
76. *Бежкович А.* История заселения Кубани // Доклады отделения этнографии Географического общества СССР. – Вып. 2. – 1966. – С. 41.
77. *Рудницький С.* Чому ми хочемо самостійної України? – Львів, 1994. – С. 258 – 259.
78. *Олесевиц Т.* Статистичні таблиці українського населення СРСР за переписом 17 грудня 1926 р. – Варшава, 1930. – С. 68 – 74.
79. Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. – Т. 65. Кубанская область. – СПб., 1905. – С. IV.
80. *Мельников Л.* Иногородние в Кубанской области. – Екатеринодар, 1900. – С. 13.
81. *Чижикова Л.* Заселение Кубани и современные этнические процессы // Советская этнография. – 1963. – № 6. – С. 29.
82. *Рудницький С.* Вказана праця. – С. 258 – 259.
83. Там само. – С. 260.

84. *Селевко А.* Отчет о состоянии Кубанской области за 1913 г. // Кубанский сборник. – Екатеринодар, 1915. – Т. XX. – С. 6.
85. Там же. – С. 12, 13.
86. *Бежкович А.* Вказана праця. – С. 42.
87. *Рудницький С.* Вказана праця. – С. 260, 261.
88. *Ратушняк В.* Сельскохозяйственное производство Северного Кавказа в конце XIX – в начале XX века. – Ростов-на-Дону, 1989. – С. 15.
89. *Олесевиц А.* Вказана праця. – С. 79 – 85.
90. *Бежкович А.* Современный этнический состав населения Краснодарского края. – Тернополь. Б. д. – С. 6.
91. *Мельников Л.* Вказана праця. – С. 7.
92. *Ратушняк В.* Вказана праця. – С. 16.
93. Энциклопедия українознавства. – Париж – Нью-Йорк, 1962. – Т. IV. – С. 1212, 1213.
94. *Серафимович А.* Собрание сочинений. – М., 1987. – Т. I. – С. 44, 45.
95. ДАКК, ф. 318, оп. 2, спр. 3342, арк. 28, 34.
96. *Ленивов А.* Кубанская казачья старина (Историческое исследование). – Нью-Йорк, 1972. – Т. I. – С. 180.
97. Екатеринодар – Краснодар. 1793 – 1993. – Краснодар, 1993. – С. 239, 240.
98. Там само. – С. 276.
99. *Перський С.* Популярна історія товариства “Просвіта” у Львові // Нарис історії товариства “Просвіта”. – Вінніпег, 1968. – С. 249.
100. Украинские депутаты в Государственной Думе. Речи И. Л. Шрага // Украинский Вестник. – 1906. – № 8. – С. 612.
101. *Булавенко.* Кубань у першому році революції // Розбудова нації. Орган Проводу українських націоналістів. – Прага, 1933. – Ч. 9 – 10. – С. 221.
102. Энциклопедия українознавства. – Париж – Нью-Йорк, 1962. – Т. IV. – С. 1214.
103. *Савка Я.* Російщення Кубані – південно-східного бастиону України // Російщення України. – К., 1992. – С. 210.

Про походження назв деяких куренів Запорозької Січі й Чорноморського козацького Війська

У виданому адміністрацією Краснодарського краю “Енциклопедическом словаре по истории Кубани” всім 38-ми куреням, що переселилися на Кубань у складі Чорноморського козацького війська, присвячено окремі вельми змістовні статті. Кожен курінь має свою назву, але походження цих назв пояснюється лише в деяких статтях. У статті “Курінь” повторено твердження Дмитра Яворницького з першого тому “Історії запорозьких козаків”, що назви куренів походять від отаманів-засновників або українських міст (містечок) – полкових чи сотенних козацьких центрів або просто відомих населених пунктів.

Захопившись історією українського козацтва, автор цих рядків (за фахом інженер) упродовж понад десяти років відвідав усі відомі йому полкові й сотенні центри козацьких

військ Гетьманщини та Слобідської України, запорозьких паланок і курінні кубанські станиці. Розглядаючи топоніміку України з півночі до теренів Війська Запорозького, автор прагнув визначити міста-метрополії. При цьому бралось до уваги те, що деякі великі поселення часів Запорозької Січі занепали і нині являють собою невеликі села (наприклад, полкові центри Кальник, Кропивна, Павлоч).

З повною впевненістю можна стверджувати про топонімічне походження назв таких куренів:

1. Батуринський курінь, назва якого походить від містечка Батурин, який у 1669 – 1708 роках був резиденцією гетьманів Дем'яна Многогрішного, Івана Самойловича, Івана Мазепи, а в 1750 – 1764 роках – Кирила Розумовського.

2. Ведмедівський (Медведівський) курінь – від містечка Медведівка, що на Чигиринщині.

3. Вищестеблівський курінь – від містечка Стеблів, що лежить на р. Рось.

4. Дінський курінь, назва якого походить від ріки Дін (так дотепер вимовляє цю назву населення Середнього Дону між його притоками Богучаром та Дівцею, що є нащадками козаків Острогозького слобідського козацького полку).

5. Іркліівський курінь – від с. Іркліїв (нині Чорнобаївський район Черкаської області).

6. Калниболотський курінь – від містечка Калниболото, що з 1795 р. зветься Катеринополем (нині районний центр Черкаської області).

7. Канівський курінь – від міста Канів.

8. Кисляківський курінь – від с. Кисляк (нині Гайсинський район Вінницької області).

9. Конелівський курінь – від с. Конела (тепер Жашківський район Черкаської області).

10. Корсунський курінь – від міста Корсунь (тепер Корсунь-Шевченківський – райцентр Черкаської області).

11. Крилівський курінь – від міста Крилів, що до затоплення його водами Кременчуцького водосховища стояв на правому березі Дніпра при гирлі Тясмина в Кіровоградській області. Крилів – стародавнє козацьке місто, що згадується в українських народних думках:

*Гей, як на славній Україні,
В славнім городі Крилові,
Там жила стара жона, удова
Та мала три сини,
Як ті ясні соколи...*

12. Леушківський курінь – від с. Леухів (тепер в Іллінецькому районі Вінницької області).

13. Менський курінь – від міста Мена (тепер це районний центр Чернігівської області). Поселення відоме з історичних джерел із 1408 року. З часів Богдана Хмельницького був центром Менської сотні Чернігівського козацького полку. Твердження “Энциклопедического словаря по истории Кубани” про походження назви від білоруського міста Мінськ, розташованого на вельми значній відстані від козацьких земель, видається помилковим.

14. Нижчестеблівський курінь, як і Вищестеблівський, походить від містечка Стеблів.

15. Переяславський курінь – від міста Переяслав (нині Переяслав-Хмельницький – районний центр Київської області).

16. Полтавський курінь – від м. Полтава.

17. Рогівський курінь – від с. Рогів (тепер Маньківського району Черкаської області).

18. Тимошівський курінь – від с. Тимошівка (нині Маньківського району Черкаської області).

19. Уманський курінь – від міста Умань.

Двом куреням відповідають топоніми, що з різних причин викликають деякі сумніви. Це:

1. Івонівський курінь – від с. Івонівка (тепер Могилів-Подільський район Вінницької області). Це територія відомого з часів Богдана Хмельницького Могилівського козацького полку, але на периферії козацьких земель, поза основним масивом козацьких поселень.

2. Кушівський курінь – від села Кушівка, що на території нинішнього Царичанського району Дніпропетровської області. Розташоване на території Протовчанської паланки Вольностей Війська Запорозького. Це поодинокий топонім, що знаходиться саме на запорозьких військових землях.

Виникають труднощі у визначенні походження назв, коли існують варіанти походження від отаманів-засновників і від населених пунктів:

1. Величківський курінь має чотири варіанти:

а) від отамана Івана Іваненка-Величка (кошовий 1662 року);

б) від села Величківка Менського району Чернігівської області;

в) від села Величківка Хорольського району Полтавської області;

г) від села Величків Новосанжарського району Полтавської області.

2. Дерев'янківський курінь має два варіанти:

а) від отамана Дерев'янка (за переказами на Кубані);

б) від села Дерев'янки Васильківського району Київської області.

3. Щербинівський курінь має два варіанти:

а) від отамана Івана Щербини (кошовий 1662 року);

б) від села Щербинівка Золотоніського району Черкаської області.

Такі ж труднощі виникають за наявності кількох схожих топонімів, а саме:

1. Пашківський курінь має три варіанти:

а) від села Пашків Бахмацького району Чернігівської області;

б) від села Пашківка Ніжинського району Чернігівської області;

в) від села Пашківка Макарівського району Київської області;

2. Сергіївський курінь має два варіанти:

а) від села Сергіївка Гадяцького району Полтавської області;

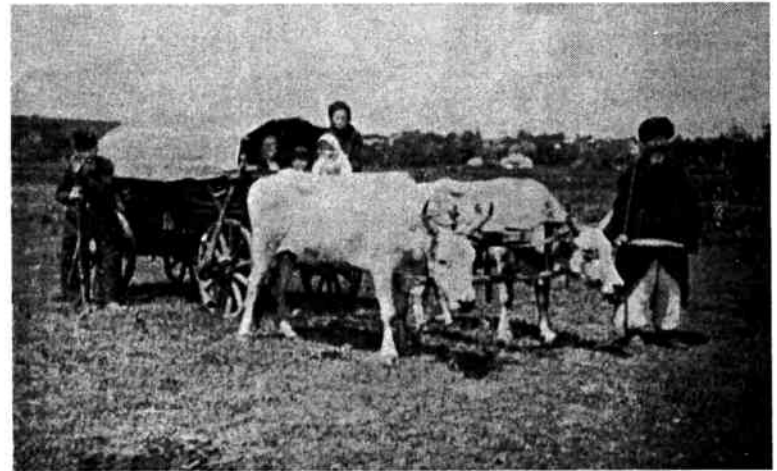
б) від села Сергіївка Прилуцького району Чернігівської області.

Сумнівною є відповідність назв двох куренів дещо віддалених від козацьких земель топонімів, а саме:

1. Джерелівський курінь – від села Джерело Олевського району Житомирської області;

2. Коренівський курінь – від села Коренівка Малинського району Житомирської області.

Таким чином, із 28-ми назв куренів, що, найпевніше, походять від назв населених пунктів, безсумнівними, на думку автора, є дев'ятнадцять.

Переселення чорноморців на Закубаня. XIX ст.

Федір Щербина –
історик Кубані

Серед учених-дослідників історії Кубані найпочесніше місце займає визначний статистик, економіст, соціолог, громадський діяч, член-кореспондент Петербурзької академії наук (з 1904) та дійсний член Наукового товариства ім. Тараса Шевченка (з 1926) Федір Щербина.

Народився Федір Андрійович Щербина 13 лютого 1849 р. в станиці Новодерев'янківська Єйської полкової округи Кубанської області в родині козака-священника. З діда-прадіда Щербини належали до Переяславського куреня. Мати Федора Марія Біла також належала до відомого козацького роду.

В 20 років Щербина закінчив духовну семінарію, але стежкою батька не пішов. Разом із друзями він заснував у 1869 р. в станиці Брюховецька комуну, яка за два роки стала передовим сільськогосподарським підприємством.

Здібним молодим козаком зацікавився військовий отаман, і Щербина невдовзі поїхав навчатися до Петрівсько-Розумовської землеробської та лісової академії. Отримував військову стипендію. В академії він близько зійшовся з революціонерами-народниками, за що, на вимогу властей, змушений був її залишити. Через рік Щербина вступив на природничий факультет Новоросійського університету в Одесі, але за зв'язок із революціонерами був спочатку висланий у свою станицю, а згодом – змушений переселитися до Вологодської губернії, звідки повернувся в 1881 р. на Кубань, де почав досліджувати історію козацтва. Вивчав і економіку Кубані.

В періодичних виданнях почали з'являтися статті Федора Щербини з питань козацької економіки, внаслідок чого він став відомим у громадсько-наукових колах. В 1884 р. його, як фахівця, було запрошено до Воронежського земства для організації статистичного бюро. Працюючи там до 1901 року, Щербина склав і відредагував 66 томів статистики, видав 16 книг воронезької статистики “Сводный сборник по 12 уездам Воронежской губернии” (1887). Імператорське географічне товариство нагородило золотою медаллю його працю “Крестьянское хозяйство по Острогожскому уезду”. Низка праць ученого одержують інші високі відзнаки. Тоді ж, за дорученням кубанського наказного отамана, він взяв участь у підготовці збірника “Кубанское казачье войско (1696 – 1888)” і написав для нього історичну частину. За цю працю отаман всіх козацьких військ царевич Микола Олександрович (майбутній імператор Микола II) нагородив його і призначив начальником експедиції для вивчення степових областей. Наслідком роботи на новій посаді стало 10 томів описів і висновків – “Труды экспедиции по исследованию степных областей” (1902).

Повернувшись до Воронежа, Ф. Щербина написав доповідь про необхідність запровадження в Росії конституції. Доповідь була опублікована в Штутгарті і справила на всю громадськість велике враження. За неї автор був висланий під нагляд поліції у селище Джанхот на Кубані. Але й там учений займався історичними, етнографічними та економічними дослідженнями. До нього приїжджали вчені, письменники, громадські діячі. В його етнографічній експедиції працював тоді ще не відомий член Революційної української партії (РУП) Симон Петлюра.

В 1901 р. кубанський отаман Яків Малама запропонував відомому українському історикові Дмитрові Яворницькому, твори якого цінувалися на Кубані, написати історію кубанського козацтва, але той відмовився, оскільки був зайнятий історією запорозьких козаків. Тоді військовий уряд звернувся до “неблагонадійного” вченого. Докладно вивчивши всю попередню літературу з історії Кубані, десятки тисяч архівних матеріалів, Щербина взявся за цю титанічну роботу. Й 1910

року вийшов перший том “Истории Кубанского казачьего войска” обсягом 700 сторінок, а 1913 р. – другий, обсягом 848 сторінок, в якому описано історію Кубані до середини XIX століття.

Водночас Федір Андрійович проводив активну громадську роботу. В 1906 р. він очолив відновлену після 114-річної заборони Військову Раду. Ставши депутатом від Кубані, він у II Державній Думі очолив козацьку фракцію. Після Лютневої революції 1917 року і відродження незалежного козацького ладу Щербина стає незмінним членом кубанських крайових і законодавчих рад усіх скликань. Його було обрано головою Верховного суду Кубанського козачого війська, членом Верховного кругу Дону, Кубані й Тереку.

Завершити працю про історію кубанського козацтва Щербині завадили буремні події 1917 – 20 років, активним учасником яких він був. У 1919 р. Кубанська рада виділила на продовження цієї праці близько 30 тисяч карбованців, але завершити її талановитому вченому так і не вдалося. В 1920 р. він змушений був емігрувати.

В одному зі своїх емігрантських листів, писаному 28 червня 1928 року, Федір Андрійович зазначив, що в захованому на Кубані (“в потайних місцях того дому в Джанхоті”) його архіві є рукопис третього тому “Истории Кубанского казачьего войска” та начерки й матеріали четвертого тому тієї ж історії. Досі численні пошуки того архіву успіху не мали. Є припущення, що інформація про цей архів стала набутком советських спецслужб, і він або був знищений, або потрапив до ГПУ-НКВД.

В Чехословаччині Щербину запросили на посаду професора статистики до Української господарчої академії в Подєбрадах. Згодом він став ректором Українського вільного університету. Співробітничав у вільній козацькій пресі. Був одним із найвідоміших діячів просвітницького руху українців, котрі опинилися за кордоном. Написав поеми “Чорноморці” та “Богдан Хмельницький”, а також спогади “Пережите, передумане, здійснене”.

Помер Федір Андрійович Щербина 8 жовтня 1936 р. у Празі. Поховали його на Ольшанському цвинтарі, чорну до-

Кубанська Україна

мовину козака закривав прапор Кубанської Народної Республіки – синій із малиновим, зеленим і жовтим кольорами.

Всі 87 років життя він присвятив збереженню історії рідного краю, яку пов'язував з історією прабатьківщини – України, розвитку науки і культури Кубані. Величезний архів ученого залишається досі за кордоном і повертатися йому, з огляду на теперішню ситуацію в Краснодарському краї, певно, не на часі.

Сподіватимемося на кращі часи – часи єднання Кубані з єдинокровною Україною.

Вічна пам'ять і шана великому кубанському українському патріоту!

Чорноморський козак кінця XVIII ст.

Батько українських
самостійників Кубані
Кузьма Безкровний

Серед чільних політичних діячів-кубанців, що стали на боротьбу за звільнення свого краю від московського панування, особливе місце займає Кузьма Якимович Безкровний (1876 – 1937), козак-чорноморець зі станиці Охтирської, з крові і кості українець (прізвище Безкровний зазначене в чотирьох куренях Реєстру Війська Запорозького 1756 р.), нащадок військового (кошового) отамана Чорноморського козацького війська Олексія Даниловича Безкровного (1780 – 1837) – героя війни з Наполеоном, війн із турками, учасника походів проти кавказців. Його іменем у 1904 р. згідно з царським указом став називатися 1-й Таманський полк.

З початку революційних подій 1917 р. Кузьма Безкровний стає членом Кубанської військової ради (згодом – Кубанська крайова рада), членом Законодавчої ради, що 6 січня 1918 р. проголосила самостійну Кубанську Народну Республіку, ухвалила її першу тимчасову Конституцію. З його ініціативи депутати-чорноморці (їх називали самостійниками) прийняли резолюцію про прилучення Кубані на федеративних засадах до України, яка на той час вже відокремилася від Росії.

За твердженням останнього прем'єра кубанського уряду Василя Іваниса, Кузьма Безкровний – політично і національно найвиразніша постать. Справді, серед членів обох зазначених Рад виразнішого українця не було. Глибока національна свідомість і український патріотизм спонукали Безкровного послати своїх дітей на виховання до українського ліцею

м. Перемишль (Галичина): українських учбових закладів у межах Російської імперії не існувало. Сам він тривалий час був учителем, одним із засновників кооперації на Кубані. Пізніше закінчив бухгалтерські курси в Харкові. Працював головним бухгалтером Чорноморської залізниці. Вступив до заснованої в 1900 р. в м. Харкові Револуційної української партії, гаслом якої був клич Миколи Міхновського: “Одна, єдина, нероздільна, вільна, самостійна Україна від Карпат аж по Кавказ”. Безкровний був членом її Чорноморського (Кубанського) комітету, а також членом підпільної Української ради, що діяла в цьому регіоні. В його станиці Охтирській зразу по революції була заснована перша на козацьких землях українська гімназія. Він з початку революції був за злиття Кубані з Україною в одну державу.

Коли Законодавча рада з кубанським урядом під натиском більшовицьких військ відступили на Донщину, Безкровний у складі кубанської делегації брав участь у переговорах із Гетьманом Павлом Скоропадським у Києві, внаслідок яких було виявлене спільне прагнення договірних сторін до тісніших взаємозв'язків у федеративному об'єднанні. Однак після повернення делегації на Дон у Новочеркаську 23 серпня 1918 року відбулося засідання представників Ради й уряду, на якому вирішувалося питання вибору союзника у боротьбі з більшовиками. З десяти членів засідання, частина з яких (козаки-лінійці) були неукраїнського походження, більшість проголосувала за історично помилкове рішення укласти союз із Добровольчою армією генерала Денікіна. Лише Кузьма Безкровний, Степан Манжула та черкес Айтек Наміток стали за союз із Україною.

З поверненням на Кубань загострилося протистояння між Радою і денікінським урядом – “Особим совещанієм”, що прагнуло підпорядкувати всі кубанські ресурси для відбудови “єдиної і невідомої Російської імперії”. Рада, в якій панівну роль відігравали чорноморці Микола Рябовол, Лука Бич, Кузьма Безкровний, спираючись на кубанську Конституцію, чинила цьому опір.

Обіймаючи в уряді прем'єра П. Курганського посаду міністра внутрішніх справ, К. Безкровний започаткував опра-

цювання надзвичайно важливого законопроекту про показання новгороднього (іногороднього, некозацького) населення. Він вивів Кубань з-під церковного підпорядкування Ставропольській єпархії, заснувавши Кубанську єпархію і передавши їй церковне майно.

Дедалі більше “Особое совещаніє” поводитися, як окупаційна влада. Вбачаючи в українстві найсерйознішого ворога російської імперської ідеї, денікінці посилювали тиск проти кубанських органів самоврядування, розгортали терор проти всього українського. В Катеринодарі українське життя було настільки стероризовано, що ледь жевріло в підпіллі. На цілу Кубань з 65% українського населення не виходив жоден український часопис. Свідомим українцям постійно загрожували замаху з боку чорносотенних бандитів у офіцерських погонах. Сам Денікін при згадці про Безкровного зеленів від люті: “Це страшний мазепинець: у нього діти-гімназисти розмовляють лише українською мовою”.

Після того як 13 червня 1919 р. в Ростові білогвардійці вбили голову Законодавчої ради Миколу Рябовола, кубансько-денікінське протистояння досягло апогею. Підступне вбивство сколихнуло всю Кубань, показавши, якого “союзника” вона має. Подальші протикубанські дії денікінщини – страта на шибениці делегата Паризької мирної конференції кубанського патріота і священника Олексія Кулабухова, розгром Законодавчої ради, арешт і примусова депортація до Стамбула десяти найвпливовіших її членів – переповнили чашу терпіння козацтва. Кубанські військові частини, що були основою збройних сил Денікіна, масово покидали фронт, спричинивши повну військову поразку білих.

У складі депортованих кубанських політиків був і Кузьма Безкровний. Подальші події зробили примусову еміграцію з Батьківщини палкого патріота довічною. На чужині він, як член Законодавчої ради, взяв активну участь у громадсько-політичному житті численної кубанської еміграції, підтримував зв'язки з чільними діячами УНР, зустрічався з Симоном Петлюрою – колишнім своїм товаришем по роботі у Чорноморському комітеті РУП.

У 1923 р. він одержав посаду директора школи інтернованих українців у м. Юзефово (Чехословаччина). Потім працював лектором, професором Української господарчої академії в Подебрадах, членом її термінологічної комісії. Впродовж кількох років спільно з групою відомих кубанців видає часопис “Кубанський Край” українською мовою.

Безкровний став автором численних статей, підручників і спогадів, частину з яких видав Український науковий інститут у Варшаві. У своїх працях Кузьма Якимович дотепно спростовує “теорію козаківства”, що в ті часи набула поширення на еміграції, згідно з якою всі козаки за походженням не українці, не росіяни, а являють собою окремий етнос, що виник у давнину від бродників, і тому мають природне право на створення своєї держави “Козакії”, до якої ввійшли б території всіх козацьких військ, що існували до революції в Російській імперії.

Помер великий кубанський українець Кузьма Безкровний у Празі в 1938 році. Він був насамперед українець, а потім кубанський козак шляхетної крові. Серед кубанської інтелігенції це була чи не найвеличніша особистість. Чорноморці любили і шанували його, лінійці шанували, але боялися, уракозаки (“козакійці”) ненавиділи, боячись, що він Кубань “продасть” Україні. Кузьма Безкровний був широко знаний і в Україні. На найважливіші національні зібрання, як відкриття пам’ятника Іванові Котляревському в Полтаві, він їздив як представник Кубані. З вибухом революції Кузьма Якимович тримався української лінії, пристосовуючи до неї всі кубанські події. Це була людина рідкісно глибокого розуміння української справи.

Хай буде йому вічна пам’ять від вдячних нащадків!

Українські емігранти.

Стоять зліва направо: Олена ТЕЛІГА, Михайло ТЕЛІГА,
Т. СОЛУХ-ПРИХОДЬКО, З. РАВИЧ-МАЛАНЮК,
А. БЕЗКРОВНА-ІВАНІС. Сидять: лікар О. С. ПЛІТАС,
Кузьма БЕЗКРОВНИЙ, його дружина О. БЕЗКРОВНА,
доцент О. КОВАЛЕНКО та хлопчик Женя ІВАНІС.
30 липня 1929 р. Чехословаччина.

Микола Рябовол –
український державник
із Кубані

Повалення в 1917 р. російського царату започаткувало змагання українського кубанського (чорноморського) козацтва за звільнення свого краю від московського панування. Ці змагання висунули ряд визначних кубанських політичних діячів, серед яких особливе місце посідає Микола Рябовол.

Микола Степанович Рябовол народився 17 грудня 1883 року в станиці Дінській у багатодітній козацькій родині. Його батько був станичним писарем і мав 13 дітей. Тому своєму первісткові Миколі він дав змогу закінчити лише початкові класи Катеринодарського військового реального училища. Кошти для подальшої освіти юнакові довелося здобувати самотужки. Навчався на механічному факультеті Київського політехнічного інституту. Був одним із творців Чорноморсько-Кубанської залізниці і головою її правління, а також головою Кооперативного союзу.

В роки Першої світової війни М. Рябовол служив старшиною інженерних військ, а повернувшись на Кубань, брав активну участь у громадському і політичному житті. Працював у обласному Продовольчому комітеті. Користуючись серед козаків надзвичайною популярністю, швидко висунувся на чільне місце в першому представницькому органі краю – Кубанській військовій раді.

Вже тоді виявився палкий український патріотизм Миколи Рябовола. Головуючи на засіданні Військової ради 24 вересня 1917 року, яка розглядала питання державного устрою Росії, він тепло вітав присутніх представників України і запросив їх на сцену, де засідала президія. Зал вітав їх бурхливими оплесками й вигуками “Слава!” Звертаючись до російської частини козаків, він сказав: “Браття казакі-лінейці, я убеждён, что вы не осудите, а поймете вашими сердцами те чувства, какие наполняют мою душу, не только мою, но и души всех казаков-черноморцев в настоящий момент. Приветствуем же послов Матері-України языком наших отцов, дедов і прадедов” (вигуки: “Просимо, просимо!”).

Далі Рябовол говорив українською мовою: “Дорогі гості! Мачуха-доля відірвала наших дідів-запорожців від лона і закинула їх на Кубань. Більше ста літ жили ми тут сиротами по степах, по плавнях, по горах без матірнього догляду. Царі робили все, щоб вибити з наших голів, з наших душ пам’ять про Україну і любов до матері. Царі хотіли зробити з нас душо-губів, хотіли, щоб ми, коли прийде слушний час, час визволення України, своїми руками задавили ту волю, щоб ми свої шаблі пополоסקали в крові Матері. Та не діждали б цього ніколи! Хоч царі понівечили наші душі, та не вбили. І ми, діти, руки на матір не підняли б... Та минула лиха година, прийшла воля, і ми ожили. Ожили і, як вірні діти своєї Матері, йдемо тим шляхом, який указала вона, йдемо, де зорить уже любов між людьми, де жде нас вільний союз вільних народів. Йдемо, і нас не звернуть на свої стежки централісти всяких проб, ні авантюристи всяких марок, ні спасателі вітчизни від волі... Не звернуть, бо нам з ними не по дорозі...”

Військова рада на другій сесії поповнила свій склад депутатами від горців, міст і корінного некозацького населення, після чого проголосила себе Крайовою радою з повноваженнями Установчих зборів й ухвалила Конституцію Кубані. Кубанська область стала республікою (з назвою Кубанський Край) у складі Російської Федеративної Республіки. Як парламент мала діяти Законодавча рада, яка обирала виконавчу владу – Крайовий уряд – і військового отамана, який мав функції начальника військових сил та представника Краю і

право вето щодо законів, ухвалюваних Законодавчою радою. Головою Законодавчої ради став Микола Рябовол.

Після повалення в Петрограді Тимчасового уряду Кубань не визнала більшовиків, її органи перебравши на себе всю повноту влади. 28 січня 1918 р. Законодавча рада проголосила Кубанську Народну Республіку (яка на майбутнє входила б до Російської Федеративної Республіки), але вже 16 лютого, під час наступу на Північний Кавказ більшовиків, – самостійність і незалежність від Росії Кубанської Народної Республіки.

Невдовзі весь Північний Кавказ опанувала Червона армія, і Законодавча рада та крайовий уряд разом із нечисленними об’єднаними частинами козацького війська і білої Добровольчої армії відступили Дон.

У травні 1918 р. Микола Рябовол очолив делегацію Законодавчої ради до Києва для переговорів із Гетьманом Павлом Скоропадським про налагодження міждержавних стосунків та взаємодії в боротьбі з більшовицькою навалою. Делегація в Києві була прийнята доброзичливо. Дехто з представників українського уряду говорив про автономію Кубані у складі України, інші бачили її у федерації з Україною. Кубанці наполягали на федеративному зв’язку. Особливих розходжень не було. Незалежно від пізнішого визначення форм співжиття український уряд негайно надавав значну кількість гармат, набоїв, кулеметів, рушниць, обіцяв допомогу військовою силою, для чого розпочали готувати десант із Криму на Тамань бригади генерала Натіїва.

Проте за відсутності Рябовола 23 червня 1918 р. в Ново-черкаську на нараді представників Ради й уряду під головуванням Луки Бича більшістю голосів було ухвалено історично хибне рішення: замість єднання з Україною було укладено союз із Добрармією генерала Антона Денікіна, що, зрештою, для Кубані й України мало катастрофічні наслідки. Все, що сталося після цього на Кубані (денікінський терор, більшовицьке винищення свідомого козацтва так званим розкозачуванням, колективізація і депортація значного числа людності в північні райони імперії, винищення національної інтелігенції, викорінення козацького духу, примусова русифікація і вписання українського населення до російської національ-

ності, планове заселення станиць російським етносом...), було наслідком цього рішення.

Зі звільненням Кубані від більшовиків Денікін прагнув установити там свою диктатуру. Не змігши домовитися з Радою та урядом про потрібні йому зміни до кубанської Конституції, він вирішив стати диктатором через скликання Надзвичайної кубанської ради, на якій добитися обрання на посаду голови Ради свого ставленика. Тому козаки російського походження і добровольці повели шалену агітацію проти Рябовола, якого Денікін вважав небезпечним ворогом Росії.

Однак 24 жовтня 1918 року Надзвичайна рада головою Кубанської крайової ради обрала Миколу Рябовола (253 голоси “за”, 5 “проти” і 83 утрималися). Денікін назвав це перемогою соціалістів, хоча насправді Рябовол був свідомий українець, палкий патріот Кубані і надзвичайно здібна людина, що в найскладніших умовах не губився і швидко знаходив вихід. В Раді він був “божищем”, не було випадку, щоб його поради не послухали.

Рада на чолі з Рябоволом відстоювала суверенні права своєї республіки. 4 грудня 1918 р. на надзвичайній сесії Крайової ради було прийнято нову Конституцію, якою назву Кубанська Народна Республіка змінено на Кубанський Край.

Слабкіше організаційно впорядковані Ставропільщина, Терек, Дагестан і Чорноморщина (Чорноморська губернія – відокремлена в 1896 р. царським урядом від області Кубанського козацького війська територія на північно-східному узбережжі Чорного моря з містами Новоросійськом, Туапсе, Сочі. – *Р. П.*) покірно підпали під денікінський чобіт. Так із Північного Кавказу лишилася одна Кубань, що чинила супротив і ніколи добровільно не визнавала диктатури Денікіна і його ідеї відродження “єдиної і неділимої” Росії.

З дипломатичних міркувань Рада декларувала добровільне об’єднання всіх усамостійнених із розпадом імперії народів у одну всеросійську федеративну республіку на засадах домовленостей в наново скликаних Всеросійських установчих зборах. По суті ж це були абстрактні міркування (на противагу денікінським планам насильного відтворення Російської імперії), які життям не підтверджувалися: три прибалтійські

держави, що проіснували до 1940 р., не намагалися об’єднатися; закавказькі держави від конфедерації перейшли до самостійності, а грамота Гетьмана Павла Скоропадського про федерацію з білою Росією, якої не існувало в реальності, викликала державний переворот.

Рябовол послідовно боровся зі свавіллям денікінського уряду у Краї, різко протестував проти його каральних акцій у станицях Таманського відділу. В цьому протистоянні М. Рябовол завжди спирався на патріотичні сили. На керівні урядові посади сміливо рекомендував молоді українські кадри. Висуваючи тридцятирічного інженера В. Іваниса на посаду міністра торгівлі і промисловості, сказав: “Молоді недосвідчені навчатися, зате не крастимуть, як кваліфіковані зайти”.

Всупереч імперським намірам Денікіна, Законодавча рада ініціювала об’єднання Дону, Кубані й Тереку в Південно-Російський Союз на засадах федерації. Перед від’їздом на конференцію цих країв до Ростова голова кубанської делегації Микола Рябовол, жартуючи, казав у колі близьких приятелів: “А все ж я певен, що мене добровольці вб’ють. Чи тепер, чи в четвер, а такі вб’ють, розбишаки... Москалі вміють свого добиватися...” На ці слова не звернули особливої уваги.

На конференції зіткнулися дві протилежні думки: одна була за утворення союзу козацьких військ і за спілку з Добровольчою армією, а друга – за об’єднання козацьких земель на федеративних засадах в один державний організм, із залученням до нього на тих же засадах України й Закавказзя. Першу репрезентував голова Донського кругу В. Харламов, а другу висував голова Кубанської крайової ради Микола Рябовол.

На першому засіданні 13 червня 1919 р. Рябовол виступив із великою промовою, що містила різкі застереження проти свавілля денікінського уряду на теренах Північного Кавказу. Голова Крайової романдуваннязокрема, сказав: “Кубань не могла визнати большевиків і не може визнати також “Особое совещаніє”, що складається з осіб, нам не відомих. Ми вважали, що треба негайно приступити до об’єднання державних формувань, які борються проти большевиків, цебто Дону, Кубані, Тереку, України, Добрармії, Грузії та інших, але на своєму шляху зустрічали дуже багато перешкод. Тоді виникло

питання про організацію не всіх державних формувань, які борються проти большевиків, а тільки козацьких країв – Дону, Кубані й Тереку. Через хибну політику керуючих Добрармії ми були ізольовані від усіх, і без нас розв'язалася нова війна з Чечнею. Коли прийшли добровольці в Чорноморську губернію і завели там губернаторський режим, то з населенням у 200000 людей вони так упоралися, що геть все чисто обернулося в большевиків, і там тепер іде суцільне вигублення козаків... В Ставропільській губернії теж було введено такий режим, яким ніхто не був задоволений, і нам довелося тяжко боронити цю губернію. В той час як ми мушили вам (донцям) давати поміч, нам треба було надсилати частини війська для придушення повстань в Ставропільській губернії. Це були наслідки того режиму, що насадило “Особос совещаніє”.

Пізно вночі Микола Рябовол повертався до свого помешкання в готелі “Палас” і в холі готелю був підступно забитий двома пострілами в голову. Напад здійснили співробітники денікінського “Особого совещанія”.

Збулося передчуття Рябовола про свою загибель від рук москалів.

Так трагічно закінчився життєвий шлях великого українського кубанського трибуна й організатора.

Денікінці зробили все, щоб унеможливити викриття й покарання вбивць. Така була “подяка” московитів Кубані за наданий їм притулок.

Тлінні останки Рябовола потягом були привезені до Катеринодара і з великими почестями поховані на історичній Кріпосній площі. Після промов над домовиною при переповненому залі театру відбули незабутню жалобну академію. Дуже багато станиць прислали на похорон свої делегації.

Вбивство Рябовола стало початком кінця денікінщини. Обурені козаки, що становили до 80% денікінського війська, почали кидати фронт. На адресу Ради й уряду масово надходили зі станиць громадські ухвали з вимогами розриву з Добровольчою армією і з погрозами припинення надсилання до фронту вояцьких поповнень.

Сесія Крайової ради на знак жалоби по Рябоволу відкрила

його крісло скорботним крепом і ухвалила залишити Рябовола довічним головою Ради, не обирати нового голову, а лише його заступника.

Глибокий сум, що огорнув увесь Край, висловив у своєму вірші, що став народною піснею, кубанський козак Дмитро Петренко.

*Плач, Кубане, краю рідний,
Лежить убитий син твій бідний.
Нема слів, щоб все сказати,
Наша люба рідна мати.
За що доля нас карає
Так тебе, наш рідний краю?
Нащо ворог наш запеклий
З того раю робить пекло?
Хіба ти, Кубане мила,
Таку долю заслужила,
Ще й в таку страшну годину,
Як борониш Україну?
Край все плаче і ридає,
Що Миколи вже немає.
Спи ж ти, любий наш Миколо,
Не забудем ввік ніколи,
Що зробив ти для народу,
Що помер ти за свободу.
Будем з тебе приклад брати,
Рідний край свій ми кохати!
Хай земля все пером буде,
Не забудуть тебе люди.
Будуть тебе пам'ятати
На Кубані в кожній хаті.
Спи ж ти, брате, любий друже,
Увесь край сумує дуже,
Густі сльози проливає,
Та й до гроба припадає.*

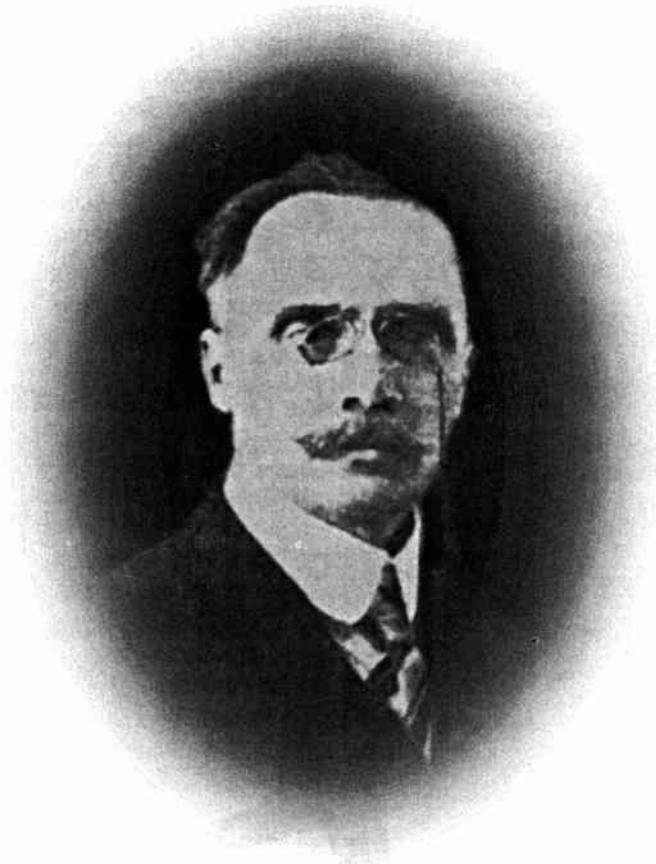
Більшовицька влада робила все, щоб у народі згасла пам'ять про Миколу Рябовола, піддавши повному замовчу-

ванню його ім'я, його життя і діяльність. Проте пам'ять про нього жила і обростала легендами. Ще в 70-х роках ХХ ст. автор цих рядків чув у станиці Старотитарівській розповідь про похорон Рябовола: "Везли його з Ростова кіньми і зупинялися в кожній станиці, щоб люди віддавали йому останню шану. Була велика спека, і, щоб запобігти розкладу тіла, воно було в труні залите медом..."

Незалежна Україна повинна гідно шанувати пам'ять свого вірного сина, борця за єднання Кубані з Матір'ю-Україною.

Микола РЯБОВОЛ,
голова Законодавчої ради Кубані

Перший прем'єр
Кубанської Народної Республіки
Лука Бич

Лука Лаврентійович Бич народився він 1875 року у станиці Павлівській Уманської полкової округи Єйського відділу в козацькій родині. Закінчивши Московський університет, молодий юрист Лука Бич одержав місце секретаря Новоросійської міської управи і через 2 роки став сильним кандидатом на виборну посаду місцевого міського голови. Проте у властей він мав репутацію людини лівих переконань, і тому влада всіляко перешкоджала йому в громадській діяльності.

Бич, людина освічена і діяльна, в 1900 р. перейшов на приватну службу до Східного товариства транспорту на Волзі й Каспійському морі, де невдовзі був призначений директором бакинського відділення. З роками він стає популярною особою, і в Баку його обрано в гласні міської думи, а в 1912 році Бич був обраний на посаду бакинського міського голови. До найбільших заслуг діяльності Л. Бича на цій посаді належить побудова 150-кілометрового водогону, внаслідок чого було розв'язане питання постачання Баку питною водою. Після Лютневої революції за призначенням Тимчасового уряду Лука Бич обійняв посаду начальника постачання Кавказької армії.

Після розвалу Кавказького (Турецького) фронту і самовільного відходу полків до Росії Бич повертається на Кубань і потрапляє у вир політичних подій.

З початком розпаду Російської імперії на Кубані постав найвищий представницький орган – Кубанська військова рада, до якого входили представники різних станів і народів.

Етнічно Кубанська область була неоднорідною. Панівне козацьке населення належало до об'єднаних у 1861 році в одне Кубанське козацьке військо двох військ: Чорноморського та Кавказького лінійного. Чорноморці, що заселяли західну частину області, за походженням були українські козаки, переселення яких на Північний Кавказ почалося від 1792 року. Лінійці населяли східну частину Кубані й були переселенцями з Дону, Волги, Слобідської України, Запорожжя, Катеринославщини, Полтавської та Чернігівської губерній. Представники чорноморців у Раді тяжіли до України, представники лінійців – більше до Росії. Некозацьке населення (т. зв. новгородні) було переважно українським. Південну, гірську, частину області займали автохтонні кавказькі народи.

Військова рада 29 вересня 1917 року зібралася під головуванням Миколи Рябовола з програмою місцевих Установчих зборів. Передусім Рада встановила нову назву для колишньої області – Кубанський Край, а тому і Військову раду перейменувала на Кубанську крайову раду. З її складу було виділено Законодавчу раду (46 козаків, 46 новгородніх, 8 горців), яка 28 січня 1918 року проголосила самостійну Кубанську Народну Республіку. Головою Кубанського крайового уряду обрано Луку Бича. На приватній нараді депутатів-чорноморців було прийнято резолюцію про прилучення Кубані на федеративних засадах до України, про яку вже було відомо, що вона відокремилася від Росії.

В той час кубанське військо майже все перебувало на фронтах. Збільшовичені частини, що покинули Турецький фронт, зайняли територію всього Північного Кавказу. Під їхнім натиском уряд і Законодавча рада змушені були залишити м. Катеринодар. З метою звільнення Кубанської Народної Республіки від більшовиків Законодавча рада й уряд в закубанській станиці Новодмитрівській уклали тимчасову угоду з генералом Корніловим, який з малочисельною Добровольчою армією прорвався на Кубань із зайнятого більшовиками

Дону. 27 березня 1918 року з частин Кубанської та Добровольчої армій була утворена підпорядкована генералу Корнілову об'єднана армія. Невдовзі Корнілов загинув, а Добрармія на чолі з генералом Денікіним разом з урядом і Радою відступила на Дон, що в той час повсталим козацтвом був звільнений від червоних.

З Дону до Києва виїхала делегація на переговори з урядом Гетьмана Павла Скоропадського для встановлення міждержавних стосунків. Делегацію в Києві прийняли тепло. Переговори виявили спільне прагнення до тісніших зв'язків. Сходилися на федеративному об'єднанні. Незалежно від подальших форм співжиття український уряд негайно надавав кубанцям значну допомогу зброєю, обіцяв допомогу живою силою шляхом висадки десанту на Тамані.

Такий поворот подій не сподобався делегатам-лінійцям. Вони покинули Київ і поспіхом повернулися на Дон, де повели шалену агітацію серед кубанців проти спілки з Україною і за союз із Добрармією.

Незалежно від урядових представників до Києва безпосередньо з Кубані прибули посланці від свідомих українців – Української кубанської національної ради, очолюваної С. Левицьким, який перед приходом більшовиків був особистим секретарем голови уряду Луки Бича. Ця делегація привезла відомості про настрої населення, розвиток подій і відносин у станицях. Водночас кубанські українці усвідомлювали, що повернення Добровольчої армії значно загострить стосунки між ними і росіянами та загальмує процес пробудження національної самосвідомості місцевого українського населення, тому покладали надії на Україну і нетерпляче чекали на допомогу з її боку. Обом делегаціям Київ обіцяв надіслати допомогу.

На початку червня 1918 р. проти більшовиків повстали станиці Таманського півострова. Повстання виникло без відома кубанського уряду, який на той час перебував у вигнанні на Дону. Очолив повстання полковник Перетятко. Штабом керував полковник Іполит Кам'янський, осавул Г. І. Горпищенко командував оперативним відділом, а інженер Каштанів – контррозвідкою. Була і своя флотилія, якою кермував пол-

ковник Толмачов. Цей гурток, в якому провідну роль відіграв Горпищенко, ставився до кубанського уряду неприхильно за те, що він утік на Дон, покинувши напризволяще кубанців.

Таманські повстанці на власну руку зв'язалися з німцями, які на той час окупували Крим, і попрохали допомоги. Ті не відмовили, надали зброю, набої та амуніцію, та ще й вислали відділ, який мав на озброєнні гармати. Допомігши визволити від більшовиків Тамань, німці повернулися до Керчі.

Флотилія повстанців висадила десант в Ахтарях Єйської полкової округи і зайняли цю портову станицю.

Таманські козаки, що вважали себе частиною Кубанської армії, трималися до приходу Добровольчої армії, яка входила до таманських станиць, фактично вже звільнених повстанцями.

Та пройшло небагато часу і денікінці почали каральні експедиції проти волелюбних таманців, які, прагнучи створення кубанської армії, вважали себе непідлеглими денікінському командуванню.

23 червня 1918 року в Новочеркаську відбулося історичне засідання кубанського уряду, на якому вирішувалося питання, з ким далі пов'язати свою долю: з Україною чи з Добровольчою армією. Більшістю голосів проголосували за спілку з Добровольчою армією.

Найбільша провина в цьому лягає на Л. Бича, бо за його тодішнього авторитету більшість йшла за ним, і коли б він проголосував за Україну, то й більшість була б за неї. Далася ознака його "національна невиробленість" (оцінка В. Іваниса), бо на той час Бич ще був більше козаком, ніж українцем. Все, що сталося після цього на Кубані: "денікінський терор, більшовицьке винищення свідомого козацтва за так званого розкозачування, колективізація і масова депортація козацької людності в північні райони імперії, винищення національної інтелігенції, викорінення козацького духу, примусове російщення і вписання козацького населення до російської національності, планове заселення Краю російським етносом" – було наслідком цього голосування.

Денікін, ніби побоюючись, щоб кубанці не передумали, на другий день рушив у Другий кубанський похід.

Зі звільненням Кубані від більшовиків Лука Бич, повернувшись до Катеринодара, змушений був, як голова уряду, заходжуватись над розв'язанням висунутих політичним моментом і майже нездоланих проблем. Важко було поєднати інтереси Кубані з поглядами і вимогами Добровольчої армії, особливо в питаннях про взаємини з Доном, Україною і Німеччиною, з різноплеєними сусідами козацьких земель, про права Кубані, що проголосила свою Конституцію, про окрему Кубанську армію, про постачання Добровольчої армії. У випадках, що стосувалися порушення відновлених революцією козацьких прав, голова уряду мусив виявляти тверду наполегливість, незважаючи на незадоволення А. Денікіна та його оточення. Білогвардійці створили Л. Бичу репутацію українофіла-самостійника, внаслідок чого лінійці стали противниками його кандидатури на посаду кубанського військового отамана. Обрано було лінійця О. Филімонова, після чого Л. Бич відмовився від посади голови уряду, залишившись членом Законодавчої ради.

На початку 1919 року Крайова рада призначила Луку Бича головою делегації на Паризьку мирну конференцію. Представники козаків були переконані, що боротьба з червоними може завершитися успішно лише за підтримки й спільних воєнних дій усіх волелюбних сусідів. Зустрівши в Парижі посланців кавказьких горців, делегація обговорила з ними проект договору дружби і затвердила його підписами своїх членів. Однак такі акти не відповідали намірам денікінських верхів, що не визнавали ніяких автономних прав для національних областей імперії. Денікін наказав заарештувати Луку Бича та інших членів делегації за зраду. Арештовано було делегата-священника Олексія Кулабухова, який привіз проект цього договору з Парижа і зачитав його 10 вересня 1919 року на засіданні Крайової ради. Суд над Кулабуховим, його страта та наступний розгін Крайової ради стали причинами падіння і самої Добровольчої армії, оскільки кубанські полки, що становили до 80% бойових частин, почали повертатися додому.

В цей час за кордоном Лука Бич марно намагався пробити стіну байдужості сильних світу до долі Кубані, добитися

визнання її державності. Усвідомивши свою помилку в Новочеркаську, він закликав Кубанську Раду діяти спільно з Україною. Але час було втрачено. Українська Народна Республіка втратила майже всю свою територію, її війська знемагали у боях, в оточенні ворожих армій.

Коли Кубанська армія залишила кордони Краю, Лука Бич залишився на еміграції. З 1922 р. він – професор економічного факультету Української господарської академії в Подєбрадах (Чехословаччина), а згодом був її ректором. Написав низку наукових праць із банківництва, місцевого самоврядування та господарства, а також кілька підручників.

12 січня 1944 р. Лука Лаврентійович Бич відійшов у вічність.

У другій книзі спогадів В. Іваниса “Стежками життя” вміщено портрет Луки Бича з написом: “Л. Бич – перший прем’єр, політичний дороговказник Кубані”.

На жаль, цей “дороговказ” пізно збагнув правильний напрям, що й стало однією з причин української поразки.

Військовий Воскресенський собор
у м. Катеринодарі, побудований
запорожцями в 1802 р.

Степан Манжула –
борець за об'єднання
Кубані з Україною

Серед політичних діячів Кубанської Народної Республіки, що постала в час розпаду Російської імперії в 1917 році, одне з чільних місць належить Степанові Манжулі.

Степан Федорович Манжула народився в сім'ї отамана кубанської станиці Дінської в 1885 р. і був старшим з восьми його дітей. Предки Манжули переселилися на Кубань з території колишнього Переяславського полку в 1821 році. В сім'ї завжди пам'ятали своє українське коріння. На почесному місці в ній завжди зберігався томик “Енеїди” Івана Котляревського. Степан Манжула закінчив військову гімназію і разом зі своїм станичником Миколою Рябоволом вступив до Київського політехнічного інституту. Навчався на агрономічному факультеті. У студентські роки вступив до Кубанської філії Революційної української партії. Одружився Степан з Олександрою Гирко, а Рябовол – з її сестрою Ганною, і таким чином друзі поріднилися.

З початком революції Степан Манжула потрапляє у вир політичних подій на Кубані. Як член Крайової і Законодавчої рад він взяв участь у проголошенні Кубанської Народної Республіки, ухваленні її Конституції, і далі брав активну участь у розбудові держави.

У складі Ради був учасником Крижаного походу, відступаючи під натиском переважаючих більшовицьких збройних сил на Дон.

З Дону на чолі з Миколою Рябоволом до Києва відбула делегація на переговори з Гетьманом Скоропадським, де було узгоджено наміри обох сторін про об'єднання на федеративних засадах. Проте за відсутності голови Ради Рябовола голова кубанського уряду Лука Бич 23 серпня 1918 р. в Новочеркаську провів нараду у складі десяти членів уряду й Ради, на якій більшістю голосів було прийнято історично хибне рішення про союз із денікінською Добровольчою армією, що мало катастрофічні наслідки як для Кубані, так і для України. Проти цього рішення голосувало троє: Степан Манжула, Кузьма Безкровний і черкес Айтек Наміток.

З поверненням на Кубань загострилися протистояння між кубанцями і денікінцями. Денікін прагнув підпорядкувати всі людські й матеріальні ресурси Краю на відновлення "єдиної і неділимої" Російської імперії і застосував для цього жорстокі заходи.

Замість рішучого наступу на більшовицьку Москву Денікін все своє військо, що переважно складалося з кубанців, кинув на завоювання єдинокровної для більшості з них України. Так обернуся для кубанців цей "союз".

Кубанська Рада на чолі з Рябоволом, спираючись на свою Конституцію, чинила диктаторським діям Денікіна відчайдушний спротив.

На початку 1919 року Рада послала на Паризьку мирну конференцію свою делегацію із завданням домагатися світового визнання незалежної Кубанської держави. Членом цієї делегації був і Степан Манжула. В Парижі делегація зустрілася з делегацією кавказьких гірських народів і уклала з нею союзницьку угоду про спільну боротьбу проти більшовиків. Розцінивши цю угоду як сепаратистську стосовно Росії, Денікін наказав віддати до суду членів делегації, що повернулися на Кубань.

Перед тим сталося вбивство денікінською контррозвідкою голови Ради Миколи Рябовола і відносини кубанців з Денікіним у край загострилися. Арешт і страта на шибениці делегата Олексія Кулабухова за оприлюднення на Раді привезеного з Парижа тексту договору з горцями, депортація до Стамбула "без права повернення на Батьківщину" десяти найактивні-

ших членів Ради – самостійників спричинили вибух всенародного гніву. Станичні громади вимагали відкликання військ. Козацькі військові частини масово кидали позиції і поверталися додому. Фронт розвалився, що й стало причиною поразки Денікіна.

Разом із іншими депортували до Стамбула і Степана Манжулу. Він був палким прихильником об'єднання Кубані з Україною і непримиренним противником союзу з Росією. Ці свої погляди рішуче відстоював. Так, він гнівно вилаяв голову уряду Л. Бича, коли той у своїй промові назвав Україну сестрою, а не матір'ю Кубані. В полеміці з представниками Добрармії Манжула закидав їм, що вони представляють державу без території. Коли ж ті заперечили, що мають за територію Чорноморську губернію (взька смуга чорноморського узбережжя з містом Новоросійськом, Туапсе, Сочі. – Р. П.), Манжула зіронізував: "Так, відвойовану кубанськими козакам", – чим позбавив опонентів аргументації...

Повернутися на Кубань Манжулі не судилося. Невдовзі вона була окупована більшовиками. Йому довелося виїхати до Чехословаччини. Перші роки на еміграції як член Кубанської ради він брав участь у багатьох організаційних заходах з улаштування кубанців на чужині, співробітничав у виданні часопису "Кубанський Край". Потім працював агрономом на Закарпатті.

За повідомленням онучки Степана Манжули, професора Торонтського університету Ольги Андріївської, його 1945 р. у Празі арештувала советська контррозвідка, і він безслідно зник у московських катівнях.

Так трагічно закінчив свій життєвий шлях полум'яний український патріот Кубані Степан Манжула. Хай його ім'я збережеться в історії України вдячними нащадками!

Оборонець незалежності Кубані
Василь Іванис

Народився Василь Іванис у 1889 р. в станиці Настасіївській Темрюцького відділу на Кубані. Батько його Микола Потапович та мати Марія Степанівна (в дівоцтві Болотенко) походили з давніх козацьких родів. Виростав Іванис в українському середовищі, бо в ті часи всі козаки та їхні старшини розмовляли українською мовою.

Початкову освіту здобув у однокласній (ст. Настасіївська), двокласній (ст. Полтавська) та “городській” (ст. Слов’янська) школах. Середню освіту отримав, 5 років вивчаючи нафтопепрегінне виробництво в середньо-технічній школі м. Ростова. Після цього навчався в Московському комерційному інституті.

У 1910 р. добровольцем відбув службу в 3-му Кубанському пластуницькому батальйоні у Грузії. У вільний від службових обов’язків час самохіть читав козакам лекції з історії запорозького козацтва – предків кубанського козацтва.

З 1911 р. навчався у Політехнічному інституті м. Новочеркаська (фах – хімічні технології), після закінчення якого в 1915 р. вступив до Михайлівської гарматної школи. Як гарматний офіцер бере участь у боях на Кавказькому фронті. Після зайняття турецької фортеці Трапезунд був відряджений як інженер-хімік на військовий завод синтетичного фенолу на Донбасі.

Тут став свідком приходу до влади більшовиків. Відтоді більшовизм на все життя викликав у Іваниса відразу і поставив його у ряди безкомпромісних борців із цим тоталітарним російським явищем. Вступивши до старшинської гарматної батареї, Іванис у складі Добровольчої армії генерала Корнілова бере участь у Крижаному поході від Ростова до м. Катеринодара, де збройні сили проголошеної 16 лютого 1918 р. Кубанської Народної Республіки зазнавали поразки від більшовицької армії. Потім разом із кубанським урядом відступив на Донщину.

Звідси уряд Кубані направив делегації до Гетьмана Скоропадського на переговори стосовно міждержавних стосунків і союзницьких взаємин у боротьбі з більшовицькою навалою. Україна погоджувалася на федерацію чи конфедерацію, обіцяла допомогу озброєнням і військовою силою (готувалась висадка на Тамань дивізії генерала Натієва). Проте більшістю членів кубанського уряду було прийнято рішення про союз із Добровольчою армією генерала Денікіна, що стало історичною помилкою, яка згубно відбилася на подальшій долі Краю.

Влітку 1918 року Іванис узяв участь у Другому кубанському поході Добровольчої армії, внаслідок якого Північний Кавказ було звільнено від червоних. У серпні від станиці Настасіївська його обрали членом Надзвичайної крайової ради, яка ухвалила Конституцію Демократичної Республіки Кубанський Край, прийняла закон про створення окремої Кубанської армії та адміністративних установ республіки. Але діяльності кубанського парламенту й уряду весь час гостро протидіяв генерал Антон Денікін зі своїм реакційним урядом що прагнув відновлення "єдиної та неділимої" Росії. Втручання у внутрішнє життя Кубані військових і цивільних представників Добровольчої армії ставало все брутальнішим. Основні сили своєї армії, в якій кількісно переважали кубанці, Денікін кинув у першу чергу на поборення єдинокровної їм Української Народної Республіки.

Вважаючи Денікіна головним ворогом Кубані, Іванис, як депутат парламенту і член уряду (міністр торгівлі і промисловості), був беззастережним оборонцем незалежності Кубані від Росії, прихильником зближення з Україною. З метою кон-

солідації людності Краю він обстоював показання, тобто зрівняння в правах з козаками переважно українського неозачого населення, що становило половину всього населення Кубані. Адже безправність відкидала новгородніх до більшовицького табору.

Кубансько-денікінське протистояння досягло свого апогею з убивством денікінцями голови Крайової ради – кубанського патріота Миколи Рябовола, розігнанням самої Ради, стратою на шибениці депутата-священника О. Кулабухова і депортацією за кордон 10-ти депутатів-самостійників. Ці події викликали глибоке обурення в Краю. Козаки цілими частинами покидали фронт і поверталися додому, що великою мірою і спричинило поразку Денікіна. Армія деморалізувалася і почала швидко відходити, перетворюючись на озброєну юрбу.

В цих умовах кубанці сформували окрему Кубанську армію, створенню якої раніше протидіяв Денікін, відновили Конституцію, парламент і самостійницький уряд на чолі з Василем Іванисом, але врятувати ситуацію вже не змогли.

Під тиском червоних Кубанська армія з урядом Іваниса відступила чорноморським узбережжям до кордонів Грузії, де мала надію знайти притулок. Проте грузинський уряд, побоюючись ускладнень у відносинах із більшовицькою Росією, пустив на свою територію лише цивільних осіб, членів уряду й Законодавчої ради. В умовах відсутності харчів і боєприпасів армія була змушена здатися на ласку значно більших чисел червоних. А Іванис із п'ятьма тисячами козаків і юнацькою школою переправився до Криму. Він перебрав булаву й обов'язки військового отамана Кубанського війська.

В листопаді 1920 року, проводячи у Тифлісі нараду з депутатами Кубанської ради, Іванис дізнається про падіння Криму і їде до Стамбула, куди було евакуйовано Кубанську дивізію. Багато сил і часу витрачає на влаштування кубанців на чужині, опікується навчанням кубанської молоді. За його клопотанням 50 кубанських юнаків (серед них Михайло Теліга – майбутній чоловік поетеси Олени Теліги) навчаються в Українській господарській академії (Українській політехніці) в Подєбрадах.

Оцінюючи події 1918 – 20 рр. на Кубані, Іванис гостро за-суджує кубанських політичних діячів (Л. Бича, Г. Омельчен-ка, П. Макаренко та ін.) за прихильність до російської Доб-ровольчої армії – замість єднання з Україною. В січні 1921 р. В. Іванис налагоджує стосунки з урядом УНР, зустрічається з її прем'єром Андрієм Ливицьким, Головним отаманом Симо-ном Петлюрою.

Більше 10 років Іванис перебуває в Чехословаччині, де в Українській господарській академії викладає технологічні дисципліни, як лектор, доцент і професор проводить педаго-гічну і наукову роботу. Був довголітнім головою Союзу інже-нерів-українців у еміграції, редактором журналу “Українсь-кий інженер”. Співпрацював з Українським науковим інсти-тутом у Варшаві, який видав дві його монографії. Був членом Української наукової асоціації.

В 1935 – 39 рр. Іванис – професор Рільничого ліцею в Чорниці (Львівщина).

В часи німецької окупації працював технічним керівником гарбарень (шкірзаводів) і млинів на Люблінщині в Польщі. Рік перед кінцем війни жив у Празі, а по війні – в м. Ольден-бург (ФРН).

У 1948 р. переселився до м. Торонто в Канаді, де співпра-цював з різними науковими і громадськими організаціями. Став дійсним членом Наукового товариства ім. Тараса Шев-ченка. Автор наукових праць з нафтопереробки, економіки України та Північного Кавказу і підручників вищої школи. Автор публіцистичних праць: “Козацтво України” (1950), “Імперіалізм Московщини, Росії та СССР” (1951), “Симон Петлюра – Президент України” (1951), “Боротьба Кубані за незалежність” (1961) і п'ятитомних спогадів “Стежками жит-тя” (1958 – 1962).

Упокоївся останній прем'єр Кубанської Народної Республі-ки, видатний політичний діяч і несхитний прихильник єднання Кубані з Україною в далекій Канаді. Тіло його поховане на українському кладовищі в містечку Оквіл поблизу Торонто.

В журналі “Родная Кубань” (ч. 4, 1998 р.) опубліковано витяг із листа поетеси Марії Голод (Канада), в якому зазначе-но, що згідно із заповітом Василя Іваниса його “архів і ота-

манську булаву необхідно передати до Колегії св. Андрія у Вінніпезі (Семинарія православних священників). Якщо Ку-бань стане частиною України, то булаву передати до Катери-нодара. Якщо Кубань не увійде до України, а Україна стане незалежною, то булаву передати до музею ім. Дмитра Явор-ницького у Дніпропетровську.

Чи здійсниться мрія Василя Іваниса про об'єднання України з Кубанню? Сподіватимемося, що так, і його булава таки опиниться в Катеринодарі...

Група полонених врангелівців, серед них і кубанські козаки. 1920 р.

Василь Рябоконт –
повстанський отаман Кубані

В 1920 р. московсько-більшовицькі війська повністю окупували Кубанський Край. Нова влада розв'язала жорстокий терор проти козацького населення, що (викликало збройний опір – “зелений” повстанський рух. По всій Кубані кілька років діяли загони повстанців.

Одним із визначних повстанських українсько-козацьких вождів був козак станиці Гривенської Василь Федорович Рябоконт (1890 р. нар.), що своїми сміливими діями проти загартників здобув великої слави. Ім'я його закарбоване в історії Кубанського війська.

Рябоконт походив з родини незаможного козака. З юнацьких років був співаком Кубанського військового хору. Коли ж на Кубані в 1918 р. розпочалася очолена Кубанською крайовою радою війна за козацьку ідею проти московських більшовиків, він опинився в бойових лавах і заслужив старшинське звання.

В 1920 р., відмовившись від евакуації з військом до Криму, Рябоконт розпочав партизанську боротьбу. За це комуністи порубали шашками його батька, а матір розстріляли.

Зовнішністю смаглявий, високий і стрункий красень, Рябоконт зберіг незламну натуру своїх предків-запорожців. Відмінний стрілець і вершник, він зовнішністю і характером був справжнім козаком – борцем за долю свого народу.

Завдяки відчайдушній сміливості та зухвалості його операцій довкола імені Рябоконе склалося багато легенд, а слава розлилася широко по Кубані. Силу його помсти відчули на собі представники совєтської влади та добровільні її помічники – інформатори-сексоти, яких він нищив нещадно. П'ять років Рябоконе змушував тремтіти місцеве начальство, що не знало спокою ні вдень, ні вночі.

Його невеликий загін (до 60 осіб) містився у плавнях північного руслу Кубані – Протоки. Плавні займали величезний простір між станицями Полтавською, Петрівською, Староджерелівською, Гривенською, Новомиколаївською, Приморсько-Ахтарською, вкритий густими заростями комишу, серед яких іноді піднімалися сухі гряди, або відкривалися чисті простори озер.

Вздовж Протоки плавні простягалися у ширину до 30 – 40 кілометрів. Пробратися в їхній гущавині могли лише місцеві люди, які добре знали, де серед озер і глибоких прогнів містяться сухі узвишся.

Спочатку загін Рябоконе отаборився на глухій Козачій гряді північніше риболовецького селища Очуєва, що розмістилося у гирлі Протоки. На Козачій гряді виросло ціле селище, збудоване з комишу, з житлами для партизан і продовольчими складами. Постачання йшло частково від членів станичних рад, обкладених під загрозою розправи “продподатком”, частково – з обозів більшовицької продрозверстки.

Від своїх таємних доброзичливців-козаків Рябоконе знав усе, що діялось навколо, а тому несподівано з'являвся всюди, де потрібні були його втручання або помста. За кожного розстріляного козака комуністи платили сторицею. Тому в довколишніх станицях вони не сміли утискувати населення, як це робили в інших місцях краю.

В загоні Василя Рябоконе були його брат Йосип, осавул Кирий, два брати Мовчани, Скорий, Загубивбатько, Омелько Дудка, Буряк та інші. У своїх діях отаман підтримував зв'язок із партизанами полковника Скакуна, що діяв ближче до станиці Полтавської.

Більшовики не один раз посилали проти Рябоконе військові частини, але вдіяти нічого не могли, оскільки через

своїх людей, що були навіть у станичних радах, він завчасно дізнавався про це і зустрічав нападників там, де вони не сподівалися. Ворог навіть не міг встановити місце його перебування. Застосовувалися підкупи, обіцянки амністії, але й ці заходи влади були марними. Змінюючи місця свого табору в плавнях, отаман продовжував боротьбу.

П'ять років Рябоконе сприяла удача. Та восени 1925 р., після Покрови, щастя зрадило його. Чекисти пробралися потаємною стежкою до тимчасової стоянки отамана і несподіваними залпами вбили й поранили всіх партизан (їх там було 8 осіб). Самого Рябоконе поранили в обидва плеча. Чинити опору він не зміг і потрапив у полон.

Коли його везли через Полтавську та Слов'янську станиці, збиралися великі натовпи жителів, які супроводжували конвою. Жінки ридали, козаки старалися всяк його підбадьорити словам, дівчата виносили квіти.

Зі Слов'янської Рябоконе доправили до Катеринодарської тюрми.

Останнім його бачив козак станиці Гривенської Грицько Пухиря, що сидів у сусідній камері. Їм вдалося перекинутися кількома словами: Рябоконе сказав, що йому запропонували вступити до Червоної армії, але він відмовився.

Наприкінці жовтня 1925 р. Рябоконе був розстріляний.

Зі смертю Рябоконе хвиля терору накрила його рідну станицю Гривенську. Більшовики звірствували, надолужували згаяне за п'ять років страху.

Примітка

На світлині (у центрі) Василь Рябоконе.

Роззброєння Кубані

Подолавши опір військ Кубанського Краю, більшовицькі полчища весною 1920 року захопили всю територію Кубані. Московська влада встановила на ній жорстокий репресивний режим, чим викликала проти себе різке невдоволення місцевого козацького населення.

Назрівало всенародне повстання.

Здійснені на початку серпня з Криму десанти генерала Сергія Улагая на Ахтарі, Тамань та Анапу були підтримані повсталими станицями Таманського та Єйського відділів.

Розпочався наступ на м. Катеринодар. Проте недбала підготовка десанту і тактичні прорахунки його командування призвели до поразки.

Повстання на Кубані наполохало московський уряд. 28 серпня Ленін направляє голові ВЧК записку такого змісту: "Тов. Держинский! Прилагаю шифровку т. Белобородова (заст. голови Ревсовета Кавказької трудової армії. – Р. П.), опасность, по-моему, громадная. Предлагаю от Политбюро принять директиву: просить Оргбюро по соглашению с НКВоен и ВЧК выработать экстренные меры борьбы с опасностью восстания и мобилизовать достаточное количество сил военных, чекистских и партийных... Если мы получим восстание на Кубани, вся наша политика (о которой мы говорили в ЦК) крахнет. Надо во что бы то ни стало не допустить восстания, не пожалеть на это людей и сил... Ваш Ленин".

Першим заходом згідно з директивою було повне роззброєння населення Кубані, більшість якого становили козаки – з діда-прадіда професійні воїни. З цією метою вже 4 вересня 1920 року в м. Катеринодарі відбулося засідання за участю особуповноваженого ВЧК і ВЦЦК Ландера, особуповноваженого ВЧК Агранова, колеги Кубчерчека і начальника “особотдела” 9-ї армії Когана, протокол якого наводимо мовою оригіналу.

“Слушали: предложение особуполномоченного ВЧК и ВЦИК т. Ландера (с согласия Ревсовкавтрударм) о проведении в жизнь полного разоружения гражданского населения Кубано-Черноморской области в целях ликвидации источников вооружения зеленых банд и контрреволюционных элементов.

Постановили: принять предложение товарища Ландера, причем практически провести в жизнь следующим образом (предложение особуполномоченного ВЧК т. Агранова):

1) В центре области, г. Екатеринодаре, немедленно организовать тройку из представителей Реввоенсовета 9-й, Облревкома (г. Атарбекова), Кубчерчека (г. Котляренко) и Особотдела 9 (г. Коган) для руководства этой операцией во всей области.

2) Всю Кубано-Черноморскую область разделить на 5 районов:

- а) Таманский отдел и Новороссийский округ;
- б) Екатеринодарский отдел, Туапсинский и Сочинский округа;
- в) Кавказский отдел с крупными железнодорожными пунктами;
- г) Лабинский, Баталпашинский и Майкопский отделы;
- д) Ейский отдел в порядке производства операций, детали которых см. ниже.

3) Каждый район разделить на десять участков, в которые немедленно послать десять троек. Состав тройки: председатель – представитель Кубчека, члены – представители Кубчека и военком части, которая должна производить операцию. Разоружение каждого района должно быть произведено максимум в семидневный срок. Инструкции, в том числе прика-

зы, от центральной тройки и от командарма-9 получает на руки председатель.

4) Тройка имеет право применения высшей меры наказаний – расстрел.

Проект инструкций председателя и троек.

По приезду в назначенную тройкой станицу председатель дает определенное задание командиру воинской части (окружить ее, расставить посты и пр.) и объявить станицу на осадном положении. На краю станицы тройка организывает свой штаб, путем набата созывает сход; если это не удастся, то путем привода через воинскую часть в кратких чертах обрисовывает цель и задачи данной операции и предъявляет населению ультиматум в определенный срок (три часа) снести в указанное место все имеющееся оружие, как огнестрельное, так и холодное, ружья-дробовики, военное снаряжение и обмундирование. По истечению трехчасового срока всякое движение по улицам станицы прекращается. Появляющиеся – расстреливаются, а тройка приступает к обыску с целью нахождения хотя бы одного предмета из оружия, владельцы которого расстреливаются немедленно. После этого вторично предлагается населению снести оружие и другие военные принадлежности, но уже в более короткий срок. Таким образом указанными приемами тройки непременно добиваются того, чтобы население все имеющееся оружие и военное снаряжение сдало и по возможности в кратчайший срок. После разоружения необходимо взять в качестве заложников старших из семьи, член которой сбежал с белыми и находится в комсоставе у них. Если в политбюро данного района имеются сведения о семьях, оказывающих активную поддержку белым, таковая берется в качестве заложников, имущество конфискуется, а скот уводится. Все отобранное должно быть свезено в Кубчека в г. Екатеринодар.

Этим операция заканчивается в станице, и тройка с частями войск переводит свои операции в порядке постепенности в другую станицу. Безусловно, путь следования тройки должен быть в абсолютной конспирации, дабы не открыть операций, производимых в областном масштабе. Все войско, находящееся в районе тройки, безусловно, оказывает всяческое содей-

ствии последней, войска же, приданные тройке для этой операции, а также гражданские учреждения находятся в непосредственном подчинении тройки, беспрекословно выполняя все её приказания. Тройка привлекает к работе все местные отряды особого назначения. Тройка издает приказ о беспощадной расправе со всеми лицами, производящими грабежи и беспричинные насилия во время состояния обезоруженных станиц на осадном положении. Кроме того, тройки имеют право проверки документов и задержания подозрительных личностей. Все тройки не менее двух раз в день информируют центральную тройку, дабы иметь постоянную связь; на время совершения всей этой операции все особотделения, особпункты, особотделы и трибуналы 9-й армии, все политбюро и милиции беспрекословно подчиняются всем распоряжениям тройки, действующей в данном районе.

К. Ландер, И. Агранов.

Члены Кубчеробл. ЧК И. Волков, И. Павлов, Д. Котляренко, Коган, Виноградов.

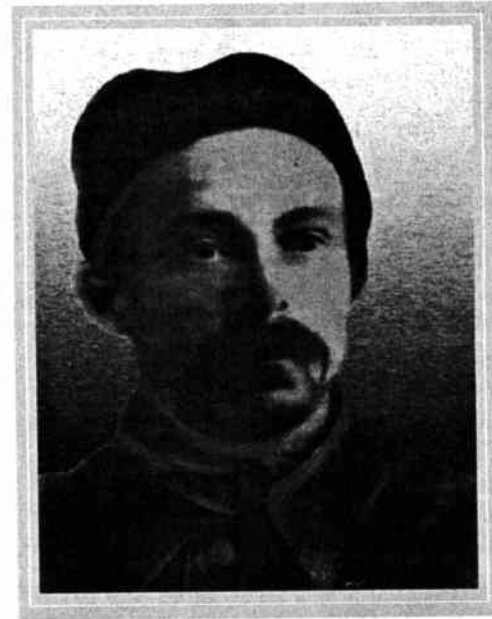
С подлинным верно: Секретарь Кубчека И. Павлов.

Кубано-Черноморская чрезвычайная комиссия по борьбе с контрреволюцией”.

Так готувалися умови для наступних заходів помсти більшовицько-московської влади козацькій Кубані за збройний спротив встановленню на її території свого панування. Потім проводилося скасування козацького стану (розкозачення), винищення козацької еліти й активного козацтва, виселення на загибель у північні околиці імперії найсвідомішої частини козацтва, голодомор 1933 року, ліквідація українського шкільництва, нищення української козацької культури і, нарешті, перереєстрація всієї українсько-козацької людності на росіян...

Примітка

Малюнок Миколи Гроха.

Павло АСАУЛЬЧЕНКО, “запорожець”-більшовик,
організатор загонів Червоної гвардії на Кубані

Кобзарство Кубані

Кобзарська традиція перенесена на Кубань з України. За свідченням історика й архіваріуса Кубанського козацького війська осавула Івана Кияшка, козаки “грали на кобзах, скрипках, ваганах, лірах-релях, басах, цимбалах, свистіли на сопілках”. З особливою повагою ставились вони до мандрівних співців.

Першим кубанським кобзарем слід вважати суддю Чорноморського козацького війська Антона Головатого, виконавському мистецтву якого під час дипломатичних місій до царського двору кубанці якоюсь мірою зобов’язані своїми територіальними надбаннями. Складені ним пісні стали народними, а одна з них – “Ой, та годі нам журитися...” – довго вважалася неофіційний гімном Кубані. Бандурою захоплювався кубанський просвітитель Кирило Росинський, часто лунала вона в домівці наказного отамана війська, письменника Якова Кухаренка.

Дослідники вказують на деякі відмінності між кобзарями українськими та кубанськими. На закріпаченій Україні кобзарству випала доля сліпих безпритульних бурлаків, яких супроводжували від села до села малолітні поводирі. На Кубані кобзарство було одним з елементів військового представництва, тому тут козак-бандурист – це людина, що вирізняється молодістю, статурою та вродою.

Навчалися кубанці майстерності у заїжджих кобзарів з України: І. Кравченка-Крюковського, М. Кравченка, Г. Кожушка, І. Запороженка та інших.

Перша кобзарська школа була заснована в Катеринодарі у 1913 р. з ініціативи М. Богуславського, який запросив викладачем харківського студента Василя Ємця, майбутнього автора книги “Кобза та кобзарі”. Серед його перших учнів були Антін Чорний та Олексій Обабо, який очолив у 1916 р. другу кобзарську школу. Її випускниками були Сава та Федір Діброви, Василь Ляшенко, Докія Дарнопих, Петро Бугай та син отамана станиці Охтирської Михайло Теліга (як член Організації українських націоналістів розстріляний гестапо в лютому 1942 р. у Бабиному Яру разом зі своєю дружиною – поетесою Оленою Телігою), якому деякі дослідники приписують авторство знаменитого “Запорозького маршу”.

Бандури для обох шкіл виготовляв прославлений київський майстер А. Поплинський (бандуру цього майстра, виготовлену для Олексія Обабо, автор розшукав у 1983 р. в м. Судаку і подарував Київському музею театрального, музичного та кіномистецтва). З'являються на Кубані й свої талановиті творці бандур: М. Вереса (станція Саратовська), Г. Гузар (станція Канівська), П. Кикоть (Геленджик), К. Німченко (станція Пашківська), Д. Дикун (Катеринодар), С. Турчинський (станція Азовська). Три випуски “Школи гри на бандурі” видає в Москві кубанець Василь Шевченко.

Перша капела бандуристів була створена в Катеринодарі у 1917 р. з ініціативи К. Кравченка при місцевій “Просвіті”.

Офіційна влада ставилася до відродження кобзарства во-роже, однак перші репресії звалилися на кобзарство лише в роки так званої громадянської війни, як з боку білих, так і червоних. Окремий розділ історії кубанського кобзарства – відродження бандури в 1920-і – початок 1930-х років, що закінчилося тотальними репресіями супроти носіїв кобзарського мистецтва. В. Ємець, А. Чорний, Ф. Діброва, М. Теліга опинилися на еміграції. С. Сотниченко, С. Жарко, К. Безщасний і М. Богуславський стали жертвами російського терору, а С. Бриж вчинив самогубство.

Сьогодні традиції гри на кобзі й лірі поступово відроджують артисти Кубанського козачого хору, ансамблю “Кубанці”, а також кілька напівпрофесійних колективів. Два десятиріччя присвятив вивченню історії кобзарства на Кубані, збиранню та реставрації бандур ялтинський бандурист-педагог Олексій Нирко.

Відроджується кобзарство й у Великій Україні, а разом із ним – і дух козацького лицарства. І так нам, Боже, допоможи!

Примітка

На світлині (с. 96) Василь Ємець, вчитель Першої кубанської кобзарської школи (1913).

Бандурист Петро БУГАЙ,
сотник Кубанського козацького війська

“Дружба народів” по-московськи

П перебуваючи влітку 2000 року на Кубані, ми з дружиною відвідали могили родичів на кладовищах станиць Охтанізівської та Старотитарівської, що в Темрюцькому районі Краснодарського краю. Мою увагу привернули прізвища на пам’ятниках небіжчикам: вони майже всуціль українські. Незважаючи на те, що юридично (за паспортом) населення цих станиць на всі сто відсотків числиться росіянами. Російських прізвищ із загальної кількості, за моїми підрахунками, близько 5 відсотків. Стосовно загальної кількості могил вони становлять менше 1%. Серед них значна кількість прізвищ належить росіянам, переселеним з Московщини на місце висланого на Північ та до Сибіру розкуркуленого в часи колективізації українсько-козацького люду. Це Осьмакови, Суховарови, Фіногееви та ін. Є й просто зрусифіковані прізвища – Коржови, Драпови, Ковальови, Педанови, представників яких серед живих я знаю особисто як україномовних і козацького походження (їх і у станицях називають Коржами, Драпами, Ковалями, Педанами).

Наведу прізвища охтанізівців та титарівців (серед них є чимало колоритних), і хай читач пересвідчиться, що то за “росіяни”: Бажан, Бакай, Басанько, Бігун, Білобаба, Блажній, Боженко, Бордог, Борисенко, Бугасць, Бурлака, Васюк, Власен-

ко, Вовк, Воловченко, Гайдебура, Гніденко, Головня, Головченко, Голуб, Горілик, Гринько, Гулий, Демидчик, Денисенко, Димний, Діденко, Довгай, Дудка, Журавель, Заворотній, Зайченко, Замора, Йорж, Карась, Китляр, Коваль, Ковтун, Козинець, Козюренко, Колмичок, Коломієць, Коротченко, Кохан, Красноголовий, Криворучко, Круповець, Кубрак, Кулида, Кулик, Куличенко, Кучма, Лантух, Лупик, Любенко, Любець, Максимець, Мартиненко, Маслоук, Мигитко, Мойса, Мороз, Музиченко, Нихаєнко, Обабко, Одиноченко, Окатий, Олефіренко, Передеря, Передистий, Переловець, Петряник, Погиба, Погрібняк, Покормяка, Потапенко, Прийма, Проскурка, Пугар, Пушкар, П'ятенко, Разба, Рак, Рогоза, Савченко, Семеняка, Сергієнко, Силівря, Слись, Собко, Стрижак, Сусло, Тимченко, Тихий, Ткаченко, Товстогуз, Троць, Хобляк, Хоменко, Христюченко, Хутро, Царук, Церюпа, Цибуля, Циганок, Цілий, Чабанець, Чергунець, Чечітка, Чорноморець, Чуб, Чумак, Чуян, Шамрай, Шамро, Шаповал, Шевченко, Шлома, Шрам, Щека, Щербина, Якуша, Ярмак...

Якщо предки обох зазначених станиць – колишні запорожці (пізніше козаки Титарівського куреня Чорноморського козацького війська) – за походженням, без сумніву, були українці, то прізвища на могилах мешканців рибальського селища Пересипа Охтанізівської станичної ради, що не належали до козацького стану, а були т. зв. іногородніми, тобто пізнішими переселенцями, теж засвідчували українське походження їхніх носіїв: Бабарико, Борейко, Бурносенко, Векша, Воропай, Галушка, Гетьман, Голубенко, Губатенко, Джунь, Задоя, Карауша, Костирко, Крайниченко, Кротенко, Кузьменко, Кухаренко, Лавренко, Лахно, Лимаренко, Лотник, Ляба, Минайленко, Мироненко, Муха, Онищенко, Прощенко, Романенко, Рубан, Слоква, Сокіл, Стеблина, Устименко, Хуторний, Чекмак, Черепаха...

Як же сталося так, що суцільно український люд Чорномор'ї (західної частини Кубанської землі) перевернувся, за термінологією кубанців 1950-х років, на кацапів, москалів?

У помсту за відчайдушний національний опір московсько-більшовицькій навалі в часи так званої громадянської війни московська влада в 1930-і роки, відчувши себе в силі, розгорнула небачено жорстокий терор над українським населенням Кубані.

Було скасовано козацький стан і фізично винищено національно свідомий елемент. Козацьку еліту “за контрреволюційний саботаж протів колективізації” вислано на вимирання до Сибіру та північних районів Росії. Найбільш активні верстви сільського населення вислані у повному складі, наприклад, станиці Полтавська, Уманська, Поповичівська вислані повністю. І назви цих станиць змінені, відповідно, на Красноармейську, Ленінградську, Калініську. Одночасно штучно організованим голодом виморено до 20% станичного населення. Розгромлено національно-культурне життя (ця акція відома під назвою “розгрому українізації”: закрито українські школи та інші учбові заклади, ліквідоване українське книгодрукування й преса, знищено українських письменників, культурних діячів, учителів).

У часи розгрому українізації на Кубані було винищено чекістами бандуристів, щоб своїми піснями про козацьке минуле не відволікали народ від побудови “нового щасливого життя”.

От саме в цей час і в таких умовах українське населення Кубані було записано в росіяни. Зламана терором, доведена до стану жаху, людність не наважувалась на протести. Як свідчить “Атлас. Українці – східна діаспора” (Київ, 1993) наслідком цієї московської акції чисельність українського населення Кубані згідно з даними всесоюзних переписів скоротилася з 75 – 95% в 1926 році до 2% в 1959 році.

Москву не задовольнили ті величезні матеріальні ресурси, що вона за 300 років свого панування висала з України для зміцнення своєї могутності. Імперія за часи більшовицької влади насильно перепомпувала до складу російського етносу багатомільйонне населення українських територій, які насильно включила до Російської РФСР: Кубані, Ставропілля, Таганрожчини, Вороніжчини, Курщини, Білгородщини, Брянщини та інших. І цей хижацький паразитизм Москва називала “дружбою народів”.

Внаслідок цієї “дружби” за рахунок українців та інших народів Союзу чисельність росіян за 70 років зросла вдвічі.

Примітка

На світліні (с. 100) козацька родина із ст. Охтанізівської.

Доля козачки
Олександри Денисенко

Мати моєї дружини Віри – Олександра Денисенко – народилася 1905 року на Кубані в станиці Охтанізівській Таманської полкової округи в родині козака Луки Любенка та його дружини Олени (в дівоцтві Красноголової). Крім неї, в сім'ї було ще троє дівчат: Настя, Векла та Варвара, а також набагато старший брат Михайло, старша дочка якого Палажка була однолітком Олександри, а менша його дочка Марія – однолітком Варвари.

Оскільки родина мала лише двох чоловіків, їй припадало мало орної землі, якою військова влада наділяла тільки чоловічу стать козацького населення. Дід Лука орендував землю в тих станичників, що мали багато хлопців.

В ті часи присадибна земля використовувалася переважно під господарські будівлі: комори, стайні, кошари, хліви тощо, де утримувалися коні, воли й корови, свині, вівці і різні птиця. Багато місця займали скирти сіна. Сіно косили в степу, а також у плавнях – прямо з човна-байди, зрізаючи маленькими кісками-терпаками вершечки молодого комишу (очерету). Старий дозрілий комиш косили взимку по льоду, прив'язуючи для безпечного пересування до підшовів залізні бузлуки з гострими шипами. Старий комиш використовувався як основний будівельний матеріал (для стін, стель, дахів), а також для палива. Як паливо також використовувався коров'ячий кіз'як.

Ні саду, ні городу при садибах не було (хіба що якась поодинокі окаціна самосівом виростала). Садовину й городину вирощували на розташованих поза межами станиці багах, що були приватною власністю кожного окремого господаря, передавалися у спадок, купувалися й продавалися. На багах роз-

водився й виноград. Любенки мали багу на Синій Балці. Там була хатина, де перероблялися плоди саду й городу.

Михайло не відділявся в окремі господарі, він мало займався господарством, а переважно рибалив у лимані. Тоді водилося багато цінної риби: осетрів, севрюги, рибиця, селяви. Масово виловлювалися сула (судак), тарань. Чимало було сома й шарана (сазана). Через костистість зневажалися чехонь та білизна. Не користувалися попитом щука й лин, який в Україні вважався найсмачнішою рибою. На Кубані ж казали, що лин мулом тхне.

До речі, іногородні-пересипці, які зовсім не мали землі і селилися на піщаній косі біля пересипського гирла, тільки рибалили в морі. Члени їхніх родин переробляли рибу, виготовляли й лагодили рибальські снасті. Свої рибальські снасті-ставники навішували на встановлених на дні моря стовпах-гундерях. Використовували ятері, неводи, інші снасті. Взимку провадили підльодове рибальство. Більшу частину вилову скуповували у них прямо на березі прасоли².

Між пересипцями та станичанами завжди були неприязні стосунки. Знаменитий копач колодязів (умів знаходити місце для колодязя із “сладкою”, тобто несолоною водою) дід Хвалюн застерігав автора ходити в станицю до дівчини-козачки, бо “то вороги наші”.

Лука Любенко любив коней і розводив породистих на продаж. Завжди мав їх із десяток. Був суворим до членів своєї родини. Ніколи не наймав робітників, порав господарство власними силами. Тому з дитинства всі вони тяжко працювали. В залежності від віку кожний мав свої господарські обов'язки.

Старші дочки Настя й Векла порали коней: годували, напували, чистили. Тітка Векла згадувала, який її обіймав жах, коли батько змушував гнати коней до лиману купати. Треба було сідати на них верхи, а дужі застояні коні, нетерпеливлячись, перебирали ногами, крутилися – от-от стопчуть копитами. А батько сердито лаяв та погрожував батою за бязкість дочок.

Тяжка фізична праця потребувала ситної їжі. Тому тяжко переносилися пости. До них готувалися ретельно: збивали свіжої олії, заготовляли в'ялену рибу. Проте за піст дуже

виснажувалися. Підліток Олександра, повертаючись увечері з полотна, ледве тягла ноги і жалісливо думала: “Хоч би захворіти, може б, яєчка дали з'їсти”.

Вся сім'я обідала зі спільної великої миски, тільки дід Лука їв з окремої, бо кашу любив дуже гарячу, а борщ – дуже наперчений. У свою чималу дерев'яну ложку він натовкував багато перцю, а тоді набирив нею страву. Умочена в спільну миску дідова ложка робила борщ таким гірким, що був не придатним для споживання малечею.

Бувало, Михайло одягався у святковий козацький стрій, сідлав найкращого коня і пускав його чвалом станицею, а сестри милувалися його стрункою статуєю і тим, як гордо тримався він на коні. Помер Михайло Любенко молодим від апендициту (в ті часи, в умовах станичної медицини, це була смертельна хвороба)...

Якось ранньою весною двоє козацьких старшин купили в станиці сідло і найняли в діда Луки воза відвезти те сідло до Темрюка (відстань до 20 верст). Той звелів виконати цю роботу Олександрі (Саньці). Парою коней вона в супроводі вершників-старшин відвезла сідло, а коли поверталася додому, біля мосту через Кубань мостова залага зажадала з неї один мільйон (такі тоді були гроші) мита за переправу. Грошей у неї не було. Вона просилася, вказуючи на те, що незадовго перед цим переїхала міст зі старшинами, виконуючи громадську повинність. Але залага була невблаганна. Довго чекала Санька, може, хтось із охтанізістів їхатиме та позичить грошей або перекаже батькові, щоб визволив. Проте доходило до смерку, і надія на земляків пропала. Залишатися ночувати на березі було страшно. Тоді вона зважилася перебраться на той берег по льоду. Лід уже був слабкий, поверх нього йшла вода. Спочатку вона перевела на той берег коней, а потім перекотила й воза. Пізно вночі добралася додому. Розповідала: “Було так страшно, аж все тіло дрижало. Але ж того мільйона в мене не було...”

Коли в 1920 р. козацьке військо під натиском червоних відступило на Кавказ, а з ними пішли й охтанізізські козаки, іногородні темрючани вчинили на станицю наліт: лиманом припливла чисельна вітрильна флотилія мародерів, які нещадно пограбували домашнє майно беззахисних станичників.

В 1922 р. до Олександрі несподівано прийшли старости від Павла Семеняки – брата її подруги. Про це хтось дав знати Омелькові Денисенкові, який щойно повернувся з воєнних поневірянь. З Олександрєю в нього починалася взаємна приязнь. Омелько і собі похапцем прийшов зі старостами. Отож, одночасно в хаті Любенків за столом засіли два претенденти. Батько був прихильний до Семеняки, бо не поважав старих Денисенків за сварливість. Вони часто билися і на весь куток лялялися, за що дістали вуличне прізвисько Бесурів (тоді в станиці ще не знали московських матюків, а дід Денисенко зазвичай вживав лайку “бісової віри невіра проклята”, яку вимовляв скоромовкою, звідки й пішло прізвисько Бесури). Проте Лука Любенко дав змогу зробити вибір самій дочці. Вона ж пов’язала рушниками старостів Омелька. Невдоволений батько застеріг дочку, що не пустить її й на поріг, коли та шукатиме в нього захисту від лютої свекрухи.

Коли присоромлені старости Павла йшли від Любенків вулицею, сусідські парубки взяли їх на кпини: співали, пританцювуючи навколо них, глузливих куплетів, розбивали перед ними об землю гарбузи...

Не любив батько й роду чоловіка найменшої дочки Варвара – Олексі Вовка – за їхню безгосподарність та прихильність до гульбищ. Називав їх “Вовки та собаки”.

До речі, Олександра у свекра і свекрухи зазнала таких знущань, що молоде подружжя змушене було нашвидкуруч зліпити сяку-таку хатину і вийти на своє господарство. Але батькам не скаржилася. Хоч і не заможна (мали коня й корову), але в злагоді прохазяйнували до початку колективізації. Народили двох дочок Антоніну й Віру та сина Бориса. Коли влада почала примушувати вступати до колгоспу, Омелько рішуче відмовився. За зятятий опір колективізації був арештований. З-під арешту втік і разом із кількома такими ж втікачами переховувався в плавнях. Вдома в них чатували чекісти, що сподівалися спіймати його. Через хлопця-родича Олександра передавала Омелькові вночі харчі в чагарях прилиманських круч. Під загрозою арешту Омелько змушений був тікати з Кубані.

Зі станиці вивезли на Північ багато козацьких сімей. Вивозили не так з огляду на заможність, як тих, хто опирався

вступу до колгоспу. Як завантажили чекісти родини станичних виселенців у пароплав на Титарівському лимані, ті журна заспівали:

*Заплакала Україна,
Як мала дитина,
Ніхто її не рятує,
Козачество гине...*

Плакали на пристані всі люди. Навіть у коней, що сумно понурили голови, текли з очей сльози.

Замість козаків привезли переселенців-росіян.

У Денисенків міліція забрала коня і всі запаси харчових продуктів. Непоміченими залишилися качани кукурудзи, які zostалися необламані на бадиллі в стіжках (це стало рятунком від голодної смерті). Далі конфіскацією харчів у станиці займалися бригади активістів комбіву з місцевих станичників. Порівняно з міліцією ці обшукували ретельніше, і після них у людей не залишалося нічого їстівного. Почався страшний голод 1932 – 1933 років, від якого загинуло багато станичного люду. До певної міри багатьох рятувала наявність риби. В степових станицях становище було скрутнішим.

У 1934 р. в Охтанізівській комсомольці зруйнували велику муровану церкву святих Бориса і Гліба. Камінь і цегла були використані для спорудження огорожі станичного совета. Та огорожа стоїть і досі. Один із тих, хто руйнував церкву, на прізвище Петрик, демонстративно справив малу нужду на поваленого хреста і, за твердженням станичан, тоді ж став паралітиком (автор ще в 1960-х роках бачив, як його діти возили на возику).

Перед Другою світовою війною, коли ущухли репресивні заходи влади, повернувся після багаторічних поневірянь на чужині Омелько Денисенко. Але остерігався часто навідуватися додому, працюючи у віддалених рибальських селищах.

Коли почалася війна, його було призвано до новостворених козацьких військових кінних частин, які московсько-більшовицька влада, керуючись своєю ненависницькою протикозацькою (як і протиукраїнською) політикою, використо-

увала в найжорстокіших боях, в яких вони зазнавали жахливих втрат. Омелько брав участь у висадці десантів під м. Керч. Після нищівного провалу останнього десанту рештки його частини причаїлися в руїнах турецької фортеці неподалік від переправи через Керченську протоку. Звідти козакам було видно, як після захоплення переправи німці гнали понад берегом до міста величезні колони полонених.

В цей час через Охтанізівську безладно невеликими групами й поодиноці відходили напівроздязнені військовики, яким пощастило переправитись на кубанський берег. Плачучи, Олександр вказувала на якогось жалюгідного виду узбека: “Бачте, який нещасний юлдаш ³, і той врятувався, а наші, такі орли, і погинули!” А через кілька днів зайшов додому і Омелько. Розповів, що вони пересиділи у фортеці. Одержали наказ постріляти коней і самотужки переправлятися. Ні в кого не звелася рука убивати невинних тварин. Відпустивши їх, козаки вночі захопили човни і переправилися на свій берег.

Багато в цих операціях погинуло й цивільних рибалок-пересипців, які за віком і станом здоров'я не були призвані до діючої армії. Їхній рибальський флот було залучено для обслуговування десантів. Боєприпаси та живе поповнення перевозили під обстрілом берегових гармат та під авіаційним бомбардуванням. Вітчим мого колимського приятеля Миколи Зайця дід Грицько Ковальський кілька разів поставляв своїм мотоботом боєприпаси на плацдарм під Новоросійськом, на так звану Малу Землю. Вивозив поранених. Зі складу свого екіпажу він один залишився живим. Під час панічної втечі советських військ із Керчі старші офіцери захопили мотобот діда Грицька. Розстрілюючи з пістолетів солдатів, які лізли на борт переполенного судна, погрозами зброєю змусили діда поспішно відчалити від берега. А в Тамані, куди причалив мотобот, прямо на причалі маршал Кулик власноруч розстріляв тих офіцерів за те, що покинули військо в Криму.

Під час переформування Омелькові дістався “строгий” кінь, який на навчанні скинув його з себе. Омелько дістав серйозне ушкодження руки й плеча. Боячись відбитися від своїх станичан (козацькі частини формувалися за територіальною ознакою), він відмовився лягати до шпиталю. Незважаючи на каліцтво, залишився у строю – до своєї загибелі

при прориві в Крим через Перекоп. Там була знищена вся частина. Живими залишилися лише двоє охтанізівців. Вони й стали свідками його смерті. Так, не зазнавши родинного щастя, Олександра овдовіла.

Діти Денисенків, не маючи змоги вчитися, змушені були в підлітковому віці йти на тяжку фізичну працю на рибних промислах. Вони пережили організований Москвою голодомор 1946 – 1947 років – в умовах недороду влада вивезла з Кубані та інших україномовних територій увесь зібраний у колгоспах урожай, залишивши сільське населення на голодну загибель. В той самий час зерно масово вивозилося за кордон.

Денисенки, як працівники державного підприємства, одержували продуктові картки, але харчів на них часто не видавали – через їхню відсутність. Виживали за рахунок риби, яку мали змогу споживати. Рятуючись від голоду, до моря наїхало багато голодуючого люду...

Якось у 1953 р. автор перепоїв Олександрі Луківні почути ним на роботі чутку, що під час очищення сухого степового колодязя у Фанагорійській балці були знайдені кістяки. По знайденій там іменній зброї було визначено, що один із них належав командуючому Таманською красною армією Белікову (чи не попередника описаного Серафимовичем у “Залізному потоці” Кожуха-Ковтюха? – Р. П.). Наодинці, застерігши про це нікому не казати, Олександра Луківна сказала, що то титарівські козаки, серед яких були її родичі, вчинили цю розправу – захопивши його авто та порубавши всіх, хто у ньому був...

До виходу на пенсію Олександра працювала на різних роботах у станичному цеху Темрюцького винного заводу. За сумлінну працю її портрет перебував на заводській дошці пошани. Спочила Олександра Денисенко у грудні 1990 р. у рідній станиці Охтанізівській.

Примітки

1. На світліні Віра і Олександра Денисенки – дочка і матір.
2. Прасоли – торговці рибою та сіллю.
3. Юлдаш (узб.) – товариш. Збірна назва вихідців із Середньої Азії в часи Другої світової війни.

Відновіть мою національність

Вже 25 років намагаюсь одержати офіційне підтвердження своєї справжньої національності. За походженням я кубанська козачка. Предки мої по батьковій й матері – чорноморські козаки, що переселились на Тамань у 1792 році. Народилась 1927 року в станиці Охтанізівській, що колись належала до Титарівського куреня Чорноморського (пізніше Кубанського) козацького війська.

У моєму советському паспорті в графі національність зазначено, що я росіянка. Паспорт вперше одержала на підставі свідоцтва про народження, виданого в 1948 році як “повторное”. В ньому мої батьки Денисенко Омелян та Олександра (в дівоцтві Любенко) записані росіянами. Російською мовою мої батьки, як й інші мешканці навколишніх станиць та хуторів, не володіли і називали її “городською”, а самі розмовляли українською мовою (як вони вважали, “по-станичному”).

Навчалася в станичній російській школі, яка за два роки перед моїм вступом до неї була українською. Вважала я себе “руською”, бо вірила записові в паспорті.

Переїхавши на Донбас і працюючи на заводі серед українців і росіян (переважно переселенців із Курщини), я зауважила велику різницю між цими народами в мові, а ще більшу – у звичаях і культурі. Росіяни підкреслено зверхньо ставилися до українців, хоч ні в чому, крім нахабства, переваги не мали.

Пригадувалось, як після колективізації до нас у станицю, в оселі висланих розкуркулених станичників, привезли дивного вигляду людей, яких у нас називали “кацапами”. Спочатку їхній убогий вигляд викликав співчуття, вражала незвична для наших людей неохайність. Проте прибульці відразу виявили до місцевого населення відверте презирство й агресивність і скоро обійняли в станиці керівні посади.

Тож, живучи в донбасівському міському середовищі, я відчула свою спорідненість з українцями. Моя побутова мова нічим не відрізнялася від мови українців Донбасу. Однакові були пісні, звичаї. Росіяни ж мені психологічно чужі. Тому я не могла змиритися з паспортним записом про мою національність.

У 1970 р., під час чергового обміну паспорта, я записала в анкетному листку, що за національністю українка. Начальник паспортного відділу велів виправити цей запис на “росіянка” – згідно з попереднім паспортом. Я відмовилася одержувати паспорт із таким записом і звернулась у цій справі до обласного управління МВС, де мені пояснили, що це питання належить до компетенції Верховної Ради УРСР.

На мою заяву до Президії Верховної Ради одержала відповідь, що заяву надіслано до Міністерства внутрішніх справ. Звідти вона потрапила до Управління внутрішніх справ Донецької області. Нарешті, мені повідомили, що “якщо ваші родителі по національності руськіє, то змінить національність неможливо”. Паспортному відділу нашого міста було наказано провести зі мною роз’яснювальну роботу. Оскільки я продовжувала наполягати на своєму, начальник відділу порадив мені бути україркою “в душі”.

Я знову написала до Президії Верховної Ради заяву, в якій, зокрема, зазначила: “Звернулася до найвищої інстанції лише тому, що вже раніше була ознайомена з наявним у цьому питанні законодавством. Я розумію, що національність (так само, як дату народження або стать) змінити не можна. Але прошу не змінити національність, а відновити справжню. Бо це моїм батькам “ізмєнілі” національність. Загальновідомим історичним фактом є заселення Кубані українцями після зруйнування Запорозької Січі. Саме тоді й потрапили на Кубань мої предки. І дотепер там збереглися українська мова і

культура, хоч внаслідок царської політики русифікації населення записане росіянами. Тому не зрозуміло, чому беруться до уваги записи, зроблені за часів царської Росії – тюрми народів, а не враховуються історичні факти. Однією з несправедливостей був національний гніт, політика асиміляції. А в моїй заяві якраз і заторкнуті наслідки цієї політики. Тому заради справедливості треба задовольнити моє прохання. Я усвідомлю свою належність до української нації і хочу цю належність оформити юридично. Тому прошу не відсилати цю мою заяву до МВС, а розглянути і задовольнити прохання”.

Відповідь була категоричною: “Підстав до внесення змін про Вашу національність не вбачається”. Тоді я ще не знала, що то не в царській Росії моїм батькам змінено національність, а советською владою в 1930-і роки, після розгрому та згорання “українізації” на Кубані. Тоді ж “партією і правительством” було взято курс на прискорену асиміляцію українців Російської Федерації. Внаслідок цієї політики автохтонних українців Кубані було записано росіянами. Отже, моє бажання відновити свою національність суперечило цій політиці і тому не могло бути задоволеним.

З постановам незалежної України в пресі порушувалось питання про повернення мільйонам людей українського походження їхньої справжньої національності. Сподівалася, що скоро настане той довгожданий час. Але час минав, а ніяких рішень із цього приводу влада не приймала. Тепер, коли у Верховній Раді гору взяли ворожі, антиукраїнські сили, надії мої захитались. Більше того, в нових паспортах запис національності не передбачається. От і виникає запитання: кому це потрібно? Та тим же ворогам України – “кацапам”, що за часів советської імперії захопили всі владні позиції, як колись у нашій станиці Охтанізівській.

Тепер завдяки “демократії” вони закріпилися на вищих щаблях влади і замаскувавшись “безнаціональністю”, продовжують гнобити і грабувати українців. Українці цього не повинні допустити!

Віра ПОЛЬОВА (ДЕНИСЕНКО),
дружина автора

“Незборима нація”. – №1 – 2. – Київ, 1996.

Кубанські враження

Влітку 1997 року, після п'ятирічної перерви, довелося мені побувати в Темрюцькому районі на Кубані. Дуже прикре враження на мене справив стан національного питання в Краснодарському краї, людиність якого з часів заселення запорозькими козаками (кінець XVIII сторіччя) вважалася українською.

Ще перепис населення 1926 року засвідчує в Чорноморії (західна частина краю) до 90% українців. У 1933 р. московсько-більшовицька влада шляхом терору й голодомору переписала українців Кубані росіянами. Від того часу понад півстоліття цьому населенню неухильно, на державному рівні, втовмачувалося в голови, що вони росіяни. І в цьому досягнуто чималих успіхів.

Думалося, що розвал советської імперії створить умови для відродження в місцевій людиності самоусвідомлення своєї приналежності до українства. Цьому б насамперед сприяв розвиток культурних зв'язків. Все нібито йшло до того. Пам'ятаю, як браталося кубанське козацтво з українським на святі 200-ї річниці переселення запорожців на Кубань – початку колонізації українським етносом земель Північного Кавказу.

Але від того часу нічого на краще не змінилося. Здавалося б, українським національно-культурним відродженням мусила б передовсім перейматись Кубанська козацька рада. Але, очолена ставлениками Москви, вона послужливо підтримує московську антиукраїнську політику. В її друкованих виданнях оспівуються заслуги козацтва в служінні петербурзьким

монархам, велич московської імперії, пропагується ідея об'єднання українців та білорусів в одній слов'янській державі з росіянами, героїзуються “подвиги” сучасних козаків-добровольців, що загинули в “гарячих точках” колишньої советської імперії (зокрема в Придністров'ї), постійно нагнітається істерія навколо питання “законного” повернення Криму (разом із Севастополем) до складу Росії (в розмовах зі мною мої кубанські родичі – прості люди, задурені російською пропагандою, – широко обурюються: “Відколи це наш Крим став українським?”).

У виданнях Кубанської козацької ради трапляються й “наукові” праці, в яких стверджується, що кубанські козаки, як і їхні предки-запорожці, ніякі не українці, бо походять від особливого степового народу – бродників, а тепер стали росіянами. На позиції російськості теперішнього кубанського козацтва стоїть і рада. Отже, цей напрямок її політики цілком протилежний справі зближення з єдинокровною Україною.

А тим часом поодинокі носії української ідеї, як голова товариства “Чорноморська Січ” Олег Голуб, зазнають утисків. У станичних школах, як і раніше, вчителі ганьблять українську мову (а нею ж досі розмовляють люди старшого й середнього віку); вчителі перед учнями називають її неоконечною, грубою, “топорной”. Про таку позицію вчителів розповідали вдома діти моїх родичів.

Я добре пам'ятаю кубанські станиці 1950 – 1960-х років: вони були всуціль українськомовними. За повної відсутності українських навчальних закладів діти шкільного віку розмовляли лише українською мовою. Це було проблемою для російської школи. Скаржився тоді мені директор станичної освітньої установи: “Нічево не можем паделать с етім хахлацкім язиком. Урок ещю атвечают па-рускі, а на любой битовой вапрос – на местном діалекте. Іной раз і сам невольно переходішь на нево. А ведь ми – педагогі – абязани ево іскоренять”.

Та поступово зросійщення поширювалось. Прискорювалось впровадження у станицях російськомовних дитячих садків “со строгім язиковим режимом”. Отоді не стало в станицях українськомовних дітей (цей найдієвіший русифікаційний захід було запроваджено й в Україні за часів брежнєвщини).

Проголошена радою російсько-козацька ідея в народі не вельми популярна. Чисельність тих, хто записався в козаки, зокрема в нашій станиці Охтанізівській, дуже невелика. Молоді серед них мало. Серед простих людей побутує переконання, що козацький рух – це провокація влади, аби виявити прихильників цієї ідеї і при нагоді всіх знищити. Та воно й не дивно, бо ще багато живих свідків жажуть здійснюваної більшовиками ліквідації козацького стану, так званого розкозачування, коли слово “козак” стало означати “ворог народу”.

Люди й досі цураються свого козацького походження. Пам'ятаю, як обурилася моя теща Олександра Денисенко, коли мій приятель, бажаючи зробити комплімент, назвав її козацькою (це відбулося під час її приїзду до нас в Україну в гості у 1970-х роках). Вона запально вигукнула: “Так, ми козаки! Ну то й що, що ми козаки? А хіба козаки не люди?! Мій чоловік загинув на фронті в козацьких військах!” Довго її заспокоювали, пояснюючи, що нічого образливого в цьому слові не вбачалося. Тещу можна було зрозуміти, адже вона за свою приналежність до козацтва зазнала з малими дітьми тяжких поневірянь, коли її чоловік, втікши з-під арешту, від 1933 року до початку війни переховувався по кубанських плавнях, а енкаведисти, полюючи за ним, робили на їхньому обійсті засідки.

З цієї ж причини моя родичка Марія Штригиль у моїй присутності ганила свого сорокарічного сина Миколу, коли той знічев'я сказав, що отаман станичного козацького осередку Семеняка вже вкотре пропонує йому записатися в козаки. Вона люто закричала: “Я тобі покажу козаків! Ще нам “козачества” не вистачало!..”

А дід її чоловіка був шанованим козаком і останнім станичним отаманом, що в 1920 р. емігрував за кордон, де і помер. Нашадки ж усе життя прожили в страху, чекаючи, як віл обуха, помсти від влади. Отакі невтішні кубанські враження.

Попри все, навіть бажання самих кубанців, дух український витає над Кубанню. Дасть Бог, коли материнська земля в Україні рясно заплідиться справжніми українцями, згадаємо ми своїх кровних родичів-кубанців і возз'єднаємося в одній родині і в одній господі.

Джерела

1. Энциклопедический словарь по истории Кубани. – Краснодар, 1997. – С. 207, 542 – 544.
2. Енциклопедія українознавства. – Львів, 1993. – Т. 1. – С. 107, 123.
3. Енциклопедія українознавства. – Київ, 1996. – Т. 3. – С. 852.
4. Енциклопедія українознавства. – Львів, 1998. – Т. 7. – С. 2667.
5. Енциклопедія українознавства. – Львів, 2000. – Т. 10. – С. 3916 – 3917.
6. Іванис В. Боротьба Кубані за незалежність. – Мюнхен, 1968.
7. Іванис В. Стежками життя. – Н. Ульм, 1958 – 1962. – Кн. I – V.
8. Історія міст і сіл Української РСР.
9. Казачий словарь-справочник. – Кливленд, 1966. – Т. I. – С. 101 – 102.
10. Казачий словарь-справочник. – Сан-Ансельмо, 1970. – Т. III. – С. 47 – 48, 311 – 313.
11. Кубанская ЧК: органы безопасности Кубани в документах и воспоминаниях. – Краснодар: Советская Кубань, 1997. – С. 58 – 61.
12. Похилевич Л. Сказание о населенных местностях Киевской губернии. – К., 1867.
13. Родная Кубань. – Краснодар, 1998. – Ч. 4. – С. 144.
14. Родная Кубань. – Краснодар, 1999. – Ч. 1. – С. 127 – 128.
15. Топографічні карти УРСР. Облaсті: Вінницька, Дніпропетровська, Житомирська, Київська, Полтавська, Черкаська, Чернігівська.

Примітка

1. На світлині (с. 116) кубанський краєзнавець Іван Федоренко.

НЕПОВНИЙ СПИСОК
ДІЯЧІВ КУБАНСЬКОЇ
УКРАЇНИ

БАБИЧ

Михайло Павлович
(22.7.1844 – 7.8.1918)

Військовий діяч; наказний отаман Кубанського козацького війська (3.2.1908 – 26.3.1917), генерал від інфантерії російської армії.

Нар. в станиці Нововеличківська на Кубані. Закінчив Михайлівський кадетський корпус (Воронеж). Учасник рос.-турецької війни (1877 – 1878) та походів проти гірських народів (1863). З 1897 р. – отаман Катеринодарського відділу Кубанської обл. З 1907 р. – генерал-лейтенант. Опікувався культурним життям козаків Кубані. За його керівництва в ст. Таманській був поставлений пам'ятник чорноморським козакам, що у 1792 р. висадилися на Тамані. 7 серпня 1918 р., після жадливих катувань, розстріляний більшовиками коло гори Машук. У квітні 1919 р. його прах перевезений із П'ятигорська і похований у Катеринодарському соборі.

БАЛАБАСЬ

Олекса Ісакович
(1889 ? – після 1958)

Громадсько-політичний діяч; член Кубанської крайової ради (далі – Кубанської ради) від ст. Слов'янської (належав до фракції самостійників).

Нар. в Чорноморській губернії. Виступав за федеративні відносини з Україною. Арештований денікінцями і депортований до Стамбула (Туреччина), звідти виїхав до Чехословаччини. На еміграції – активний діяч українсько-кубанського руху, разом з іншими видавав часопис “Кубанський Край”.

БАРДІЖ

Кіндрат Лукич
(9.3.1868 – 9.3.1918)

Громадсько-політичний і військовий діяч; отаман ст. Брюховецької, почесний голова Кубанської військової ради (квітень 1917), організатор Вільного козацтва на Кубані (1917 – 1918), міністр внутрішніх справ кубанського уряду.

Народився в козацькій родині ст. Брюховецька, заснованій 1794 р. чорноморськими козаками. Навчався у Кубанській військової гімназії, та 1885 р. був виключений із неї за участь у нелегальному гуртку. Наступного року вступив до Ставропольського юнкерського училища, яке закінчив у званні хорунжого. Член партії конституційних демократів (кадети). Депутат I, II, III і IV Державних дум Росії (від козаків Кубані). Комісар Тимчасового уряду на Кубані. Після того як Козацьке народне зібрання прийняло першу конституцію Кубанського Краю склав свої повноваження та оголосив про вихід із партії кадетів. Видатний оратор і талановитий адміністратор. У березні 1917 р. наказав зняти в усіх громадських місцях портрети царської династії та емблеми російського самодержавства. Невдовзі розіслав у станиці телеграми із закликом позбавити звання почесних “стариків” представників царської династії та її слуг, як таких, що “жодної користі війську не принесли”. Захищав насамперед інтереси козацтва, яке відповідало йому глибокою шаную.

Був ініціатором проведення у березні 1917 р. у м. Катеринодарі козацької маніфестації під синьо-жовтими прапорами. Рішуче виступив проти доповнення Катеринодарської міської думи представниками рад та громадських організацій. У жовтні 1917 р. – делегат Першого всеукраїнського з'їзду Вільного козацтва у м. Чигирині. Восени 1917 р. козаки висунули Б. на посаду кубанського військового отамана, але через непорозуміння між українцями було обрано О. Филімонова. Після падіння Тимчасового уряду (поч. листопада 1918 р.) Б. – член кубанського крайового уряду (завідувач внутрішніми справами).

Б. та два його сини – сотник Віанор і хорунжий Микола Бардіжі – сформували з кубанського козацтва Гайдамацький і Чорноморські коші Вільного Козацтва загальною чисельністю 5000 багнетів і шабель, які, за задумом Б., мали стати підмурівком збройних сил Кубані. Вільні козаки провели успішну операцію з очищення Чорноморсько-Кубанської залізниці від більшовиків. Пропагував ідею соборності українських земель. На цьому ґрунті увійшов у конфлікт із денікінським генералом Покровським.

Під час більшовицької окупації Б. на чолі загону намагався разом із синами прорватися через гори до Грузії. Проте потрапили у засідку в р-ні Архипо-Осіпівки.

9 березня 1918 р., в день свого п'ятидесятиліття, Б. був розстріляний більшовиками на баржі коло Південного молу порту Туапсе. Перед тим як стратити Кіндрата Б., більшовики на його очах розстріляли синів та старого батька. У грудні 1919 р. тіла Бардіжів були перепоховані коло Вознесенської церкви в Катеринодарі. Козак-лінієць Д. Скобцов, голова Військової ради, писав у своїх мемуарах: “В особі Кіндрата Лукича Бардіжа відійшла у вічність прецікава і колоритна фігура, яка перекидала місток від метушливо-кривавої сучасності до минулого запорозького степового лицарства”.

БАРКА (ОЧЕРЕТ)

Василь Костянтинович
(нар. 16.7.1908)

Письменник, поет, прозаїк, критик.

Нар. в с. Солониця Полтавської губ.

Під час Голодомору 1932 – 1933 років перебував на Кубані. Під враженням геноциду написав роман “Жовтий князь”. На еміграції з 1943 р. (ФРН, США).

БЕЗКРОВНИЙ **Кузьма Якимович** (1876 – 1938)

Див. розділ “Батько українських самостійників Кубані Кузьма Безкровний”.

БЕЗКРОВНИЙ **Олексій Данилович** (1785 – 9.7.1833)

Військовий діяч; військовий (кошовий) отаман Чорноморського козацького війська (з 27 серпня 1827 р.), наказний отаман ЧКВ (із 2 жовтня 1827 р.), генерал-майор російської армії (з 1828).

Герой війн проти Франції та Туреччини, учасник війн проти кавказців. Нагороджений золотою шаблею з написом “За хоробрість”. Розумний, ініціативний командир, тактично грамотний воєначальник. Станом на 1 січня 1829 р. взяв участь у 13 військових кампаніях та 100 боях. Предок К. Я. Безкровного.

БЕРЕЖНИЙ **К. Т.**

Військовий діяч; отаман Таманського відділу Кубанського козацького війська, полковник. Із його ініціативи на початку 1920 р. були створені “відділи порядку”, які переросли в Гайдамацький полк, а потім у Гайдамацьку дивізію з проукраїнськи налаштованих кубанців, які не хотіли “битися за Росію”. Талановитий організатор розвідки. Емігрував до Парагваю.

БИЧ

Лука Лаврентійович
(1875 – 12.1.1944)

Див. розділ “Перший прем’єр Кубанської Народної Республіки Лука Бич”.

БИГДАЙ

Яким Дмитрович
(3.9.1855 – 17.11.1909)

Композитор, фольклорист, режисер; статський радник.

Народився в м. Катеринодар. Закінчив юридичний фак-т Одеського ун-ту. В 1896 р. очолив Катеринодарський гурток шанувальників музики і драматичного мистецтва. Як режисер поставив українські опери “Різдвяна ніч”, “Запорожець за Дунаєм” С. Гулака-Артемівського. Разом із П. Махровським написав музику до п’єси Я. Кухаренка “Чорноморський побит на Кубані в 1794 – 1796 рр.”. Автор вокальних циклів “До Кобзаря” на вірші Тараса Шевченка, “Листи з Кубані” на вірші українських поетів. Головна праця – збірник “Пісні кубанських козаків” (1896 – 1901), який складався з 14 випусків загальною чисельністю 556 пісень. Помер у м. Сухумі.

БІЛАШОВ

Лука Васильович

Громадсько-політичний діяч, учитель; міністр внутрішніх справ та заступник прем’єр-міністра кубанського уряду. Прихильно ставився до українського руху.

Козак ст. Курчанської. Осавул, пластун воєнного часу.

БІЛИЙ

Гнат Архипович
(1.1.1887 – не раніше 1959)

Громадсько-політичний діяч, дипломат; член Кубанської ради від ст. Ольгинської, член президії Кубанської ради, член Кубанської законодавчої ради, член кубанського уряду, співредактор, згодом редактор газети “Вольное казачество – Вільне козацтво”.

Нар. в козацькій родині ст. Ольгинська на Кубані. Навчався в Кубанській учительській семінарії. У 1912 р. закінчив фіз.-математичний фак-т Петербурзького ун-ту. З 1913 р. – викладач математики початкових класів реальної школи. На думку В. Іваниса, Б. “за царських часів – недруг українців”. Один із творців і співробітників газети “Кубанська думка”. Від 5 березня 1917 р. – член Тимчасового кубанського виконавчого комітету, представник Таманського відділення в Кубанському виконавчому комітеті. Член Кубанської військової ради, член першого кубанського військового уряду. “Козакоман”. За дорученням Південно-східного союзу в листопаді – грудні 1917 р. виконував особливу місію в Києві. Учасник Першого кубанського походу. Від грудня 1918 р. до серпня 1919 р. – член делегації від Кубанської законодавчої ради на Паризькій (Версальській) конференції. У 1920 р. – учасник переговорів Кубанського уряду з Грузією та Польщею. В 1921 р. лишився у Польщі на правах політичного емігранта. Разом із донським козаком М. Фроловим заснував і редагував газету “Голос козацтва” (7.8.1921 – 7.5.1922).

Від 10 грудня 1927 р. разом із М. Фроловим видавав двотижневик “Вольное казачество – Вільне козацтво”. В жовтні 1922 р. переїхав до Чехословаччини. Навчався в Празькій політехніці. Працював асистентом на кафедрі гідротехніки Української господарської академії в Подебрадах (Чехословаччина). У 1935 р. – похідний отаман однієї з частин Вільнокозацького руху. У 1938 р. арештовувався белградською поліцією (арешт і знущання організував поліцейський чиновник, російський емігрант Н. Губарев). Під час Другої світової війни був арештований французькою поліцією та висланий до

Алжиру. 7 січня 1943 р. звільнений і реабілітований. Влітку 1948 р. Загальнокозацьке коло обрало Б. верховним отаманом. Від квітня 1951 р. працював у газеті “Козак”, що виходила в Парижі. У 1958 р. переїхав до США.

БІЛИЙ

Дмитро Дмитрович
(нар. 25.7.1967)

Історик, дослідник Кубані, бандурист; крайовий хорунжий Кальміуської паланки Українського козацтва (1992 – 1994), курінний та крайовий старшина УК (1994 – 1996), голова Ради старійшин Азовського козацького війська (1997), осавул Азовського козацького війська (2001).

Нар. в м. Макіївці Донецької обл. (батьки – вихідці з кубанських станиць Стародерев'янківської та Канівської). Один із організаторів Українського козацтва, делегат Установчої великої ради УК (15.9.1990). Один із засновників Азовського козацького війська УК (1997).

Кандидат історичних наук, доцент, начальник кафедри історії Донецького ін-ту внутрішніх справ (при Донецькому національному ун-ті). Автор книг “Малиновий клин”(К., 1994), “Басаврюк ХХ” (2002), “Заложна душа” (2002).

БІЛИЙ

Сава

Військовий діяч; полковник Чорноморського козацького війська.

Очолив перший загін козаків-переселенців із-за Бугу, який 25 серпня 1792 р. висадився на Тамані.

БЛОХА (ЗДОБУДЬВОЛЯ)

Кость Якович
(10.1.1875 – 9.2.1923)

Військовий діяч; командир 2-го полку 1-ї Синьої дивізії (1918), організатор антиросійського підпілля на Півдні

України, повстанський отаман (1921 – 1922).

Нар. 10 січня 1875 р. в козацькій родині в ст. Кримська Таманського відділу Кубанського козацького війська. Закінчив Ярославську гімназію та Чугуївське юнкерське училище. За фахом учитель. Під час Першої світової війни – командир батальйону піхоти 25-го стрілецького полку царської армії. З 1914 до 1918 р. перебував у німецькому полоні у таборі Зальцвельд. Організатор українського руху в таборах для військовополонених. Організатор і командир 2-го полку 1-ї Синьої дивізії. За переконаннями – гетьманець. Військове звання – полковник. У 1920 р. – командир бригади УГА. В 1921 – 1922 рр. – організатор українського підпілля на Півдні України, повстанський отаман. У 1922 р. – начальник штабу отамана Чорного Ворона (Платона Черненка). Арештований 17 серпня 1922 р. у Києві. Обвинувачувався “в бандитизмі і організації збройного повстання проти советської влади”. 2 лютого 1923 р. надзвичайною сесією Київського губернського трибуналу засуджений до розстрілу. Загинув під час повстання в Лук'янівській в'язниці м. Києва.

БОРЖИНСЬКИЙ

Петро (? – кін. грудня 1918)

Дипломат; голова дипломатичної місії Української Держави на Кубані (1918), полковник.

Під час перебування у Краснодарі підданий цькуванню в російській пресі. Коли психоз досяг апогею, був арештований денікінцями. Незабаром його звільнили з умовою негайно виїхати до України, що він і зробив 20 грудня 1918 р. Та на ст. Волноваха Маріупольського повіту знову був заарештований денікінцями та розстріляний “за ізмену Родіне”.

БОРОДИНЯ

Іван Парфенович
(24.6.1883 – ?)

Громадсько-політичний діяч; член катеринодарського гуртка “Полтавців” (складової частини РУП).

Нар. в козацькій родині м. Березань Полтавської губ. Навчався в Полтавському духовному училищі. 1899 р. вступив до Полтавської духовної семінарії, в червні 1902 р. відрахований з неї “за участь у бунті”. Тоді ж приїхав на Кубань. Працював у міській управі. В грудні 1902 р. допитаний за звинуваченням в антиурядовій пропаганді. Перебував під особливим наглядом поліції.

БУРСАК

Федір Якович
(1750 – 1827)

Військовий діяч; запорозький козак, один із перших переселенців на Кубань, отаман Чорноморського козацького війська (22 грудня 1799 – 1815), генерал-майор російської армії.

Нар. у сім'ї священика. Походив із дворянського роду Антоновичів із Харківського слобідського полку. Недовчившись у Київській духовній семінарії, втік на Запорожжя, де отримав прізвисько Бурсак. 20 липня 1764 р. вступив на службу козаком. Учасник російсько-турецької війни у складі кінного загону запорожців останнього кошового отамана Петра Калнишевського. У складі Війська вірних козаків під проводом Захара Чепіги взяв участь у рос.-турецькій війні 1787 – 1791 рр. Відзначився у боях під час штурму Очакова, Хаджибея, Ізмаїла, Мачина. З 29 грудня 1788 р. – поручик, а з 10 лютого 1791 р. – капітан російської армії. Представлений О. Суворовим до нагороди Золотим знаком за хоробрість під час штурму Ізмаїла. В 1792 – 1793 рр. переселився у складі Чорноморського козацького війська на Кубань. Був обраний військовим скарбником. Входив до складу 12 бунчукових,

тобто до кола старшин, які були наділені найвищою владою. 22 грудня 1799 р. імператор Павло I затверджує Б. на посаді отамана ЧКВ. 27 червня 1802 р. підвищений до звання полковника, 17 лютого 1808 р. – до генерал-майора. В 1805 р. організував збір пожертвувань на розвиток освіти. Похований в м. Катеринодар.

ВАРЕНИК

Василь Степанович
(1816 – 1893)

Письменник, поет, громадський діяч; генерал-майор Кубанського козацького війська.

Нар. в родині осавула. Освіта домашня. Під час Кримської війни – особистий ад'ютант отамана Війська Донського. Працював суддею, катеринодарським поліцмейстером, нотаріусом, військовим архіваріусом. В 1887 р. за 50 років служби йому присвоєно звання полковника. Відомий всьому війську як “кубанський Цицерон”, що не пропускав жодних військових урочистостей, аби не виголосити промови. Частина з них опублікована і є цінним матеріалом для дослідників історії Кубані, н-д, “Слово, сказане 3 лютого 1883 року під час поховання померлого генерал-лейтенанта Павла Денисовича Бабича” або “Мова, як відкрили залізний шлях, збудований від станції Тихорецької до міста Катеринодара (6 травня 1886 р.)”. Із гумористичних оповідань збереглися лише два: “Мова про хузію” (1842) та “Великодня п'ятниця”, написані на чорноморській говірці української мови. Ініціатор впорядкування козацьких могил. Помер у м. Катеринодар.

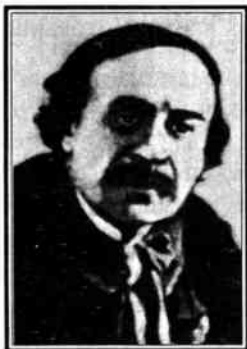
ВАРРАВА

Іван Федорович
(нар. 1925)

Поет, краєзнавець.

Онук бандуриста Микити Варрави. Зберіг один рукописний збірник пісень, які зібрав на Кубані О. Кошиць. Написав і видав такі книги: “На старих кордонах”, “Золота бандура”,

“Козацький шлях” та ін., а також впорядкував збірку “Пісні козаків Кубані” (1966).

ВОРОНИЙ
Микола Кіндратович
 (24.11.1871 – 7.6.1938)

Поет, театрознавець, перекладач, громадсько-політичний діяч; член Центральної Ради.

Нар. на Катеринославщині. Навчався у Харківському та Ростовському реальних училищах, з останнього виключений за поширення нелегальної літератури. Продовжив навчання у Віденському та Львівському ун-тах на філософському фак-ті. Перебував під впливом кубанця С. Ерастова (див.). Буваючи неодноразово у 1890-х роках на Кубані, відтворив свої враження у творах. Друкувався на кубанські теми в журналі “Зоря”. Перебував також під впливом І. Франка, був його співробітником. Режисер театру “Руська бесіда”. Актор труп М. Кропивницького, П. Саксаганського та О. Васильєва (1897 – 1901). Член РУП. На поч. 1900-х рр. на запрошення С. Ерастова приїжджає до Катеринодара та влаштовується на працю у банку. Організовує філіал ж. “Донская речь”. Бере активну участь в українському житті Кубані: працював в українських громадських організаціях та гуртках, виступав на любительській сцені, збирав матеріал для видання літературного альманаху.

Пізніше працював у різних установах Харкова, Одеси, Чернігова та всюди брав участь в українському національному та культурному житті. В 1918 р. жив у Ростові і Таганрозі, де працював у місцевих товариствах “Просвіта”, викладав українську мову на курсах українознавства. Наприкінці березня 1934 р. заарештований і висланий з України. Повернувся у 1937 р., мешкав на Кіровоградщині. У квітні 1938 р. заарештований вдруге – за “участь у контрреволюційній військово-повстанській організації”. Розстріляний згідно з вироком особливої трійки УНКВД Одеської області.

ГОЛОВАТИЙ
Антін Андрійович
 (1732/1744 – 28.1.1797)

Військовий діяч, перший кубанський кобзар, поет; курінний отаман Запорозької Січі, військовий писар Нової Січі, військовий суддя Війська вірних козаків (1788), один із організаторів Чорноморського козацького війська (1788).

Нар. в м. Нові Санжари Полтавської губ. в родині українського старшини. Навчався в Київській бурсі (академії). З 1757 р. записався в козаки Васюринського куреня Запорозької Січі. 22 червня 1762 р. обраний курінним отаманом. Талановитий промовець. Із 1764 р. – полковий старшина. Учасник рос.-турецької війни 1768 – 1774 рр., під час якої виявив видатні військові здібності. Особливо відзначився під час взяття Очакова та турецької фортеці на о. Березань, за що був підвищений у званні до підполковника російської армії.

В 1792 р. успішно виконав дипломатичну місію в Петербурзі, отримавши 30 червня 1792 р. грамоту цариці Катерини II, згідно з якою Чорноморському козацькому війську надавалася у вічне користування Тамань з околицями. Один з організаторів переселення українських козаків на Кубань, очолив ту частину переселенців, яка прибула на Кубань влітку 1793 року.

Військовий суддя ЧКВ. Командувач військової флотилії на Чорному морі в рос.-турецькій війні 1787 – 1791 рр. та козацького загону у персидському поході 1796 – 1797 рр. Автор пісні “Ой годі ж нам журитися”, яка тривалий час вважалася неофіційним гімном Чорноморського козацького війська.

Після смерті 14 січня 1797 р. кошового отамана З. Чепіги (див.) обраний кошовим отаманом. Але Г. так і не довідався про це, оскільки під час персидського походу 28 (29) січня 1797 р. помер на півострові Комишеван на березі Каспійського моря.

ГОЛУБ**Олег Олегович**

Голова товариства “Чорноморська Січ” та Кубанської української “Просвіти”, заснованих на початку 1990-х років у м. Катеринодарі.

ГОНЧАРОВ**К. Ф.**

Громадсько-політичний і військовий діяч; член Кубанської ради від ст. Курчанської, голова військової комісії Кубанської ради, член президії, згодом голова Кубанської законодавчої ради; полковник.

Нар. в родині козака-чорноморця ст. Курчанської Таманського відділу Кубанської обл. Прихильно ставився до українського руху та ідеї тісного співробітництва з Україною. Арештований денікінцями і висланий до м. Стамбула.

ГУЛИК**Мокій Семенович****(1728 / 1732 – 1807)**

Військовий козацький діяч, меценат; в. о. отамана Чорноморського козацького війська (16 серпня 1797 – 12 грудня 1798), військовий суддя ЧКВ (із 29 березня 1799).

Нар. у родині українського старшини. З 1755 р. – козак Війська Запорозького. Учасник рос.-турецьких війн 1768 – 1774 та 1787 – 1791 рр. У 1789 р. – командир 4-ї частини козацького флоту. Відзначився під час штурму Очакова та Ізмаїла. 10 лютого 1791 р. – прем'єр-майор. У березні 1792 р. на чолі окремої команди козаків був відряджений оглянути землі Тамані й Кубані і скласти їх топографічний опис. Повернувшись до Слободзеї (8 липня), надав кошовому отама-

нові вичерпний звіт. Після переселення на Кубань півтора роки служив начальником прикордонної варти. 26 березня 1796 р. призначається військовим осавулом. Від 27 травня 1799 р. – підполковник. В грудні 1799 р. вийшов у відставку за станом здоров'я. Все своє майно заповідав після смерті передати на благодійні цілі. Його внесок на потреби освіти виявився найбільшим у Чорномор'ї.

ГАЛАГАН**Микола Миколайович****(1882 – ?)**

Громадсько-політичний і військовий діяч, публіцист, дипломат; член Центральної Ради, Малої Ради, Всеукраїнської ради військових депутатів, делегат Центральної Ради на Кубані.

Нар. в козацькій родині с. Требухів Чернігівської губ. (нині Київська обл.). Навчався в київській гімназії, колегії П. Галагана. В 1902 р. вступив на природничий фак-т Київського ун-ту. Член РУП. Заарештований 4 лютого 1904 р., перебував півроку в Лук'янівській в'язниці. Учасник Першої світової війни на боці Росії. З 1917 р. член УСДРП. Делегат Другого і Третього всеукраїнських військових з'їздів. Від 6 червня 1917 р. – старшина Українського полку ім. Богдана Хмельницького. На Третьому всеукраїнському військовому з'їзді кооптований до Всеукраїнської ради військових депутатів. 6 грудня 1917 р. разом з Є. Онацьким (див.) за дорученням Центральної Ради виїхав на Кубань і Дон для переговорів з їхніми урядами. Представник УНР при урядах Південно-Східного Союзу та Дону (1918). 5 квітня 1918 р. як дипломатичний представник УНР виїхав до Румунії. Учасник повстання проти Гетьмана Павла Скоропадського. У січні 1919 р. – голова Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Угорщині. Після підписання урядом УНР Варшавського договору подав у відставку та емігрував до Відня, згодом – до Праги. Організатор і керівник українських організацій на еміграції, зокрема у 1927 – 1939 рр. очолював Українську громаду, викладав в Українському вільному ун-ті. Написав чотиритомну книгу спогадів про Національно-визвольні змагання 1917 – 1920-х років. У травні 1945 р. арештований советською контррозвід-

кою, вивезений до Києва, де й загинув у Лук'янівській в'язниці.

ГАТАГОГУ

Мурад

Громадсько-політичний діяч; член Кубанської ради від горців Кавказу.

Черкес. Прихильно ставився до українського руху та ідеї тісного співробітництва з Україною.

ГУЛИГА

Іван Омелянович

Громадсько-політичний і військовий діяч; командир плас-тунського корпусу на Турецькому фронті, генерал-лейтенант російської армії, член Кубанської ради від ст. Незамаївської, голова Військової комісії Ради, військовий міністр в уряді В. Іваниса (у вигнанні). Комендант м. Туапсе (1920).

ДОБРОСКОК

Гаврило Васильович

(25.3.1876 /1878?/ – 7.3.1938)

Драматург, прозаїк, громадський діяч, лектор.

Нар. в селянській родині с. Дергачі Харківської губ. Закінчив земську школу і Харківське реальне училище. Працював в історичному архіві Харківського ун-ту. На поч. 1900-х рр. приїхав до Катеринодара. З 1904 р. завідував бібліотекою ім. О. Пушкіна. Член УПСР. Перші публікації – 1896 р. В Катеринодарі опублікував такі книги: “Січовий орел” (1906), “Крамольник” (1907). Під час святкування 100-річного ювілею хорів Кубанського козацького війська була поставлена історична драма Д. “Козацькі прадіди”. Друкувався у багатьох виданнях: “Кубань”, “Кубанская жизнь”, “Зоря”, “Кубанський кур'єр” та ін. У 1920-х рр. вчителював. Заарештований за звинуваченням в організації української націоналістичної групи в Краснодарі. Розстріляний. Реабілітований у 1989 р.

ЕРАСТОВ

Степан Іванович

(19.12.1856 – 13.4.1933)

Громадсько-політичний діяч, письменник, кооператор, видавець, журналіст, меценат українського культурного руху на Кубані; член Центральної Ради (представник Кубані в ЦР).

Нар. в родині священика в м. Катеринодар. Закінчив Кубанську військову гімназію, навчався на математичному фак-ті Київського та юридичному ф-ті Петербурзького ун-тів, звідки був виключений за неблагонадійність. Початком своєї політичної діяльності вважав 1 жовтня 1879 р. – день вступу в організацію молодих українців “Кіш”. За розповсюдження української нелегальної літератури у 1882 р. заарештований і після ув'язнення висланий на 3 р. до Сибіру. Громадську діяльність продовжив у Катеринодарі, куди повернувся у 1886 р. Ініціатор створення на Кубані легальних українських громадських, кооперативних, просвітніх, добротинних, економічних товариств. Влаштував мистецькі виставки, розповсюджував українські книжки, організував Шевченківські свята. На поч. ХХ ст. повернувся до нелегальних методів роботи.

Член РУП, згодом УСДРП, ще пізніше член ТУП. В автобіографії писав, що “зادля поширення українства” викликав на Кубань чимало українців, яким “здобував посади” в Катеринодарі. Організував “Просвіту” та її філії у станицях, за що відсидів 6 місяців ув'язнення. Організатор Чорноморської громади – кубанської філії РУП (1902). Після закриття катеринодарської “Просвіти” на півроку потрапив до в'язниці. У 1908 р. переїхав до Новоросійська, де організував українське с.-г. товариство, музично-драматичний гурток. У 1917 р. – організатор “Громади”, товариства “Просвіта” і “Українського кооперативу”, кооперативу “Запомога”. Був директором банку. У березні 1917 р. обраний до складу тимчасового ЦК українських автономістів-федералістів. У квітні 1917 р., як найстаршого за віком українського діяча, його обрано головою Всеукраїнського національного конгресу. В 1920 рр. брав активну участь у впровадженні політики українізації Кубані. Помер у м. Сухумі.

ЄМЕЦЬ

Василь Костьович
(15.12.1890 – 6.1.1982)

Світової слави бандурист-віртуоз, бандурний майстер, історик, письменник; член Головної управи Всеукраїнської спілки “Просвіта”, учасник Визвольних змагань у лавах полку ім. гетьмана Петра Дорошенка.

Нар. в с. Жабарівці (тепер смт Шарівка Богодухівського р-ну Харківської обл.). Навчався у Харківському та Московському ун-тах, музичні студії продовжив у Берліні і Празі. Перший публічний виступ – 6 грудня 1911 р. в м. Охтирці. Відтоді багато і плідно концертував у Російській імперії. Вчителював у Софійській дівочій гімназії (1917 – 1918). Учасник оборони Києва у складі куреня Військового міністерства УНР (січень 1918 р.). Учасник походу на Київ об'єднаних українських армій (літо 1919 р.). На еміграції концертував у Чехословаччині, Бельгії, Франції, Канаді й США. Організатор Першої кубанської кобзарської школи (Катеринодар, 1913), Першої державної кобзарської капели (Київ, 1918) та Другої капели бандуристів (Прага, 1923). Автор праць: “Кобза. Скільки слів про український національний інструмент та його походження” (Берлін, 1921), “Кобзарі старих часів” (Берлін, 1921), “Кобза та кобзарі” (Берлін, 1923), “У золоте 50-річчя на службі Україні” (Голлівуд – Торонто, 1961). Помер у США.

ЖАРКО

Яків Васильович
(13.11.1861 – 25.5.1933)

Український письменник, актор, громадсько-політичний діяч.

Нар. у м. Полтава в родині колезького асесора, в якій панував культ книг, музики і театрального мистецтва. Ще в гімназії став на революційний шлях, що й стало причиною виключення. Неодноразово затримувався та арештовувався. Закінчив земську фельдшерську школу. Перша збірка віршів просякнута любов'ю до України (“Перші ліричні

твори”, 1884). У 1886 – 1896 рр. – актор театральних груп М. Старицького, М. Кропивницького і П. Саксаганського. Друга збірка віршів (“Молодим. Пісні і думи”, 1891) недопущена до друку цензурою. Публікувався в “Літературно-науковому віснику”, редагованому І. Франком. В 1896 р. в Санкт-Петербурзі вийшла збірка його байок. Влітку 1903 р. переїжджає на Кубань, оселяється у Катеринодарі. Катеринодарський період – найплідніший з творчого погляду: збірник “Пісні” (1905), “Байки” (1912), “Катеринодарцям” (1912), історичний нарис “На Кубані” (1912), “Балади і легенди” (1913), а також підбірки до антології “Українська муза” (1908) і до “Збірника українських байок” (1915). Один з організаторів і керівників катеринодарської “Просвіти” та катеринодарського відділення РУП.

У 1920-х рр. – на різних посадах у Кубанському художньому музеї. В 1929 р. у зв'язку з публікацією віршів “З єгипетського циклу” був заарештований за підозрою в шпигунстві на користь Великої Британії. Арешти, обшуки і допити тривали до самої смерті. Зацькований переслідуваннями, помер. Похований на Всіхсвятському кладовищі в м. Краснодар. Архів Ж. зберігається в Ін-ті літератури ім. Тараса Шевченка в Києві.

ЖУК

С. В.

Громадсько-політичний діяч; член Кубанської крайової ради, член комітету Товариства кубанців у Чехословаччині.

Чорноморець. Прихильно ставився до ідеї тісного співробітництва з Україною. Арештований денікінцями і депортований до Стамбула.

ЗАБОРА

Василь Григорович
(1856 – ?)

Громадський діяч.

Студент Київського ун-ту. У березні 1878 р. брав участь у студентських заворушеннях, внаслідок чого був виключений із заборонаю два роки вступати до вищих навчальних

закладів. Член українського гуртка “Чорноморці”. Вів антиурядову пропаганду серед селян. Закінчив медичний факультет у 1882 р. На поч. 1900-х рр. – лікар у Кубанській обл.

ЗАХАРЧЕНКО

Віктор Гаврилович
(нар. 22.3.1938)

Керівник Державного академічного кубанського козачого хору.

Козак ст. Дядьківської, що на Кубані. Народний артист Росії. Видав збірку “Народні пісні Кубані”.

ЗОЛОТАРЕНКО

Василь Федорович
(1818 – 1872)

Кубанський письменник, етнограф, мемуарист, педагог.

Нар. в родині пономаря Катеринодарського собору. Закінчив Ставропольське духовне училище та Астраханську духовну семінарію (1840). Написав нарис про К. Росинського (1849). Автор памфлету “Плач Василя біля ріки Кубані. Розповідь про Катеринодар, головне місто Чорноморського козацького війська” – цінного джерела про культуру Кубані, місцевий побут та життя катеринодарської громадськості. До наших днів не дійшла драма З. “Тезей і Аріадна” та чимало інших творів. Помер у м. Петербург.

ІВАНИС

Василь Миколайович
(21.3.1888 – після 1958)

Див. розділ “Оборонець незалежності Кубані Василь Іванис”.

ІВАСЮК

Іван Васильович

Громадсько-політичний діяч; міністр фінансів кубанського уряду.

Походив із м. Хотин (нині Чернівецької обл.). Закінчив учительський ін-т. Учителював. Виступав за самостійність Кубані. До 1917 р. – директор кооперативного банку “Центросоюз” у Катеринодарі. Останній голова Кубанської української національної ради (політичний орган українців Кубані), мета якої – приєднання Кубані до України. На еміграції видав книгу “Кубань”.

КАНІВЕЦЬКИЙ

Микола Миколайович
(1857 – 1911)

Письменник.

Нар. в Керчі. Навчався в гімназіях Керчі, Катеринодара та Бердянська, Петербурзькому ун-ті. Автор книги “З минулого Чорномор’я” (1899), що складена з оповідань про минуле життя кубанських козаків.

КАПЕЛЬГОРОДСЬКИЙ

Пилип Йосипович
(1882 – 1942)

Поет, прозаїк.

Прибув на Кубань у 1904 р. з с. Деркачиха, що на Великій Україні, рятуючись від переслідувань поліції. Вчителював у с. Успенському. Перша поетична збірка – “Відгуки життя” (1907). Публікувався в багатьох газетах та журналах, зокрема в “Літературно-науковому віснику”. Вів антиурядову пропаганду. У квітні 1909 р. заарештований до Армавірської в’язниці. На суді виправданий. У 1920-х рр. збирав на Кубані матеріали з історії Національно-визвольних змагань. У 1932 р. видає роман “Шурган”. В 1937 р. репресований. Посмертно реабілітований.

КАТАЄНКО

Кузьма Пилипович
(12.10.1903 – 1980)

Письменник, журналіст, бандурист.
Нар. в ст. Челбаська на Кубані.

Під час Визвольних змагань 1917 – 1920-х рр. був на боці ворога (боєць ЧОНу Красної армії). Навчався в Харківському ун-ті. Учасник української самодіяльності. Видав роман “Живі зустрінуться” (К.: Радянський письменник, 1975), написаний із позицій бійця ЧОНу, який брав участь у розгромі десанту Сергія Улагая. Серед його творів – “Життєпис” (1979). Помер у м. Краснодар. На смерть К. некролог підписали О. Гончар, А. Дімаров, Б. Харчук, Д. Міщенко.

КАЩЕНКО

Андріан Феофанович
(1.10.1858 – 29.3.1921)

Письменник, видавець, талановитий популяризатор історії запорозьких козаків; дійсний статський радник.

Нар. на хут. Веселий (нині Вільнянського р-ну Запорізької обл.). Походив із дворянського роду. Закінчив юнкерське училище. Служив контролером на залізницях у Катеринославі, Пермі, Петербурзі, Туапсе. Писати почав пізно. Перші публікації – в 1900 р. Козацьку тему відкрив для себе на Кубані, де працював старшим контролером на залізниці Туапсе – Армавір – Майкоп. У Туапсе ним написано 6 книг, в т. ч. “Над Кодацьким порогом”, “Під Корсунем”, “В запалі боротьби”. В Туапсе вів просвітницьку діяльність. Помер у м. Катеринослав (нині Дніпропетровськ).

КИРІЙ

Олексій Андрійович
(11.2.1889 – 5.1.1954)

Поет, перекладач.

Нар. в бідняцькій родині с. Крупичполе (нині Ічнянського р-ну Чернігівської обл.). Батько щороку ходив на заробітки на

Кубань. Після закінчення трикласної школи служив “хлопчиком” у лавках купців. В 1906 р. разом із батьками переїжджає на Кубань, де влаштовується писарем в окружний суд. Перша збірка віршів – “Рідна нива” (1910). Рання лірика просякнута спогадами про рідні місця, ностальгією за Великою Україною. Наступні книги: “Збірка поезій” (1926), “У ногу з днями” (1931). Перекладав адигейські пісні на українську мову. В 1932 р. (під ред. М. Рильського) вийшла складена ним збірка черкеських пісень, легенд і міфів – українською мовою. Російською мовою написав поему “Адиге” (1948) – про долю адигейського народу з часів Кавказької війни до встановлення колгоспного ладу. Репресований советською владою. Помер у м. Краснодар.

КИЯШКО

Іван Іванович
(27.5.1864 – 18.11.1925)

Історик; осавул Кубанського козацького війська.

Нар. в ст. Іркліївська Кубанської області. Навчався в Кубанській військовій класичній гімназії, потім – у Ставропольському училищі. У 1902 – 1917 рр. – архіваріус Кубанського козацького війська. Автор низки робіт з історії заселення Кубані, участі кубанців у війні 1812 р., про кубанські монастирі та військові хори. Написав біографії К. Росинського, П. Бабича, О. Бурсака та ін. Арештований ЧК 27 лютого 1921 р. Звільнений під підписку про невізд 13 червня 1921 р. Помер у м. Краснодар.

КОВАЛЕНКО

Федір Якимович
(16.5.1866 – 2.9.1919)

Громадський діяч, просвітитель, колекціонер, засновник першої картинної галереї на Північному Кавказі, що започаткувала Катеринодарську міську картинну галерею ім. Ф. Коваленка.

Нар. в м. Опішня Зіньківського повіту Полтавської губ. На Кубані з 15 років. Помер у м. Катеринодар.

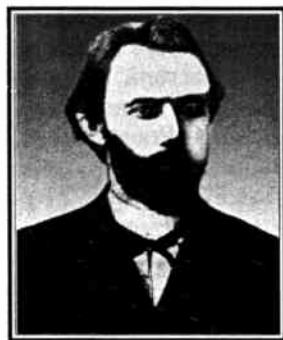

КОКУНЬКО
Петро Іванович
(10.6.1851 – 10.6.1939)

Військовий і громадсько-політичний діяч; отаман Єйського відділу Кубанського козацького війська (з 1910 р.), член Кубанської ради від ст. Уманської (1917), генерал-лейтенант царської армії.

Нар. в родині осавула в ст. Новодерев'янківська (за ін. даними – в ст. Должанська), що на Кубані. Закінчив Московське Олександрівське військово-училище та Військову академію. Командир 1-го Хоперського полку. Захисник інтересів козацтва. Від початку 1920 р. – голова делегації зі збереження військових регалій. Помер у м. Белград. Похований у м. Земун.

КОНЦЕВИЧ
Григорій Митрофанович
(17.11.1863 – 26.12.1937)

Видатний музикознавець, композитор, хормейстер, фольклорист, педагог, автор навчальних посібників зі співів для шкіл; регент Кубанського військового хору.

Нар. в ст. Старонижньостеблівська на Кубані. Закінчив Кубанську учительську семінарію (1863). Вчителював. Навчався на регентських курсах Петербурзької придворної співочої капели. Регент Кубанського військового співочого хору (1892 – 1906), для якого зробив обробки 200 пісень чорноморських козаків, зокрема таких: “Тиха Кубань бережечки зносить”, “Задумала вража баба”, “Їхав козак за Кубань”, “Ой летів Орел”, “Чайка”, “Ой Морозе, та Морозенку”, “Вийшли в поле косарі”. 5 квітня 1913 р. виступив із великою доповіддю про пісенний фольклор Кубані, його зв'язок з українською піснею, особливу увагу було звернено на пісні кубанських чу-

маків. Записував і пісні кубанських козаків-лінійців. Записав 200 народних пісень і танцювальних мелодій Адигеї.

В 1937 р. створив Кубанський козацький хор. 30 серпня 1937 р. був заарештований за звинуваченням у спробі замаху на Й. Сталіна. Розстріляний. Його унікальна колекція кубанських народних пісень, нотних збірників, книг (усього 12846 одиниць) знищена росіянами. Реабілітований 18 квітня 1989 р.

КОРОЛЕНКО
Прокіп Петрович
(5.7.1834 – 6.2.1912)

Історик, краєзнавець; архіваріус Кубанського козацького війська (1893 – 1902).

Нар. на хуторі біля ст. Павлівська в Чорноморії. Систематичної освіти не мав. На військовій службі з 5 червня 1851 р. Учасник багатьох воєнних кампаній. Автор понад 30 робіт з історії Кубані. Помер у м. Ставрополь.

КОСОЛАП
Петро Висоєвич
(16.12.1839 – 8.2.1910)

Художник, вчитель.

Нар. у м. Катеринодар в козацькій родині. Закінчив Павлівський кадетський корпус. Після отримання в 1856 р. старшинського звання брав участь у Кавказькій та Кримській війнах у складі пластунської сотні. У 1861 – 1867 рр. навчався в Імператорській академії мистецтв. Викладав каліграфію в Кубанському Маріїнському жіночому училищі. В 1894 р. взяв участь в конкурсі на кращий проект пам'ятника чорноморським козакам, які в серпні 1792 р. висадилися в Тамані. Образ запорожця, створений К., втілений у цьому пам'ятнику (відкритий 5 жовтня 1911 р., вже після смерті художника).

КОТЛЯРЕВСЬКИЙ

Тимофій Терентійович
(? – 18.2.1800)

Військовий діяч; військовий писар Чорноморського козацького війська (1789), військовий отаман ЧКВ (27.6.1797 – 15.11.1799).

В 1760 р. записався у козаки. Після розгрому Запорозької Січі служив у Самарському земському правлінні (1777). Учасник взяття Очакова, Хаджибея, Аккермана, Бендер. Особливо відзначився під час штурму Ізмаїла, за що отримав звання підполковника. На Кубань прибув 1793 р. у складі військового уряду. Похований у Катеринодарській фортеці.

КОШИЦЬ

Олександр Антонович
(1875 – 1944)

Визначний диригент, композитор, етнограф, фольклорист; голова Музичного відділу Головного управління справ мистецтв і культури Української Держави (1918), диригент Української республіканської капели (з 1919).

Родом із Київщини. Після закінчення Київської духовної академії (1901) працював на Кубані, у Ставропольському жіночому училищі. В 1903 – 1905 рр. зібрав 700 українських кубанських пісень із варіантами (зберігся лише один збірник). У спогадах К. писав: “В своїй уяві вони (кубанці-чорноморці) цілком відрізняли Кубань від Росії. Для них вона була цілком чужий світ, а про Україну казали: “У нас, на Україні...” Взагалі ж співучість кубанських козаків... була дійсно надзвичайна... З очей співаючих на мене дивився сум моєї Батьківщини, історія оживала й дихала холодним минулим... Доля дала мені найбільше щастя – балакати неначе в якомусь місячному сяйві з самою історією, чути, як б’ється серце всієї нації, сама моя

Батьківщина шепотіла мені на вухо усі свої жалі, свої образи, свої скарги, свої сподівання...”

Після закінчення Музичної школи Миколи Лисенка (1912) працював в Імператорській музичній школі, театрі М. Садовського, Київській міській опері. У 1918 р. – співорганізатор Української республіканської капели, з якою у 1919 – 1924 рр. відбув концертну подорож до Західної Європи та Америки. З 1926 р. жив у Нью-Йорку. Виховав цілу плеяду хороших диригентів. Один із кращих знавців і популяризаторів української народної пісні та церковного співу. Автор 5 літургій, окремих співів, обробок народних пісень, написав кілька книг. Помер у м. Вінніпег.

КРАВЧЕНКО

Кость Васильович
(1888 – 1944?)

Бандурист, ініціатор створення Першої кубанської капели бандуристів при катеринодарській “Просвіті” (1917).

Нар. у м. Єйськ. Помер у м. Уфа.

КРИКУН

Савка

Громадсько-політичний та військовий діяч, вчитель; отаман ст. Полтавської, сотник.

У 1920 р. організатор “відділів порядку”, згодом – Гайдамацького полку і Гайдамацької дивізії, велику частку яких становила національно свідомо українська інтелігенція. За свідченням В. Іваниса, “це військо не хотіло разом із Денікіним битися за Росію... Про московський шлях... ці люди слухати не хотіли”. В. Іванис називав К. “солом'яним вогнем”. Пізніше співпрацював із советською владою.

КУЛАБУХОВ
Олексій Іванович
(1880 – 7.11.1919)

Священик, громадський діяч, дипломат; член Кубанської ради, член Кубанської законодавчої ради, міністр внутрішніх справ кубанського уряду.

Нар. у ст. Новопокровська на Кубані в родині козака-лінійця. Після закінчення Ставропольської духовної семінарії працював 10 р. священиком.

Мав велику довіру серед козацтва. Прихильно ставився до українського руху та ідеї тісного співробітництва з Україною. Після відставки К. Бардіжа (*див.*) очолив Міністерство внутрішніх справ кубанського уряду. В березні 1918 р. арештований червоногвардійцями, але з-під варти втік. Після звільнення Кубані від більшовиків знову зайняв посаду міністра внутрішніх справ (в уряді Л. Бича. – *Див.*). Після відставки уряду (через незгоду з політикою А. Денікіна) призначений членом делегації від Кубанської законодавчої ради на Паризьку (Версальську) мирну конференцію (1919). Разом з іншими делегатами Кубані розробив і підписав проєкт Договору дружби з кавказькими горцями. У вересні кубанська делегація направила К. для доповіді Кубанській законодавчій раді з пропозицією затвердити договір. Це викликало гнів А. Денікіна, з його наказу К. було арештовано. Військово-польовий суд із вірних А. Денікіну осіб на чолі з полковником І. Кам'янецьким нашвидкуруч засудив К. до страти. 7 (20) листопада 1919 р. його повісили коло могил М. Рябовола і К. Бардіжа. До грудей засудженого було почеплено табличку: “За измену России и казачеству”. Дві доби білогвардійська влада не дозволяла зняти тіло, врешті, заборонила ховати і викинула тіло на смітник. Це вбивство викликало величезний резонанс серед кубанських козаків, які почали масово кидати Добровольчу армію генерала А. Денікіна. Вбивство К. стало однією з причин розвалу денікінської армії.

КУРГАНСЬКИЙ
Павло Іванович
(1879 – 31.8.1957)

Громадсько-політичний діяч; член Кубанської ради, член Кубанської законодавчої ради, голова кубанського уряду (1919).

Нар. в ст. Новодерев'янківська на Кубані в родині українського козака-чорноморця. Слідчий окружного суду в Катеринодарі. Голова правління Кубансько-Чорноморської залізниці. За твердженням В. Іваниса, “до українства П. І. Курганський був досить байдужим, але у важливих моментах українства зрадити не міг”. На еміграції зберігав архів Я. Кухаренка і його листування з Тарасом Шевченком. Помер у м. Белград (Югославія).

КУХАРЕНКО
Яків Герасимович
(1799 – 26.9.1862)

Історик, письменник, кобзар, етнограф; наказний отаман Чорноморського козацького війська (1852 – 1856).

Нар. у ст. Медведівська, що на Кубані, в родині запорозького козака – пізніше полковника ЧКВ. Після закінчення Катеринодарського повітового училища (1814) – на військовій службі. В 1823 р. підвищений у званні до хорунжого. В 1836 р. – підполковник, 1846 р. – полковник, 1853 р. – генерал-майор. У 1851 р. – отаман Азовського козацького війська. Від жовтня 1852 р. до 30 червня 1856 р. – наказний отаман ЧКВ. Ініціатор об'єднання Чорноморського козацького і Лінійного козацького в Кубанське козацьке військо. У 1861 – 1862 рр. – начальник Нижньокубанської кордонної лінії. В 1841 р. познакомився у Петербурзі з Тарасом Шевченком, з яким

підтримував дружбу до його смерті (збереглося 12 листів Тараса Шевченка і 7 листів К.).

Автор багатьох праць, які писав на чорноморській говірці української мови. Перша відома праця – “Історичні записки про військо Чорноморське” (1836). Деякі твори написані під сильним впливом І. Котляревського. За твердженнями дослідників, К. мав вплив на розвиток української літератури, зокрема на творчість Тараса Шевченка (драма “Назар Стодоля”, поема “Кавказ” та ін.). В 1840-і рр. написав такі твори: “Козак Мамай”, “Сирота-мова”, “Вороний кінь”, “Пластуни”, “Вівця і чабани в Чорномор’ї”. Праця К. “Чорноморський побит на Кубані” (1836) була перероблена М. Старицьким, під назвою “Чорноморці” (музика М. Лисенка) увійшла до класичного репертуару українських музичних театрів. До нас не дійшли такі твори К.: “Чорноморський побит на Кубані” (друга частина – була анонсована у журналі “Основа” напередодні закриття), “Слава Чорноморська”, “Чорноморське характерництво” та ін.

19 вересня 1862 р., будучи пораненим, потрапив у полон до абадзехів. Помер у неволі від ран у гірському аулі коло м. Майкоп. Син викупив тіло у горців. Похований у м. Катеринодар. Могила не збереглася.

ЛЕВИТСЬКИЙ

Микола Григорович (Васильович?)
(1880 – 1935?)

Громадсько-політичний діяч, дипломат, правник; член Центральної Ради (від Кубані) і Українського генерального військового комітету, поручик російської армії (1917).

На Всеукраїнському національному конгресі у квітні 1917 р. у Києві представляв українську громаду Кубані. В ЦР очолював агітаційно-просвітній відділ. Член УПСР. Член української делегації на мирних переговорах у Бересті-Литовському (нині м. Брест). Із квітня 1918 р. – представник УНР у Туреччині. За Української Держави очолював департамент чужоземних зносин Міністерства закордонних справ, входив до складу української делегації на переговорах із РСФСР. За

Директорії УНР працював в українській дипломатичній місії у Франції, брав участь у роботі Паризької (Версальської) мирної конференції. У 1925 р. повернувся до УССР. Засуджений у справі т. зв. Українського національного центру (1931). Помер на засланні в Красноярському краї.

МАКАРЕНКО

Захар Леонтійович
(6.4.1893 – 25.5.1948)

Громадський і військовий діяч.

Нар. 6 квітня 1893 р. у родині козака-чорноморця в ст. Новощербинівська, заснованій 1825 р. українськими козаками. Закінчив Оренбурзьке козацьке училище. Під час Першої світової війни – старшина 1-го Полтавського козацького полку російської армії. Учасник Першого і Другого кубанських походів. Борець за козацьку ідею. В часи Другої світової війни воював на боці противників ССРР. Помер у таборі Келленберг.

МАКАРЕНКО

Іван Леонтійович
(4.1.1882 – 6.5.1945)

Громадсько-політичний діяч; член Кубанської ради від ст. Новощербинівської (1917), голова комісії з вироблення Положення про козацьке самоврядування, голова Народних зборів Кубані, заступник голови військового уряду, товариш голови кубанського уряду.

Нар. у козацькій родині ст. Новощербинівська на Кубані. Закінчив Кубанську вчительську семінарію, працював учителем. Першу світову війну закінчив у званні хорунжого. Борець за козацьку ідею. “Апостол ідеї Південно-Східного Союзу” (В. Сулятицький). Заступник голови Південно-Східного Союзу козацьких військ. Автор теорії, згідно з якою козаки вважались окремою нацією. Тези його концепції були покладені в основу Кубанської конституції. Учасник Першого кубанського походу. У 1919 р. різко протестував проти денікінського терору. Вимушений переховуватися, а в березні

– емігрувати. Жив у Чехословаччині. Випадково загинув під час антинімецького повстання у м. Прага.

МАКАРЕНКО

Петро Леонтійович

(6.7.1888 – 13.5.1970)

Кубанський педагог і політичний діяч; член Кубанської крайової ради від ст. Незамаївської (1917), член Законодавчої ради.

Нар. у козацькій родині ст. Новощербинівська. В 1907 р. закінчив Кубанську вчительську семінарію. Борець за козацьку ідею. Наполягав на винятковому праві козаків на владу в Приазов'ї, що призвело до розколу кубанців. Уповноважений Кубані на переговорах про союзні стосунки з Доном. У жовтні 1918 р. – член Кубанської надзвичайної місії до України. 8 травня денікінський полковник Карташов організував на життя М. невдалий замах. У листопаді 1919 р. арештований денікінцями і висланий ними до Стамбула. Виїхавши до Чехословаччини, у Празі створив Кубанський архів, який ліг в основу чотиритомного видання “Трагедія козацтва”. За його активної участі в 1927 р. виїшов збірник “Кубань”. Під час Другої світової війни разом із братом Захаром був у Російському корпусі, який воював проти ССРСР. Наприкінці 1948 р. виїхав до Південної Америки. Працював у Національному банку Венесуели. Видав кілька книг. Помер у м. Каракас (Венесуела).

МАЛАМА

Яків Дмитрович

(4.11.1841 – 1912)

Військовий діяч; нач. штабу Кубанського козацького війська (з березня 1885 р.), нач. штабу Кавказької військової округи (з 1890), наказний отаман Кубанського козацького війська (1892 – 1904), начальник Ку-

банської області, командувач військами Кавказької військової округи, генерал-лейтенант російської армії.

Нар. в Катеринославській губ. Навчався в Петровському кадетському корпусі (Полтава) та Костянтинівському військовому училищі і Академії Генерального штабу. Направлений до штабу Кавказького військового округу (1868). Брав участь у російсько-турецькій війні 1877 – 1878 рр. Дотримувався ліберальних поглядів, підтримував різноманітні культурні ініціативи. Саме за його керівництва широко святкувався 200-річний ювілей переселення чорноморських козаків на Кубань. У 1901 р. безуспішно звертався до історика Д. Яворницького з пропозицією написати історію кубанського козацтва. Помер у м. Петербург.

МАНДРИКА

Микита Іванович

(28.9.1886 – 20.8.1979)

Український поет, дипломат, громадсько-політичний діяч, кооператор; член Центральної Ради, радник українського посольства на Кубані та в Туреччині, представник кубанського уряду в Японії та на Далекому Сході (1919).

Нар. в Києві. Походив від запорозьких козаків Калниболотського куреня. Освіту здобув у вищих навчальних закладах Києва, Софії, Праги, вивчав літературу, агрономію, соціологію, економіку, політологію, право. Учасник революційного руху. З 1901 р. пише ліричні вірші, публікується з 1907 р. Перша збірка віршів – “Пісні про Анемону” (Київ, 1917). Публікує вірші в газеті “Кубанська зоря”, окремим виданням виходить книга нарисів “Останні часи Січі Запорозької і початок козацького війська Чорноморського” (Катеринодар, 1919). Перші роки еміграції – в Греції, Туреччині, Болгарії, Чехословаччині. З 1928 р. в Канаді. У м. Вінніпегу редагує газету “Правда і воля”, працює в бібліотеці місцевої “Просвіти”. Референт Української національної ради, голова Товариства української культури, Голова місцевого відділу УВАН. Написав бл. 20 книг та брошур, у т. ч. “Історію української літератури в Канаді” (англ. мовою). Помер у м. Вінніпег (Канада).

МАНЖУЛА
Степан Федорович
 (1885 – 1945?)

Див. розділ “Степан Манжула – борець за об’єднання Кубані з Україною”.

МАСЛОВ

Микола Васильович
 (4.5.1878 – ?)

Громадсько-політичний діяч.

Нар. в родині службовця с. Тарандинці Лубенського повіту Полтавської губ. З 1887 р. навчався в Лубенській, із 1892 р. – в Прилуцькій гімназіях, з 1898 р. – в Санкт-Петербурзькому ун-ті. В 1901 р. звинувачений у державному злочині, внаслідок чого виключений з ун-ту. Влітку 1902 р. приїхав до Катеринодара. Член катеринодарського гуртка “Полтавців”, складової частини РУП. У грудні 1902 р. – під слідством. Відданий під особливий нагляд поліції.

МІХНОВСЬКИЙ

Микола Іванович
 (26.11.1871 – 3.5.1924)

Державний, політичний, військовий і громадський діяч, публіцист, правник, журналіст, редактор, видавець; член Центральної Ради та Українського генерального військового комітету.

Нар. в козацько-священничій родині с. Турівка Прилуцького повіту Полтавської губернії (нині Київська обл.). Закінчив Прилуцьку гімназію (1890). Навчаючись на I курсі Київського університету, став членом “Молодої громади”.

Провідник таємної студентської організації Братство тарасівців. У 1899 р. відкрив у Харкові приватну адвокатську контору. Один із творців Революційної української партії (1900). Провідник та ідеолог Української народної партії, що проголосила своєю метою боротьбу за незалежність України. При УНП була створена напіввійськова організація “Оборона України”, яка здійснила низку терористичних актів у Харкові та Києві. Твори М. “Самостійна Україна” (1900), “Робітницька справа у програмі УНП”, “Справа української інтелігенції в програмі УНП”, “Десять заповідей УНП” та ін. стали основоположними для багатьох поколінь українських націоналістів. Обороняв на судових процесах українських селян, які брали участь у заворушеннях під час революції 1905 р., зокрема учасників Вереміївської бучі. Засновник часописів “Самостійна Україна” (1905), “Хлібороб” (1905), “Запоріжжя” (1906), “Слобожанщина” (1906), “Сніп” (1912 – 1913). Провідник Українського військового клубу ім. гетьмана Павла Полуботка. Ініціатор створення Українського військового організаційного комітету, організатор двох перших полків Української армії – Першого Українського полку ім. гетьмана Богдана Хмельницького і полку ім. гетьмана Павла Полуботка. Один з організаторів Всеукраїнського національного конгресу (квітень 1917), Першого (травень 1917) та Другого (червень 1917) всеукраїнських військових з’їздів. Один з організаторів Української демократичної хліборобської партії. На поч. 1920 р. виїхав до Новоросійська. Працював у кооперативних установах, вчителював у ст. Полтавській. Повернувся до Києва у 1924 р. Закінчив життя самогубством.

МОВА (ЛИМАНСЬКИЙ)

Василь Семенович
(13.1.1842 – 13.6.1891)

Поет, письменник, драматург, історик, мемуарист, перекладач, філолог.

Нар. в родині сотника Стародерев'янківського куреня Чорноморського козацького війська на хут. Солодкий Лиман. Закінчив Уманське училище. Вже в Катеринодарській чоловічій гімназії, де панував культ поезії І. Котляревського і Тараса Шевченка, почав писати перші вірші українською мовою. Велику роль у становленні М. відіграв Я. Кухаренко, який протегував юному поетові, та пізніше – О. Кониський. Вчився на філологічному та юридичному фак-тах Харківського ун-ту, де увійшов до українського студентського об'єднання “Громада”, яке вело просвітницьку роботу. Перші публікації – в 1861 р., серед них – статті на захист поезії Тараса Шевченка, поема “Троїсте кохання”. Внаслідок антиукраїнської політики Росії був змушений – як український письменник – ховатися за псевдонімами В. Лиманський, В. Мигуцький та В. Мигученко. У своїх творах змальовував долі українців Кубані, роздумував над долею України, проблемами денационалізації і пов'язаною з ними деморалізацією. Уклав російсько-український словник. Працював учителем, судовим слідчим, суддею. Помер у м. Катеринодар. Багато творів утрачено.

НАМІТОК

Айтєч (Айтєк) Алієвич
(бл. 1885 – 26.7.1963)

Громадсько-політичний діяч; член Крайової та Законодавчої рад, міністр юстиції кубанського уряду, делегат на Паризькій (Версальській) мирній конференції (1919).

Черкес. Прихильно ставився до українського руху та ідеї тісного співробітництва з Україною. А. Денікін видав наказ про військово-польовий суд над ним, як членом кубанської делегації, що підписав проект Договору про дружбу з горцями. Помер у м. Стамбул.

НИРКО

Олексій Федорович
(нар. 1.1.1926)

Історик, бандурист, педагог, краєзнавець, дослідник історії Кубані, зокрема історії кубанського кобзарства; голова Ялтинської “Просвіти” (1988 – 1991), голова кобзарської секції Музично-хорового товариства Криму, заслужений працівник культури України, в. о. декана факультету гри на музичних інструментах Кримського державного гуманітарного ін-та.

Нар. в с. Мар'янське Апостолівського р-ну Дніпропетровської обл. Дитячі роки пройшли в с. Нова Січ, куди переїхала родина. Тут пережив Голодомор, під час якого померла його прабабуся Параска Прохорець та прадід Сава Нирко. Тоді ж був арештований його батько – Федір Савич (1903 – 1958). В 1938 р. батько був засуджений вразі – до 5 років позбавлення волі. До музики Н. прилучив січовий стрілець Лука Карамельський. Закінчив Львівський культурно-освітній технікум. Навчався у Львівській державній консерваторії ім. М. Лисенка та закінчити не зміг, бо 3 червня 1950 р. був заарештований, а 27 липня засуджений до 10 р. “ісправительно-трудових работ” та 5 р. заслання за “антирадянську діяльність”. Покарання відбував у Молотовській обл. (“Косьвінлаг”, ОЛП № 8, селище Широкинське). Звільнений 1956 р. Реабілітований.

Кобзарську діяльність почав у 1956 – 1957 рр. в с. Нова Січ та м. Нікополі.

Нині живе у м. Ялті, де створив Музей кобзарського мистецтва Криму та Кубані (при Ялтинському гуманітарному ін-ті, 1984), кобзарську бібліотеку. Викладач класів бандури Ялтинської музичної школи та Ялтинського педагогічного училища (тепер Ялтинський гуманітарний ін-т). Створив три капели бандуристок: ім. С. Руданського, “Пролісок” та “Зоряниця” (всім присвоєно звання народних). Виступав із ними у Франції, Угорщині, Польщі, Югославії, Туреччині, Греції, Білорусі, Росії. Створив також п'ять ансамблів. Має низку власних обробок різних творів для бандури. Як бандурист та керівник-диригент капел неодноразово нагороджувався дипломами та медалями.

ОБАБКО
Олексій Петрович
(1883 – 1971)

Громадський діяч, історик, вчитель, кобзар; керівник Другої кубанської кобзарської школи (1916).

Нар. в ст. Охтанизівська, що на Кубані. Випускник Першої кобзарської школи на Кубані. Автор першої історичної довідки про ст. Охтанизівську.

ОМЕЛЬЧЕНКО
Гнат Архипович

Громадсько-політичний діяч; член Кубанської ради, член делегації Кубані на переговорах із Гетьманом Української Держави Павлом Скоропадським (1918).

Нар. у родині козака-чорноморця. На урядовій нараді у Новочеркаську голосував на союз із Добармією, проти союзу з Україною. Арештовувався денікінцями, висланий ними до Стамбула.

ОНАЦЬКИЙ
Євген Дементійович
(13.1.1894 – 27.10.1979)

Громадсько-політичний діяч, журналіст, історик, лінгвіст; член Центральної Ради, завідувач Секретаріату, секретар Центральної Ради, делегат Центральної Ради на Кубані (1917 – 1918).

Нар. в м. Глухів (нині Сумська обл.). Член ТУП, пізніше – УПСФ (1917). У листопаді 1917 р. вів переговори з урядом козацьких військ у Катеринодарі та Новочеркаську. У 1920 р. – керівник пресового бюро української дипломатичної місії у Римі, згодом її керівник. Член ОУН із 1929 р. Керівник ОУН в Італії. В 1936 – 1940 рр. – професор Вищого східного університету в м. Не-

аполі, в 1940 – 1943 рр. – лектор Римського університету. З 1945 р. – в Аргентині. У 1947 р. – один із засновників та голова Спільки українських науковців, митців і літераторів. Голова Української центральної репрезентації (1954 – 1960), голова її Ради (1960 – 1963). У Буенос-Айресі редагував націоналістичний тижневик “Наш клич”, часопис “Дзвін”, альманах “Відродження”. Автор таких праць: “Українська теоретична граматика для італійців” (1937), “Словник українсько-італійський” (1941), “Основи суспільного ладу” (1941, 1949), “Сторінки із римського щоденника. 1942 – 1943” (тт. 1 – 2), “По похилій площині: записки українського журналіста і дипломата. 1919 – 1921” (тт. 1 – 2, 1962, 1969), “Українсько-італійський словник” (1977) та ін. Автор “Української малої енциклопедії” (1957 – 1963). Помер у м. Буенос-Айрес.

ПЕТЛЮРА
Симон Васильович
(10.5.1879 – 26.5.1926)

Державний, громадсько-політичний і військовий діяч, журналіст, редактор; член Центральної Ради, член Малої Ради (1917), голова Української фронтової ради Західного фронту (квітень 1917 р.), голова УГВК (із 15.6.1917), голова Всеукраїнського союзу земств (1918), Головний отаман Армії УНР (із листопада 1918), Голова Директорії УНР (із 9.5.1919).

Нар. в родині міщан у м. Полтава. Закінчив Полтавське духовне училище (1896). Навчався у Полтавській духовній семінарії, з якої виключений 1901 року за політичну діяльність. Член РУП. Намагаючись врятуватись від арешту, в серпні 1902 р. прибув на Кубань. Із вересня 1902 р. – вчитель 5-го міського початкового училища. У грудні 1902 р. допитаний у справі поширення “українофільських антиурядових” прокламацій “До чорноморських козаків”. Був арештований і утримувався в камері-одинокці обласної тюрми. 18 лютого випущений за станом здоров’я. Разом із С. Ерастовим (див.),

К. Безкровним (див.), П. Понятенком (див.) і М. Ткаченком (див.) створив Чорноморську вільну громаду – осередок РУП. У 1904 р. знову допитувався за звинуваченням у зберіганні революційних видань.

Як член Товариства любителів вивчення Кубанської області, на одному із засідань прочитав доповідь “Малоросійський народний епос і його співці-кобзарі”. Працював у експедиції члена-кореспондента Російської академії наук Ф. Щербини (див.). Співпрацював із ним у підготовці “Історії Кубанського козацького війська”.

1904 р. виїхав до Києва, де співпрацював з газетою “Громадська думка”. З осені 1904 р. – у Львові, де тоді містився Закордонний комітет РУП. Редактор часопису РУП “Селянин” (1905). З грудня 1905 р. – член ЦК УСДРП. Секретар газети “Рада” (1907). З травня 1907 р. – редактор газети УСДРП “Слово”. Редактор журналу “Украинская жизнь” (1912 – 1914). В 1916 р. мобілізований, обіймав посаду заступника уповноваженого Союзу земств. Член президії Першого всеукраїнського військового з’їзду (травень 1917). 27 липня 1918 р. заарештований за звинуваченням у підготовці антидержавного замаху. Звільнений 13 листопада 1918 р. Один з організаторів антигетьманського повстання. 11 лютого 1919 р. вийшов з УСДРП. Після поразки Визвольних змагань – на еміграції в Польщі (1920 – 1923), Угорщині (1923), Австрії (1924), Франції (1924 – 1926). Вбитий агентом ГПУ. Похований на кладовищі Монпарнас у м. Париж.

ПЕТРЕНКО

Дмитро

Козацький поет.

Автор відомої пісні “Плач, Кубане, краю рідний”.

ПЕТРЕНКО

Євген Дем’янович

(нар. 5.4.1950)

Громадський діяч, історик, дослідник Кубані, один із перших ініціаторів і організаторів відродження Українського козацтва; головний отаман Українського козацтва, заступник гетьмана Українського козацтва (13.10.1991 – 13.10.1994); козацький полковник.

Нар. в ст. Кримська на Кубані у козацькій родині, яка веде родовід від українських козаків, що переселилися на Кубань у 1809 р. з Полтавської та Чернігівської губерній. Предки П. у 1862 р. були в числі перших поселенців новостворених закубанських станиць – Неберджаївської та Нижньобаканської. Прадід по матері Самко Аврам Іванович наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. був отаманом ст. Нижньобаканської.

Закінчив історичний факультет Кубанського державного університету (1976). Працював викладачем історії у школах ст. Кримської (1976 – 1979), Києва та Київської області (1979 – 1990). Науковий співробітник Ін-ту історії НАН України (від вересня 1990). Отаман Мінського куреня Козацького товариства Київщини (1989 – 1990). Делегат Установчої великої ради Українського козацтва (15.9.1990). Як гість, брав участь в Установчому з’їзді Кубанської козацької ради (12 – 14.10.1990). Крайовий отаман Козацького товариства Київщини (20.4.1991 – листопад 1991; жовтень 1998 – жовтень 1999) Українського козацтва. Головний отаман Українського козацтва, заступник гетьмана Українського козацтва (В. Черновола) (13.10.1991 – 13.10.1992), заступник гетьмана Українського козацтва (В. Муляви) (13.10.1992 – 13.10.1994). Сотник Київської міської сотні ім. князя Святослава (20.5.2001). 25 серпня 2001 р. на Установчій раді Всеукраїнської Звичаєвої Громади Українського козацтва, що стоїть на засадах Рідної української віри, обраний її гетьманом.

Кандидат історичних наук (1997), тема дисертації – “Переселення козаків і селян України на Кубань” (1792 – 1917).

Нині живе у Києві, одружений, має сина.

ПІВЕНЬ

Олександр Юхимович
(16.6.1872 – 7.4.1962)

Популярний народний поет-чорноморець, фольклорист, етнограф, прозаїк, драматург, кобзар; отаман ст. Павлівської.

Нар. в ст. Павлівська Єйського відділу Кубанського козацького війська. Закінчив Духовне училище в м. Катеринодарі. Засновник першої гімназії (1901) в ст. Павлівській. Автор збірників козацьких пісень, козацького фольклору, зокрема гумористичного: “Сім кіп брехеньок”, “Чорноморські витребеньки, або Три мішки гречаної вовни”, “Весела козацька старовина”, “Веселим людям на втіху”, “Торбина сміху та мішок реготу”, “Козацькі жарти та сміхи усім людям для втіхи”, “Смійся, регочись та за боки берись” та ін. (всього 28 книг). Його книги витримали 25 перевидань, поширювалися й у вигляді грамофонних записів. Писав на чорноморській говірці української мови. Під час революційних подій 1917 – 1920-х рр. працював як талановитий пропагандист, закликав “стояти під козацькими прапорами” проти більшовицької навали. Його виступи збирали десятитисячні аудиторії. В березні 1920 р. емігрував до Грузії, потім виїхав до Криму, а звідти – на о. Лемнос. Із 1921 р. – в Югославії. Співпрацював із козацькими виданнями. Помер у м. Дармштадт (Німеччина). Після смерті вийшов упорядкований ним двотомний “Кубанський кобзар” (Провіденс, США, 1982). Кілька його дітей загинули в ЧК.

ПОГИБА

Петро Йосипович
(1900 – після 1922)

Військовий діяч; поручик царської армії, сотник Армії УНР, помічник (заступник) подільського отамана Семена Хмари-Харченка (1921), повстанський отаман (1922), помічник (заступник) команданта Подільської повстанської групи Якова Орла-Гальчевського та суддя штабу групи (від 1 травня 1922 р.).

Нар. на Кубані (під м. Армавір). За освітою правник. В Армії УНР – на різних посадах, зокрема, був сотником української військової юнацької школи. Наприкінці 1920 р. разом з іншими був інтернований до табору м. Каліш (Польща). Повернувшись в Україну, з весни 1921 р. діяв на чолі кінного повстанського загону (50 козаків) у Летичівському та Кам'янець-Подільському повітах Подільської губернії. В 1922 р. мав 22 роки. Чекісти характеризували П. як “незвичайно хороброго”, винахідливого старшину, який мав великий авторитет серед населення і партизанів. За свідченням Я. Гальчевського, “Погиба був інтелігентним, рухливим, енергійним, розвинутим розумово, мав багато військових знань. Вдачу мав веселу, жартівливу... Був карний, сміливий і вироблений”. Здався властям (за ін. даними потрапив у полон) 15 листопада 1922 року. Співпрацював із ворогом.

ПОДУШКА

Іван Прокопович
(? – 21.2.1895)

Поет.

Нар. в селянській родині Ростовського повіту Катеринославської губ. Освіта домашня. Велику роль у його житті відіграло знайомство з “Кобзарем” Тараса Шевченка. Єдиний збірник його віршів – “Починок” (Таганрог, 1871). Вплив “Катерини” Тараса Шевченка виразно помітний у повісті “Попівна”. Улюбленому поетові П. неодноразово присвячував вірші, н-д, “До парсуни Т. Г. Шевченка”, “Могила”. Намагався написати поетичний варіант “Тараса Бульби” М. Гоголя. Помер у м. Єйськ.

ПОЛИВАН

П. К.

Дипломат; секретар дипломатичної місії Української Держави при кубанському уряді (1918).

Під час трусу в українському посольстві в Катеринодарі, який у ніч на 20 листопада 1918 р. вчинили денікінці, П. був заарештований. Невдовзі йому з-під арешту вдалося втекти.

ПОНЯТЕНКО

Прокіп Дмитрович
(1878 – після 1933)

Громадсько-політичний діяч, редактор; член катеринодарського підпільного гуртка “Полтавців” (складової частини РУП), консул УНР у м. Катеринодар.

Нар. у родині козака в м. Полтава. Закінчив земську школу та міське училище у Полтаві. До Катеринодара приїхав 31 жовтня 1902 р., поселився разом із Симоном Петлюрою. Працював писарем. У грудні 1902 р. допитувався у справі про антиурядову пропаганду (поширення листівок серед робітників і ремісників Катеринодара). В 1905 р. – головний редактор видавництва РУП (Львів) і журналу “Вільна Україна”. В 1919 – 1920 рр. – член української дипломатичної місії УНР у Варшаві. Після поразки Визвольних змагань повернувся на Кубань. В 1933 р. взяв участь у похороні С. Ерастова в м. Сухумі. Подальша доля невідома.

ПОПКО

Іван Демидович
(28.08.1819 – 30.08.1893)

Історик, письменник, етнограф, мовознавець, військовий діяч; предводитель дворянства в Кубанській, Терській областях і Ставропольській губернії, генерал-лейтенант російської армії.

Нар. у родині священика Тимошівського куреня Чорноморського козацького війська. Закінчив духовне училище і Астраханську духовну семінарію. Навчався в Московській духовній академії. Учасник війн із черкесами, Кримської кампанії 1853 – 1856 рр., російсько-турецької війни 1877 – 1878 років. Командир Псекупського полку, заснував при ньому музей і його відділення в полковій школі. З 1881 р. – генерал-майор. Знав 9 мов. Автор книг: “Статистичний опис Чорноморського війська” (1840), “Терські козаки зі стародавніх часів. Вип. 1. Гребенське військо” (1880) та ін. За книгу “Чорноморські козаки в їхньому цивільному і воєнному побуті”

(Петербург, 1858) удостоєний Демидівської премії, на той час найбільш престижної в Росії. Автор життєписів чорноморських отаманів. Його літературні та історичні нариси високо цінував М. Костомаров. Створив перший на Північному Кавказі музей черкеського побуту. Помер у м. Харків. Похований у м. Ставрополь на Воробйовському кладовищі.

ПОТАПЕНКО

В'ячеслав Опанасович
(4.1.1863 – 10.8.1937)

Актор, драматург, літературний критик, журналіст, редактор, видавець.

Нар. в с. Веселий Кут Херсонської губ. Пропрацював багато років у трупах М. Кропивницького, М. Старицького та ін., в 1900 р. переїхав до м. Новоросійськ. Все подальше життя пов'язане з Кубанню. Працював у газеті “Черноморское побережье”, співпрацював із газетами “Зоря” та “Утро” (1906 – 1910). З 1906 р. – в різних трупах. Редактор-видавець газети “Нова зоря”. Виступав проти чорносотенців, царських міністрів і місцевих чиновників. Неодноразово арештовувався, врешті, 1910 року, газету заборонили. Після цього – шестирічна праця в театрах м. Катеринодара. Останні роки життя працював у катеринодарській лікарні. В 1931 р. арештований, незабаром звільнений. У листопаді 1936 р. – черговий арешт за звинуваченням у причетності до організації, яка готувала вбивство “вождя ВКП(б)”. 8 серпня 1937 р. засуджений до розстрілу. 10 серпня розстріляний у м. Ростов-на-Дону.

ПРИЙМА

Іван Якович
(3.9.1891 – 17.7.1966)

Поет, мемуарист.

Нар. в ст. Охтанизівська. Закінчив Охтанизівську станичну початкову школу (1903) та фельдшерські курси при Ашгабатському військовому лазареті. Як козак 1-го Таманського кав-

лерійського полку воював на Турецькому фронті (1914 – 1916). З травня 1917 р. – сотенний фельдшер при штабі 5-ї кавалерійської козацької дивізії у Фінляндії. В 1915 – 1917 роках опублікував написані на фронті 8 оповідань і 27 віршів у газеті “Кубанский казачий вестник”. Особливий резонанс мав вірш “Козачкам”.

Після Жовтневої революції повернувся додому. Працював станичним фельдшером. Всупереч своїм поглядам був мобілізований до Добровольчої армії, прослужив у Темрюцькому гарнізоні 16 місяців.

Після встановлення совєтської влади займався хліборобством, потім викладав українську мову та літературу в школі колгоспної молоді. В червні 1959 р. сповнилась мрія його життя – він приїхав до Канєва поклонитися Тарасу Шевченку. Автор мемуарів “Мої спогади”. Його пісні і досі співають на Кубані, зокрема “За гори сонце закотилось”.

РОГІВЕЦЬ

Т. К.

Громадсько-політичний діяч; член Кубанської ради, полковник.

Чорноморець. Виступав за самостійність Кубані, але, за свідченням В. Іваниса, побоювався, щоб “українофіли не продали Кубанщину Україні”. Арештовувався денікінцями, депортований ними до Стамбула.

РОСИНСЬКИЙ
Кирило Васильович
(1776 – 12.12.1825)

Просвітитель Чорноморії, кобзар, священник.

Нар. в м. Новомиргород Херсонської губ. Закінчив Катеринославську семінарію. Від липня 1803 р. – військовий протоієрей Чорноморського козацького війська. Відкрив 27 церков, станичні церковно-приходські училища, військо-

ву гімназію, духовне училище, створив військовий хор. На думку Ф. Щербини, Р. належав до тих діячів, доля яких “була історично пов’язана з організацією війська”.

РОТАР

Іван Тимофійович
(24.2.1873 – 3.5.1905)

Громадсько-політичний діяч, педагог, літератор; керівник Чорноморської громади, голова катеринодарської “Просвіти”.

Нар. в родині священника (за ін. даними – фельдшера) в м. Мліїв Київської губ. Закінчив Київську духовну семінарію (1894) і Московську духовну академію (1898). Вчителював у містечку Млієві, Києві та Катеринодарі (з 1900). Організатор і керівник Чорноморської громади – Кубанської філії РУП. В журналі “Киевская старина” (1901) опублікована монографія Р. “Єпифаній Славинецький, літературний діяч XVII в.” На цю публікацію окремою рецензією відгукнувся І. Франко. Передчасна смерть не дала можливості повністю розкритися таланту Р. Похорон популярного у Катеринодарі вчителя перетворився в грандіозну маніфестацію революційного характеру. В 1918 р. його дружина Г. Ротар заснувала в Катеринодарі українську гімназію.

РЯБОВОЛ

Микола Степанович
(17.12.1883–
14.6.1919)

Див. розділ “Микола Рябовол – український державник із Кубані” та додаток “Неповний список репресованих кобзарів Кубані”.

РЯБОКОНЬ

Василь Федорович
(1890 – 1925)

Див. розділ “Василь Рябоконт – отаман Кубані”.

САВИЦЬКИЙ

В'ячеслав Дмитрович
(17.3.1880 – після 1925)

Громадсько-політичний діяч; член Кубанської ради, військовий міністр в уряді Л. Бича, генерал-майор.

Нар. в м. Катеринодар. Закінчив Оренбурзький кадетський корпус та Миколаївське кавалерійське училище. Служив у Варшавському кубанському дивізіоні та імператорському почті. Учасник Першого і Другого кубанських походів. У 1919 р. – делегат від Кубанської законодавчої ради на Паризькій (Версальській) мирній конференції. Після підписання проекту Договору про дружбу з горцями, А. Денікін видав наказ про військово-польовий суд над ним. На Батьківщину не повернувся, жив у Франції. В 1925 р. з групою джигітів поселився у США (штат Каліфорнія), де знімався у фільмах, граючи незначні ролі.

СВИСТУН

Військовий діяч; старшина конвою останнього російського імператора, отаман повстанського загону, полковник.

На чолі повстанського загону діяв у 1920 р. в Тамані.

СКАКУН

Військовий діяч; отаман повстанського загону, полковник.

На чолі повстанського загону діяв у 1920 р. в районі ст. Полтавської.

СКИДАН

Володимир Васильович
(1858 – ?)

Громадсько-політичний діяч, адвокат, вчитель; голова Кубанської військової ради (квітень 1917), член Тимчасового кубанського військового уряду (квітень – листопад 1917), член кубанського уряду (19 грудня 1918 – 5 травня 1919).

Нар. в родині диякона Єйського Михайло-Архангельського храму Кубанської області. Закінчив Кубанську військову гімназію. Вступив до Київського ун-ту, з якого в 1878 р. за участь у студентському русі був виключений. В тому ж 1878 р. вступив до Харківського ун-ту, але невдовзі був заарештований за зберігання революційної літератури. 30 травня 1879 р. висланий під нагляд поліції до м. Шенкурська Архангельської губ. В 1881 р. вступає до Казанського ун-ту, але незабаром був виключений за “політичну неблагонадійність”. Вступає до Новоросійського ун-ту в Одесі і майже відразу арештовується за належність до одеського “злочинного гуртка”. Звільняється під гласний нагляд поліції. У 1887 р., перебуваючи вже під негласним наглядом поліції, закінчує Новоросійський ун-т. Працював адвокатом. Від травня 1889 р. – секретар Єйської міської думи. Член РУП. Із листопада 1905 р. – директор народних училищ Кубанської обл. Сприяв “неблагонадійним” вчителям. У кубанських урядах (1917 – 1919) завідував відділом народної освіти.

СУЛЯТИЦЬКИЙ

Павло М.
(1884 – 1932 / 1934)

Громадсько-політичний діяч; заступник голови катеринодарської “Просвіти”, міністр юстиції кубанського уряду (1920), член управи Кубанської української національної ради.

Походив із с. Великі Сорочинці Миргородського повіту Полтавської губ. Член

РУП. Мировий суддя у м. Маріуполі (1914 – 1916). Мировий суддя у м. Катеринодарі, незмінний член Катеринодарського з'їзду мирових суддів, член Катеринодарської судової палати (1919). Коли формувався кубанський уряд, він єдиний поставив вимогу, щоб Кубань не воювала проти України. На еміграції у Чехословаччині та Польщі. Автор “Нарисів з історії революції на Кубані” (Прага, 1925), нарису “Кубань” (польською мовою) і статей у часописі “Кубанський край”. Помер у м. Варшава.

ТАРАНЕНКО
Яків Михайлович
(1885 – 1943)

Диригент, педагог; регент Кубанського військового хору (1909 – 1913, 1917 – 1919), керівник Чорноморсько-Кубанського хору (1920 – 1921), головний диригент Кубанського козацького хору (1937), художній керівник Державного ансамблю пісні і танцю кубанських козаків (1937 – 1941).

Нар. в ст. Гривенська на Кубані. Закінчив регентське училище С. Смоленського у Петербурзі (1909). В подальші роки – викладач військової учительської семінарії, музичного училища, Кубанської консерваторії, музичного технікуму.

ТЕРНАВСЬКИЙ

Микола Олександрович

Громадський діяч; голова Товариства української культури Кубані, зареєстрованого в 1991 р. Походить із козацького роду ст. Єлизаветинська. Його предки – вихідці з Миргорського полку – потрапили на Кубань в 1796 р. з Величківського куреня Буджацького козацького війська. В 1997 р. у Краснодарі видав друком Реєстр Запорозького Війська 1756 року. Зазнав утисків від шовіністичної російської влади.

ТКАЧЕНКО

Григорій Юхимович
(17.11.1883 – ?)

Громадсько-політичний діяч; член катеринодарського гуртка “Полтавців” (складової частини РУП).

Нар. в родині козака м. Соколки Кобеляцького повіту Полтавської губ. Навчався в Кобеляцькому народному училищі. Закінчив духовне училище. Навчався в Полтавській духовній семінарії, виключений із 3-го курсу за організацію “волнений”. В Катеринодар прибув у 1902 р. 3 грудня ц. р. був затриманий на пошті під час спроби відправити конверти з прокламаціями “До чорноморських козаків”. Під час слідства всю вину взяв на себе. 7 місяців перебував у Катеринодарській в'язниці. 26 червня 1903 р. випущений під нагляд поліції.

УВАРОВ

Федір
(? – 1919 ?)

Військовий діяч; повстанський отаман; штабс-ротмістр царської армії.

Родом із Кубані. Під час повстання під проводом М. Григор'єва в 1919 р. командував відділом, який налічував до півтори тисячі чоловік. Мав у своєму підпорядкуванні бронепотяги, гармати, 24 кулемети. Полк Уварова відзначався високою дисциплінованістю. Звільняв від більшовиків м. Черкаси, ст. Бобринську та інші населені пункти, а від Чигиринського полку збільшовиченого отамана Свирида Коцура – м. Чигирин.

У червні – липні 1919 р. на нараді у містечку Медведівці вибраний військовим отаманом Холодного Яру – командував з'єднаними силами Холодного Яру, до яких увійшов відділ Уварова чисельністю в 1000 бійців та Медведівський курінь Василя Чучупака – в 400 козаків і старшин. “Ідейного розходження між обома отаманами не було, – писав Сергій Полікша, – бо Чучупака боровся за незалежність України, а Уваров, хоч і

не зовсім чисто балакав по-українськи, ставив за ціль боротьби незалежну українську державу вкупі з Кубанню". За версією С. Полікши, загинув у околицях Холодного Яру (коло ст. Зна-м'янки) в бою проти більшовиків, ймовірно у липні 1919 р.

ФЕДОРЕНКО

Іван Григорович
(нар. 15.12.1932)

Голова Кубанського "Меморіалу".

Нар. в ст. Челбаська Єйського р-ну на Кубані.

Зібрав чималий архів про жертви кубанського козацтва від російсько-більшовицького терору. Був репресований, обвинувачувався у листуванні з кубанською еміграцією. Відбував покарання у спецпсихлікарнях за зв'язок з еміграційними козацькими центрами.

ФЕСЬКІВ (помилк. Фоськов)

Громадсько-політичний діяч; член Кубанської ради, полковник.

Чорноморець. Виступав за самостійність Кубані, але, за свідченням В. Іваниса, побоювався, щоб "українофіли не продали Кубанщину Україні". Арештовувався денікінцями, висланий ними до Стамбула.

ХРИСТЮК

Павло Оникійович
(1890 – 29.11.1941)

Політичний і державний діяч, публіцист, літературознавець; член Центральної Ради (з 8.4.1917), член Малої Ради, генеральний писар Генерального секретаріату (з 15.6.1917), міністр внутрішніх справ УНР (січень – лютий 1918), державний секретар Ради Народних Міністрів УНР (з лютого 1918), товариш міністра внутрішніх справ в урядах Б. Мартоса та І. Мазепи (1919).

Нар. в родині козака-хлібороба в ст. Єлизаветинська на Кубані. Середню освіту здобув у м. Баку (1909 – 1912), вищу – у Київському політехнічному ін-ті, де був членом української студентської "Громади". Співпрацював із газетою "Рада" (1916 – 1917), був редактором кооперативного тижневика "Комашня" (1916 – 1917), співредактором есерівських газет "Боротьба" і "Трудова громада". Член ЦК УПСР

(з 5.4.1917), член ЦК Селянської спілки (з 2.6.1917). Один із засновників Українського кооперативного комітету, секретар Першого кооперативного з'їзду Київщини. Член Українського національного союзу (1918), учасник повстання проти Гетьмана Павла Скоропадського. Емігрував у 1919 р. до м. Відня, де працював як член закордонної делегації УПСР. У 1921 – 1922 рр. видав "Замітки і матеріали до історії української революції 1917 – 1920 рр." У 1923 р. повернувся в Україну, працював в Українбанку (1925), Держвидаві України (1925 – 1926), Наркомфіні (1928 – 1930). Видав монографію "1905 рік на Україні", "Нарис історії класової боротьби та соціалізму" (1925) та ін. Працював науковим співробітником Ін-ту літератури ім. Тараса Шевченка, редактором журналу "Література і мистецтво", секретарем редакції часопису "Літературний архів". Заарештований 2 березня 1931 р. за звинуваченням у причетності до т. зв. Українського національного центру. 7 лютого 1932 р. засуджений на 5 р. ув'язнення. 21 січня 1935 р. – новий вирок: трирічне заслання. У вересні 1937 р. цей термін збільшено на 8 р. Загинув у "Севостлазі" Архангельської обл.

ЧЕПІГА

Захар Олексійович
(1726 – 14.1.1797)

Військовий діяч; кошовий отаман Чорноморського козацького війська.

Нар. у сім'ї українського старшини із роду Кулішів. Освіти не отримав. У віці 24 р. прибув на Запорозьку Січ, де йому дали нове ім'я – Чепіга. В жовтні 1769 р., будучи військовим полковником, відзначився в розгромі турків коло Дністра. Учасник взяття Очакова. Управитель Протовчанської паланки. Один з організаторів Чорноморського війська вірних козаків. Після загибелі кошового отамана Сидора Білого був обраний на його місце. Учасник боїв під Хаджибеем, Аккерманом і Бендерами. Під час взяття Ізмаїла мав звання полковника. Його, як хороброго старшину, високо цінував О. Суворов. Керував кінним загonom, який 23 жовтня 1792 р. привів на Кубань. Вибрав місце під забудову Катеринодара. Похований на території Свято-Троїцької церкви.

• ЧОРНИЙ

Військовий діяч; старшина. У 1920 р. – командир Гайдамацького полку, який переріс у Гайдамацьку дивізію, велику частку складу яких становила національно свідомо українська інтелігенція. За свідченням В. Іваниса, “це військо не хотіло разом з Денікіним битися за Росію... Про московський шлях... ці люди слухати не хотіли”.

ШАМРАЙ

Василь Семенович
(1860 – 10.5.1920)

Історик, краєзнавець, просвітитель, бібліограф.

Нар. в родині священика в ст. Бжедихівська на Кубані. Навчався в Ставропольській духовній семінарії, але 1882 р. був виключений з неї за читання заборонених книг революційного змісту. Разом з Є. Феліциним працював над першим бібліографічним показником літератури про Кубанську область, Кубанське козацьке військо і Чорноморську губернію. Написав серію нарисів з історії Кубані. Помер від тифу. Похований у м. Катеринодар на міському кладовищі.

ШАРАП

Степан (Стецько) Андронович
(28.11.1833 – після 1876)

Громадський діяч, публіцист.

Походив із дворян Чорноморського козацького війська. Закінчив Другий кадетський корпус у м. Петербурзі, де пізніше служив у показовому козацькому дивізіоні. Як автор дебютував 1861 р. в журналі “Основа” (№ 6). Один з організаторів постановки “Наталки Полтавки”, всі кошти від збору спектаклю пішли на увічнення пам'яті Тараса Шевченка. В журналі “Основа” (№ 10, 1861), відгукуючись на смерть Я. Кухаренка, висловив негативну оцінку з'єднанню Чорноморського козацького війська з Кубанським лінійним, яке відстоював покійний. Ім'я Ш. набуло особливої популярності після того, як він став одним з організаторів опору планам уряду насильно переселити чорноморців на Закубанщину (1861), за що з групою старшин був відправлений на гауптвахту, але звільнений за наказом Олександра II. Ці події блискуче відтворені в “Записці полковника Шарапа...”, написаній на прохання поета В. Мови (див.). В. Мова назвав Ш. “єдиним повністю свідомим патріотом на всю Кубанську область”. Смерть Ш. залишилась непоміченою.

ШАХІМ-ГІРЕЙ

Султан (1880 – ?)

Громадсько-політичний діяч, дипломат, адвокат; член Кубанської ради (від горців), заступник голови Кубанської крайової ради, заступник голови Кубанської законодавчої ради (до листопада 1919), член делегації на чолі з М. Рябоволом на переговорах із Гетьманом Української Держави П. Скоропадським (1918).

Нар. в аулі Кургоківський Баталпашинського відділу. Нащадок кримсько-татарських ханів, які переселились на Кавказ (за турецький кордон) після того, як Росія окупувала

Крим. Закінчив Ставропольську гімназію, потім навчався у Харківському ун-ті, але в 1904 р. був виключений за "політичну неблагонадійність". 1906 р. відновився, закінчив юридичний фак-т. В судах захищав горців. З великою симпатією ставився до українського руху та ідеї тісного співробітництва з Україною. Від самого початку приєднався до самостійників-чорноморців. Виявляв непослідовність. Одружений на українці. Висланий денкінцям у м. Стамбул. Помер на еміграції.

ЩЕРБИНА

Василь Андрійович

(5.9.1845 – не пізніше 1897)

Громадський діяч, історик, вчитель.

Нар. у ст. Новодерев'янківська на Кубані. Брат Ф. Щербини (див.). Закінчив Ставропольську духовну семінарію (1868). Автор низки робіт з історії Кубані. Помер у Джанхоті.

ЩЕРБИНА

Федір Андрійович

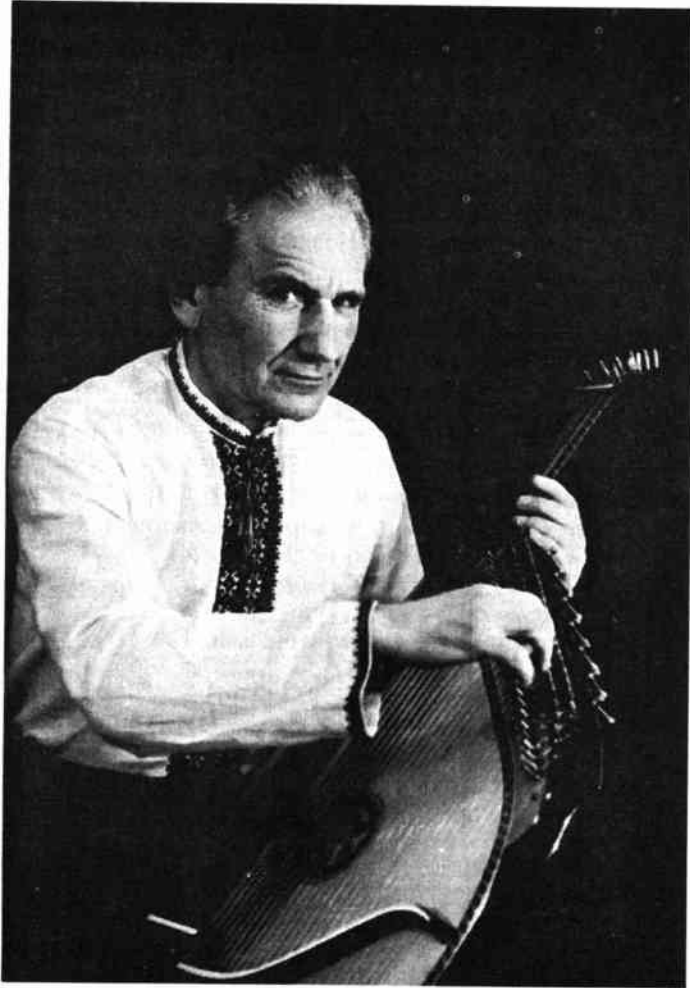
(13.2.1849 – 8.10.1936)

Див. розділ "Федір Щербина – історик Кубані".

Уклав Роман КОВАЛЬ
за участю Рената ПОЛЬОВОГО.

Використані джерела

1. Білий Д. Малиновий клин. – К.: Т-во "Україна", 1994. – С. 64 – 66, 68 – 70, 72, 73, 74, 94, 107.
2. Верстюк В. Осташко Т. Діячі української Центральної Ради. Бібліографічний довідник. К., 1998. – С. 50 – 62, 77 – 80, 114, 115, 131 – 133, 140, 141, 179, 180.
3. Іванис В. Стежками життя (спогади). – Кн. II. – Новий Ульм, Німеччина, 1959. – С. 283, 286.
4. Там само. – Кн. III. – Новий Ульм, Німеччина, 1960. – С. 40, 41, 190, 279, 280.
5. Там само. – Кн. IV. – Новий Ульм, Німеччина, 1961. – С. 73.
6. Жеплинський Б. Коротка історія кобзарства в Україні. – Львів: Край, 2000. – С. 28.
7. Коваль Р. Повстанський довідник. – На правах рукопису.
8. Омельченко Т. Мої спогади про Синіх. – Сурмач. – Лондон, 1969. – Ч. 1 – 4 (42 – 45). – С. 26, 32.
9. Полікаш С. Кубанець Уварів – отаман Холодного Яру в 1919 році. – Літопис Червоної Калини. – Львів, 1933. – Ч. 5. – С. 16 – 18.
10. Теліга О. О краю мій... Твори. Документи. Біографічний нарис. – К., – В-во ім. О. Теліги, 1999. – С. 424.
11. ДА СБУ, сл. спр. 446/7971, арх. 1136, т. 4, арк. 44 – 44 зв., 80, 85, 189, 316.
12. Енциклопедія українознавства. – Львів, 1993. – Т. 1. – С. 94.
13. Там само. – Київ, 1996. – Т. 3. – С. 1157.
14. Там само. – Львів, 1994. – Т. 4. – С. 1436.
15. Там само. – Львів, 1996. – Т. 5. – С. 1622, 1623.
16. Там само. – Львів, 2000. – Т. 8. – С. 3100.
17. Энциклопедический словарь по истории Кубани. С древнейших времен до октября 1917 года. – Краснодар, 1997. – С. 36, 39, 40, 45 – 47, 49, 58, 59, 96, 97, 120, 121, 130, 131, 144, 145, 169, 170, 182, 196, 197, 206, 212, 213, 215 – 217, 219, 239, 241, 242, 257, 258, 260, 263, 278, 279, 292, 293, 335, 339, 347, 352, 356, 357, 384, 385, 417, 418, 457, 515, 516, 532, 534, 535.
18. Казачий словарь-справочник. – Кливленд, США, 1966. – Т. I. – С. 48, 49, 54 – 56.
19. Казачий словарь-справочник. – Сан-Ансельмо, США, 1968. – Т. II. – С. 65, 113, 114, 153 – 155, 272, 273.
20. Українська державність Кубані. – К.: Українська видавнича спілка, 2000.
21. УСЕ. – К.: Ірина, 1999. – С. 118, 337, 338.

НЕПОВНИЙ СПИСОК
РЕПРЕСОВАНИХ КОБЗАРІВ-
БАНДУРИСТІВ КУБАНІ

Олексій НИРКО,
упорядник “Неповного списку репресованих
кобзарів-бандуристів Кубані”

БЕЗЩАСНИЙ
Конон Петрович
 (3.10.1884 – 1967)

Кобзар, скрипаль; учасник анти-більшовицького руху на Кубані; артист Військового музичного хору Кубанського козацького війська.

Нар. в ст. Полтавська на Кубані. Бандурою захопився 1904 року, грав на ній від 1916-го. Через рік розпочав переможну концертну епопею, яка тривала 32 роки (до перелому руки). Грав на бандурах роботи Миколи Домонтовича (8 басів, 22 приструнки), німця-гесля Дехера (12 басів, 22 приструнки), Олександра Корнієвського (14 басів, 35 хроматичних приструнків). Виступав переважно як соліст. Серед його репертуару такі пісні й думи: “Ой, чого ж ти почорніло”, “Ой, Морозе-Морозенку, ти славний козаче”, “Ой, з-за гори, з-за лиману кругом Січі Запорожжя москаль облягає”, “Ти, Кубань, ти наша Родіна” та ін.

Під час революції – в Кубанській армії в складі тріо з братом Никоном та Іваном Шереметом. Його виконавській майстерності дав високу оцінку Дмитро Яворницький. При українському педагогічному технікумі ст. Полтавської заснував мішану капелу бандуристів, з якою успішно працював і гастролював по Кубані до першого арешту (2.5.1931).

Гастролював на Північному Кавказі, Дону, Дніпропетровщині, Херсонщині, в Казахстані. У репертуарі мав понад 200 українських пісень і дум. Обробляв пісні для бандури, створював поетичні тексти і музику до них, н-д, “Пісня-дума про Україну”.

Обвинувачений “як учасник контрреволюційної організації”. 16 серпня 1931 р. засуджений трійкою при ПП ОГПУ СККІ ДСРСР на 5 р. позбавлення волі. Помер у м. Слов’янська-Кубані.

Реабілітований постановою прокуратури Краснодарського краю від 26 квітня 1990 р.

БЕЗЩАСНИЙ
Никін Петрович
 (1880-ті – кін. 1930-х)

Воїн-бандурист, громадський діяч; учасник антибільшовицького руху на Кубані.

Нар. в ст. Полтавська на Кубані. Брат Конона Безщасного. Випускник Першої кубанської кобзарської школи (1913). Учень Василя Ємця. Грав на діатонічній бандурі київського майстра Антонія Паплинського. Концертував із 1913 року. В період Першої світової війни вів активну концертну діяльність як соліст і учасник малих ансамблів. Серед його репертуару такі пісні й думи: “Ой, чого ж ти почорніло”, “Ой, Морозе-Морозенку, ти славний козаче”, “Ой, з-за гори, з-за лиману кругом Січі Запорожжя москаль облягає”, “Ти, Кубань, ти наша Родіна” та ін.

Великий патріот України, сподвижник М. Рябовола. Свої переконання реалізовував засобами кобзарського мистецтва зі зброєю в руках. У 1920-ті та на поч. 1930-х рр. досягнув вершин виконавської майстерності. Бандурист-віртуоз. Концертував на Північному Кавказі, Дону, інших регіонах Великої України. Заарештований у м. Дніпропетровську. Помер на Біломор-Балтійській каторзі (Карелія) від катувань та виснаження.

БОГУСЛАВСЬКИЙ
Микола Олексійович
 (1850-ті – 1933)

Організатор і натхненник кобзарського відродження на Кубані, громадський діяч, видавець, меценат; організатор Першої (1913) та Другої (1916) кобзарських шкіл на Кубані.

Народився в м. Катеринослав (або на Катеринославщині). Член ради катеринославської “Просвіти” (1906). Ініціатор відкриття українського ілюстрованого тижневика “Дніпрові хвилі” (1910 – 1914), редактором якого був Д. До-

рошенко (1910 – 1913). Д. Дорошенко назвав Б. “незрівняним агітатором серед молоді”, який “вмів залучати її до національної праці”.

На Кубань прибув 1912 р. Працював службовцем управи Кубансько-Чорноморської залізниці. Козаки називали його “бандурним батьком”, він настільки успішно відроджував кобзарство, що ще за царату бандуристи були майже в кожній станиці.

Репресований советською владою. У 1930 – 1933 рр. перебував у катеринодарській в’язниці, в якій і помер.

БРИЖ

Семен Федорович
(кін. ХХ – 1943)

Бандурист.

Нар. в ст. Канівська на Кубані. Козак-хлібороб і воїн із діда-прадіда. Бандурист-соліст і ансамбліст. Учень Степана Жарка. Учасник чоловічої капели бандуристів ст. Канівської (1923 – 1943). Грав на бандурі О. Корнієвського. Пристрасний шанувальник і знавець творчості Тараса Шевченка. Мав власну сольну програму, в якій гра на бандурі чергувалась із декламуванням творів Та-

раса Шевченка. В репертуарі домінували думи, історичні та козацькі пісні, пісні на слова Тараса Шевченка. Сольний концерт розпочинав, як правило, з пісні “Думи мої, думи мої”, а закінчував “Заповітом” Тараса Шевченка. З творів поета найчастіше декламував “Великий льох”, “І мертвим, і живим, і ненарожденним”, “Кавказ”, “Сон” (“У всякого своя доля...”). Улюбленими піснями були “Добрий вечір тобі, зелена діброво”, “Ой сів пугач на могилі”, “Ох і не стелися, хрещатий барвінку”, “Пісня про Морозенка” та ін. Виступав переважно на території Канівського р-ну Кубані.

В 1943 р. після арешту органами НКВД керівника капели С. Жарка, Б. застрелився у плавнях коло ст. Канівська.

ВАРРАВА

Микита Савич

(бл. 1870 – 1939)

Бандурист; учасник антибільшовицького руху в складі Кубанської армії.

Нар. в ст. Стародерев’янківська на Кубані.

Характерний тип зрячого історичного кобзаря. Кобзарську науку пройшов у станичних кобзарів. Грав на власноручно сконструйованій діатонічній бандурі. Виступав багато і плідно, переважно на Північному Кавказі та Донщині. Любив ярмаркову аудиторію, зокрема в рідній станиці. В добу революції концертував у лавах Кубанської армії. В 1920-ті рр. в час українізації розгорнув активну концертну діяльність. У репертуарі переважали історичні пісні та думи, зокрема “Про козака Голоту”, “Невільницькі плачі” та ін. Улюбленою, майже біографічною, була пісня про каторжні роботи на будові каналу: “Гей, дала, дала славним запорожцям Та цариця зарплату, Що понабивала на руки кайдани, Дала в руки лопати... Гей, ще й послала на “легку” роботу Та канали копати...” “Я запам’ятав цю пісню, бо дідусь співав і плакав”, – згадував онук бандуриста – поет Іван Варрава.

У 1930-х рр. засуджений органами НКВД на 10 р. соловецьких концтаборів. На допитах піддавався тортурам (“відбили легені”). В концтаборі занедужав на сухоти. Попри хворобу, втік із Соловків. Помер у ст. Староменській.

ВЕРЕСА

Микола Онуфрійович

(22.12.1894 – 8.1.1938)

Бандурист, бандурний майстер-винахідник, творець гетьманської бандури, хормейстер; регент хору станичної Покровської церкви, голова станичного суду.

Нар. в родині сотника Кубанського козацького війська у ст. Саратівська на Кубані (онук отамана станиці). Походив із давнього козацького роду, корені якого губляться у перших кошах Запорозької Січі. Початкову освіту отримав у станичній школі. За опосередкованими даними співав у

Катеринодарському козацькому хорі. Одержав музичну освіту. Висококваліфікований тесля. Очолював бригаду теслярів. Грав на бандурах власних конструкцій: діатонічній і хроматичній. У репертуарі мав думи, народні пісні і танці. Активний діяч українського відродження на Кубані. Керівник драматичного і хорового гуртків.

Арештований 11 грудня 1937 р. за звинуваченням у причетності до “контрреволюційної” повстанської організації. Рішенням трійки УНКВД в Краснодарському краї 23 грудня 1937 р. засуджений до страти. Розстріляний у м. Краснодарі. Реабілітований 30 березня 1957 р.

ГАВРИШ

Іван Степанович

(26.10.1901 – 5.2.1985)

Бандурист, педагог, біолог, актор-аматор.

Нар. в ст. Новоменська на Кубані. Здобув вищу освіту. Учень станичного кобзаря Микити Варрави. Активний діяч українського відродження на Кубані. Грав на діатонічних бандурах кубанських майстрів Тихона Строкуна та Дмитра Крикуна. Володів великим кобзарським репертуаром, в т. ч. й піснями та п'єсами українських композиторів. Багато виступав у школах і клубах станиць

Брюховецької, Канівської, Новоменської, а також в Італії та на Колимі.

14 лютого 1933 р. заарештований органами ОГПУ за звинуваченням у причетності до “контрреволюційного буржуазного націоналістичного угруповання” за статтею 59-1 КК РСФСР, насправді – “за бандуру й українізацію” (вислів В. Гриня). Рішенням трійки при ПП ОГПУ СКК і ДССР від 1 серпня 1933 р. засуджений до 5 р. позбавлення волі. Відбував покарання на Біломор-Балтійському каналі. В часи німецької окупації працював писарем станиці. Емігрував до Італії. Після по-

вернення на Кубань був засуджений до 10 р. каторги на Колимі. Помер в ст. Канівська. Реабілітований 21 грудня 1957 р. згідно з постановою Краснодарського крайового суду.

ГОРІХ

Михайло

(бл. 1900 – ?)

Бандурист-соліст.

Нар. в ст. Пашківська на Кубані. На поч. 1920-х рр. закінчив Краснодарський робітничий факультет, пізніше – сільськогосподарський інститут (1929 – 1934). Ліричний тенор. Був надзвичайно популярним бандуристом у Краснодарі. Виступав майже щоденно. Проф. С. Баклаженко вважав його одним із найвизначніших бандуристів 1920-х рр.

У 1934 р. безслідно зник.

ГУЗІЙ

Петро Іванович

(23.3.1903 – 23.12.1937)

Бандурист, актор-аматор, кооператор.

Нар. в ст. Пашківській на Кубані. Учень Зота Діброви. Грав на діатонічній бандурі станичного майстра неповторної конструкції (зберігається в Краснодарському державному історико-археологічному музеї-заповіднику ім. Є. Феліцина). Супроводжував музичні номери в українських операх. В українській класичній драматургії створив цілу галерею сценічних образів. Постійно виступав у станичному Народному домі як бандурист і актор. Виконував ролі з бандурою в п'єсах: М. Старицького “Богдан Хмельницький”, М. Кропивницького “Невольник” та ін., озвучував вокально-хорові номери у виставах – “Наталка Полтавка” В. Лисенка, “Запорожець за Дунаєм” С. Гулака-Артемовського, “Катерина” М. Аркаса тощо.

Арештований органами НКВД 1 грудня 1937 р. за звинуваченням у причетності до “контрреволюційної” повстанської організації. Родичі були переконані, що його “посадили за бандуру”. Рішенням трійки управління НКВД Краснодарського краю 6 грудня 1937 р. засуджений до розстрілу. Загинув у м. Краснодар. Реабілітований 15 грудня 1956 р.

ДАРНОПИХ

Докія

(1.3.1895 – ?)

Бандуристка, педагог.

Нар. на Кубані. Закінчила Усть-Лабінську жіночу дворічну школу, Катеринодарську вчительську семінарію та Краснодарський вчительський інститут. Випускниця Другої кубанської кобзарської школи, заснованої 1916 р. Один із “піонерів кобзарської справи на Кубані” (вислів В. Ємця). Поруч з А. Чорним, В. Ляшенком та І. Семенишиним була однією з найталановитіших учнів В. Ємця.

Грає на діатонічній бандурі київського майстра А. Паплинського, яку їй подарував М. Богуславський. Як бандуристка-солістка активно пропагувала кобзарське мистецтво серед студентів та школярів. Учителювала. Намагалася продовжити виступи в часи советської влади, але несподівано зникла, “так, між іншим, як в більшовиків всі зникають” (вислів А. Чорного).

ДІБРОВА

Зот Андрійович

(1880-ті – ?)

Бандурист; артист симфонічного оркестру Кубанського козачого війська.

Нар. в родині козака Кубанського козацького війська в ст. Пашківська.

Один з піонерів відродження кобзарства на Кубані. Один з найвизначніших бандуристів Кубані. Лицар бандури. Навчився грати та строїти у родичів на Великій Україні. Записував і

обробляв українські народні пісні і танці, писав музику на слова українських кубанських поетів, скомпонував “Школу гри на бандурі”. З концертами-лекціями обходив Кубань вздовж і впоперек. Як концертант був надзвичайно продуктивним. Часом давав і два сольні концерти на день. За висловом А. Чорного, володів талантом впливу на аудиторію. Мав великий авторитет серед кубанців. О. Обабко залишив таке враження про Д.: “Цей кремезний, щільно збитий козак, що зберіг типові риси запорожця часів Тараса Бульби, своїм видом і манерою ніжно видобувати звуки на бандурі нагадав мені старовинних бандуристів України”. А. Чорний зазначав: “Він багато їздив по станицях і будив людей від сплячки. Це був прекрасний оратор, смілива людина, як кобзар знав багато старовинних пісень і дум, які мали велике історичне значення”.

Зота Діброву знала і любила вся Кубань. Цього й не подарувала йому советська влада, яка засудила його на заслання у Казахстан, де він і помер.

ДІБРОВА

Федір

(1880-ті – 1919)

Бандурист; артист Військового музичного хору Кубанського козацького війська, валторніст оркестру Українського державного театру М. Садовського (1918).

Нар. в родині козака Кубанського козацького війська в ст. Пашківська.

Випускник Другої кубанської кобзарської школи (1916). Учень О. Обабка. Не бажаючи бути мобілізованим до Добровольчої армії, разом із М. Телігою виїхав до Києва і став до лав Армії УНР. В добу Української Держави – співорганізатор і учасник Першої державної капели бандуристів (“Хору кобзарів”) під орудою В. Ємця та її тріумфальних виступів у Києві (1918).

Розстріляний більшовиками у м. Київ.

ЖАРКО

Степан Сергійович
(21.7.1877 – 16.3.1943)

Кобзар-баритон, скрипаль, громадський діяч, педагог; художній керівник чоловічої капели бандуристів ст. Канівської, режисер та актор музично-драматичного станичного театру, артист Військового музичного хору Кубанського козацького війська (1893 – 1909).

З 1904 р. грав на кількох бандурах, зокрема на бандурі О. Корнієвського.

Віртуоз-імпровізатор. Викладач музики та співів у школах станиць. Грав також на кларнеті, скрипці, трубі. Засновник і керівник шкільного симфонічного ансамблю, шкільних, церковних та світських хорів.

Організатор чоловічої капели бандуристів ст. Канівської, ініціатор виготовлення бандур місцевими майстрами (Г. Гусар, П. Смолка та ін.), зокрема, за його проектом було сконструйовано першу з відомих хроматичних бандур на Кубані (1923). Майстер пошиття чоловічого козацького одягу. Всі його бандуристи і хористи користувались нотами. Інструментування для капели робив на 2 – 3 бандури, хорову партитуру – на 4 – 6 голосів. Симфонічний ансамбль супроводжував українські драматичні вистави та опери. Світські хори виконували кантати М. Лисенка, поему “Україна”, сюїти Григорія Давидовського та ін. У власному репертуарі мав думи, історичні та козацькі пісні, інструментальну музику. Писав поетичні твори (“Легенда про отамана” та ін.) та музику до них. Багато і плідно концертував – переважно в Канівському р-ні Кубані.

Арештований під час концерту перед пораненими червоноармійцями у військовому госпіталі. Засуджений військовим трибуналом військ НКВД Краснодарського краю 24 липня 1943 р. за ст. 58-2 КК РСФСР до 7 р. позбавлення волі. Помер у м. Маріїнськ Красноярського краю у таборі для інвалідів. 29 вересня 1989 р. прокурор РСФСР виніс постанову, згідно з якою Ж. реабілітації не підлягає.

КОЧУБЕЙ

Маркур Пилипович
(кін. ХІХ – перша пол. ХХ)
Бандурист.

Нар. в родині заможного козака в ст. Абінська на Кубані. Належав до стародавнього козацького роду Кочубеїв, нащадки яких переселилися із Запорожжя до Чорномор'я. Наймолодший із шести братів (Дмитро, Пилип, Іван старший, Іван менший...). Всі вони мали відмінні голоси та витончений слух. Співали у церковному хорі. Грали у станичному духовому оркестрі. К. займався переважно побутовим музикуванням. Улюблена пісня “Не бий мене, муже, не карай”. Грав безпосередньо і щиро. Легко імпровізував. Народні танці обов'язково виконував із варіаціями, які сам і створював. У співочому товаристві міг награвати будь-яку українську народну пісню.

Родина потрапила під розкуркулення, брати Кочубеї були репресовані. Василь двічі тікав із поселення в Сибіру. Та був заарештований втретє. Був репресований і небіж К. – Володимир Васильович Кочубей.

КРОХМАЛЬ

Кирило Сергійович
(1875 – 1918)

Видатний бандурист-тенор; підосавул 3-го Полтавського полку Кубанського козацького війська.

Нар. в ст. Староджереліївська на Кубані. Закінчив Олександрійське реальне та військове кавалерійське училища, Катеринодарську консерваторію. Учасник Першої світової війни. Неодноразово нагороджений. У добу Національної революції – комендант ст. Староджереліївської.

Представник давньої запорозько-кубанської школи. Грав на діатонічній бандурі станичного майстра. В репертуарі мав думи, історичні, козацькі пісні та пісні Кубані. Ніколи не розлучався з бандурою, скрізь пропагував кобзарське мистецтво: у військових частинах, навчальних закладах, містах і станицях. Належав до освіченої, національно свідомої української інтелігенції Кубані.

Замордований більшовиками.

ЛІНСЬКИЙ**Костянтин Павлович**
(1902 – 11.8.1942)

Бандурист.

Нар. в ст. Полтавська на Кубані. Учень К. Безщасного. Грав на діатонічній бандурі станичного майстра. Концертував по Кубані в дуеті з дружиною-співачкою, а також у складі капели бандуристів Полтавського педагогічного училища. Виконував найрізноманітніші за стилем і жанром українські народні пісні – побутові, жартівливі, козацькі та історичні.

В 1932 р. висланий в адміністративному порядку на спецпоселення у Свердловську обл. Були також вислані дружина і син, які невдовзі втекли із заслання. Утік на Кубань і Л. Переховувався в с. Пашада Геленджицького р-ну. Повторно арештований у роки Другої світової війни. Звинувачений за ст. 58-10 п. 2 КК РСФСР. Згідно з постановою Ради Північно-Кавказького фронту розстріляний. Увесь рід Л. по батьківській та материнській лініях винищений більшовиками.

МІНЯЙЛЕНКО

(бл. 1904 – 1.3.1918)

Юний бандурист.

Нар. в ст. Пашківська на Кубані. Учень бандуристів ст. Пашківської. Талановито грав на бандурі, мав пречудовий голос. Багато й успішно виступав. Розстріляний денікінцями 1 березня 1918 р. (ст. ст.) у м. Катеринодар.

ПІВЕНЬ**Юхим Олександрович**
(кінець ХІХ – ?)

Бандурист, літератор.

Нар. на Кубані. Син поета Олександра Юхимовича Півня (1872 – 1962) – “першого кубанського кобзаря” (вислів В. Бардадима), який у часи більшовицької окупації був змушений емігрувати.

Під час навчання у Краснодарському педагогічному ін-ті брав участь у студентському русі за відкриття українського відділу (1925). Один із засновників (у ст. Пашківській) літературної студії “Сім” – ланки організації українських письменників “Село і місто”. В студії, крім нього, брали участь станичні бандуристи Я. Дерев’янка, Л. Коломенський, Л. Лаврів, Т. Строкун та ін.

Загинув у застінках ГПУ-НКВД.

ПЛОХИЙ**Кіндрат**

(ост. чверть ХІХ – після 4.12.1958)

Бандурист.

Нар. у ст. Пашківська на Кубані. Як бандурист нар. на Соловках, де перебував в ув’язненні. Учителями його були “табірні кобзарі-бандуристи, яких там, на жаль, не бракувало” (вислів М. Варрави). Бандуру йому на Соловки вислав М. Богуславський. “Концертував” у середовищі невільників-каторжан. Створив “Думу соловецьку”. Ймовірно, П. вдалося вирватися із Соловків і емігрувати (про це є опосередковане свідчення у листі П. до В. Ємця 4 грудня 1958 р.).

РІДКОБОРОДИЙ**Степан**

Бандурист-баритон.

Нар. у заможній родині в ст. Канівська на Кубані. Закінчив Краснодарський робітничий фак-т та Краснодарський с.-г. ін-т. Опановував школу кобзарства у М. Варрави та С. Жарка. Учасник ансамблю бандуристів Краснодарського клубу “Нацмен”. Активно виступав як соліст та ансамбліст, зокрема на міському і крайовому радіо. Високу оцінку кобзарському мистецтву Р. дали бандуристи В. Лазаренко (1900 – 1994), М. Варрава та К. Німченко (1903 – 1980).

За свідченням В. Лазаренка, загинув у катівнях НКВД.

РЯБОВОЛ

Микола Степанович
(17.12.1883 – 14.6.1919)

Бандурист, визначний громадський та політичний діяч Кубані; голова Кубанської військової ради (вересень 1917), голова Кубанської крайової ради (з 24.10.1918), голова Законодавчої ради (з листопада 1918).

Нар. в ст. Дінська на Кубані. Займався переважно побутовим музикуванням. Навчався у Першій кубанській кобзарській школі (1913). 1915 р. мобілізований до армії. Закінчив військово-інженерне училище у званні прапорщика. Брав участь у бойових діях. Вважав Кубань “частиною однієї козацької землі, що починалася над Дніпром, а кінчалася під Кавказькими горами” (В. Ємець). Застрелений у м. Ростов-на-Дону денікінськими офіцерами. Похований у м. Краснодар.

СОТНИЧЕНКО

Настя Сергіївна
(1880-ті – ?)

Бандуристка, співачка.

Нар. у козацькій родині ст. Пашківська на Кубані. Палка українська патріотка. Велика шанувальниця творчості Тараса Шевченка. Перші уроки на бандурі отримала ще дівчиною від станичних кобзарів. Випускниця Першої кубанської кобзарської школи (1913). Грала на діатонічній бандурі невідомого кубанського майстра. Багато концертувала як бандуристка-солістка та в дуєті з чоловіком – С. Сотниченком. У добу Національної революції під час концертів пропагувала ідею української державності.

Безслідно зникла в часи великого терору совєтської влади.

СОТНИЧЕНКО

Свирид
(бл. 1880 – 5.1.1919)

Бандурист, громадсько-політичний діяч, кооператор; член Кубанської ради (1917).

Нар. в ст. Пашківська на Кубані. Двоюрідний брат кубанського бандуриста і бандурного майстра Антона Чорного (1891 – 1972). “Це був вельми свідомий та патріотичний козак-соборник, що вірив в одну Українську – козацьку державу” (вислів В. Ємця). Грав на бандурі кубанського майстра. Перші уроки одержав від бандуристів ст. Пашківської. Удосконалював мистецтво гри, навчаючись у Першій кубанській кобзарській школі (1913). Учень В. Ємця. Виступав як соліст та у дуєті з дружиною – Н. Сотниченко.

Розстріляний денікінською контррозвідкою в м. Катеринодар разом із національно свідомими козаками-чорноморцями (українцями) Євдокимом Плохим, Василем Тараном та Іваном Шпаком.

СТРОКУН

Тихін Григорович
(29.6.1902 – 20.8.1965)

Бандурист, бандурний майстер, педагог, письменник, громадський діяч.

Нар. в ст. Новопашківська на Кубані. Активний учасник впровадження українізації на Кубані, зокрема, часто виступав на крайовому і міському радіо як бандурист (бандура у С. клепкова, великого розміру, орнаментована, мала 20 басів і 51 приструнок, по центру деки намальований вінок, в середині якого – Тарас Шевченко з бандурою). М. Варрава оцінював його як визначного бандуриста. Секретар на курсах української мови та літератури у Краснодарі. 1931 р. закінчив фак-т української філології Краснодарського педагогічного ін-ту. На робітничому фак-ті викладав українську мову та літературу. З 1929 р. публікував свої поезії та прозові твори.

У січні 1933 р. заарештований органами НКВД, в серпні того ж року засуджений на 10 р. позбавлення волі за участь в “українській націоналістичній повстанській контрреволюційній організації”. За свідченням родичів, його засудили “за українську мову і бандуру”. Покарання відбував на Біломорканалі. В 1939 р. відправлений на російсько-фінську війну. Після Другої світової війни працював учителем російської мови та літератури, бібліотекарем.

У повоєнні роки написав книги “Записки солдата” та “Зрадник Батьківщини”.

ТЕЛІГА

Михайло Якович

(8.12.1900 – 21.2.1942)

Кобзар-тенор, імовірний автор знаменитого “Запорозького маршу”; старшина Армії УНР.

Нар. в родині отамана ст. Охтирська на Кубані. Походив із давнього козацького роду. До бандури прилучився у дитячі роки. Мав виняткові музичні здібності. Співав у станичних хорах. Навчався у Другій кубанській кобзарській школі (1916). Учень О. Обабка. Грав на діатонічній бандурі київського майстра Антонія Паплинського. Закінчив військово-фельдшерську школу в м. Катеринодарі.

Під час мобілізації у Добровольчу армію разом із бандуристом Ф. Дібровою виїхав до Києва. В добу Української Держави – співтворець і учасник Першої державної капели бандуристів (“Хору кобзарів”) під орудою В. Ємця та її триумфальних виступів у Києві (1918). Пізніше концертував у Дієвій армії УНР, з якою пройшов весь жах “трикутника смерті” (1919).

Навчався в юнацькій (старшинській) школі у м. Кам’яні-Подільському. Ад’ютант Симона Петлюри. Був інтернований в одному з польських таборів (м. Каліш). На еміграції виступав у Другій капелі бандуристів В. Ємця (Чехословаччина).

Виступав перед українцями Волині, Галичини, Закарпаття, Лемківщини та ін. країв. Закінчив Українську господарську академію (Подебради, 1929). За фахом інженер-лісівник. 1 серпня 1926 р. одружився з українською поетесою Оленою Шовгеновою. З 1929 р. у Польщі, спочатку у м. Варшаві, а з 1939 р. у м. Кракові. Наприкінці листопада 1941 р. прибув до Києва.

Арештований 9 лютого 1942 р. Разом із дружиною (Оленою Телігою) розстріляний німцями у Бабиному Яру (Київ).

ШЕРЕМЕТ

Іван

(кін. 1870-х – ?)

Бандурист-тенор; скрипаль Військового музичного хору Кубанського козацького війська (з 1911); підстаршина Кубанського козацького війська.

Нар. в ст. Іркліївська на Кубані. Один із піонерів кобзарського відродження на Кубані. З бандурою познайомився 1904 р. на концерті кобзаря Михайла Кравченка (1858 – 1917), тоді ж і вирішив стати бандуристом. Бандуру опанував самотужки, згодом навчався в Другій кубанській кобзарській школі. Учень О. Обабка. Грав на бандурах катеринодарського майстра Д. Крикуна та корюківського майстра О. Корнієвського (1889 – 1998). Концертував як соліст, а також у складі тріо з К. та Н. Безщасними. Серед його репертуару такі пісні й думи: “Ой чого ж ти почорніло”, “Ой Морозе-Морозенку, ти славний козаче”, “Ой з-за гори, з-за лиману кругом Січі Запорожжя москаль облягає”, “Ти, Кубань, ти наша Родіна” та ін.

Після проголошення Законодавчою радою самостійної Кубанської Народної Республіки – в лавах Кубанської армії.

Загинув у советських концтаборах.

*Уклав Олексій НИРКО
за участю Романа КОВАЛЯ*

Джерела

- Баклаженко С. Українська культура на Північному Кавказі по Жовтню // Червоний шлях. – Харків, 1929. – №№ 5 – 6. – С. 174, 175.
- Булавин Ю. Бандурний батько // Казачьи вести. – Краснодар, 1992. – № 11. – С. 2, 3.
- Доргайленко А. Бандура // Вольная Кубань. – 1919. – № 69.
- Дорожний І. Наш співець // Червона газета. – 1928. – 7 жовтня.
- Ємець В. Кобза та кобзарі. – Берлін, 1923. – С. 72, 73, 97.
- Ємець В. У золоте 50-річчя на службі Україні. – Голлівуд – Торонто, 1961. – С. 20, 48, 114, 115, 352 – 354, 358 – 363, 367 – 370, 376.
- Жеплинський Б. Словник-довідник кобзарів-бандуристів України. – 1970 (машинопис).
- Запорожець Д. Замечание по фотографии бандуристов, что висит на стенке в квартире Алексея Петровича. – Краснодар, 1964. – 8 мая. – Архів Івана Федоренка.
- Іванис В. Стежками життя. – Новий Ульм, 1959. – Кн. II. – С. 72.
- Катаєнко К. Життєпис. – 1979 (машинопис).
- Кияшко И. Певческий и музыкантский хоры Кубанского казачьего войска. 1811 – 1911 годы. Исторический очерк столетия их существования. – Екатеринодар, 1911. – С. 87. – Приложение №№ 6, 7.
- Лавров Л. Биографические заметки // Археология и этнография Северного Кавказа. – Краснодар, 1998. – С. 164.
- Литвин М. Розстріляний з'їзд // Бандура. – Нью-Йорк, 1997. – №№ 61 – 62. – С. 26.
- Мішалов В. Бандурист Йосип Сніжний // Бандура. – Нью-Йорк, 1988. – Чч. 25 – 26. С. 1 – 3.
- Нирко А. Бандурист Конон Безщастний // Кубань: проблемы культуры и информатизации. – Краснодар, 1997. – № 2. – С. 5 – 7.
- Нирко А. Этюды о кубанских кобзрях // Кубань: проблемы культуры и информатизации. – Краснодар, 2000. – Ч. 1. – С. 22 – 23.

Нирко О. Гетьманська бандура кубанського майстра М. О. Вереси // Третий кубанские литературно-исторические чтения. – Краснодар, 2001. – С. 16 – 21.

Нирко О. Доля українських кобзарів-бандуристів на Кубані // Етнічна історія народів Європи. Збірник наукових праць. – Випуск 10. – К., 2001. – С. 10 – 15.

Нирко О. Його посадили за бандуру... // Бандура. – Нью-Йорк, 1998. – №№ 65 – 66. – С. 51 – 54.

Нирко О. Його посадили за бандуру... // Мистецтво та освіта. – К., 2000. – Ч. 3 (17). – С. 44 – 45.

Нирко О. Зот Диброва, рыцарь кубанского кобзарства // Вторые кубанские литературно-исторические чтения. – Краснодар, 2000. – С. 133 – 136.

Нирко О. Кобзарство Кубані // Бандура. – Нью-Йорк, 1995. – №№ 51 – 52. – С. 2 – 22.

Нирко О. Кобзарська доля Кубані // Кримська світлиця. – 2000. – №№ 93 – 95; – С. 20. – №№ 96 – 97; – С. 7. – №№ 98 – 100. – С. 6.

Нирко О. Лазаренко Семен Семенович // Бандура. – Нью-Йорк, 1995. – Чч. 52 – 53. – С. 28 – 37.

Нирко О. Неповний реєстр кубанських кобзарів-бандуристів // Етнічна історія народів Європи. Збірник наукових праць. – Випуск 10. – К., 2001. – С. 16 – 21.

Панченко О. Розгром українського відродження Кубані // Лос-Анджелес, 1973. – С. 60.

Первенцев А. Над Кубанью // М., 1957. – С. 57.

Самчук У. Врем'я видющих // Живі струни. Бандура і бандуристи. – Детройт, 1976. – С. 84.

Самчук У. Початок бандури // Живі струни. Бандура і бандуристи. – Детройт, 1976. – С. 66.

Тарануха В. Нарис. – 1996 (машинопис).

Чабан М. Осколок прошлого... // Кубань: проблемы культуры и информатизации. – Краснодар, 1999. – №№ 2 – 3. – С. 149, 150.

Черемський К. Повернення традиції. – Харків: Центр Леся Курбаса, 1999. – С. 166, 168.

Чорний А. История бандуры на Кубани // Казачий вестник. – Прага, 1943. – №№ 15, 16, 17.

Чумаченко В. Кобзарство на Кубані. – Енциклопедический словарь по истории Кубани. – Екатеринбург, 1997. – С. 207 – 208.

Чумаченко В. Расстрелянная литература (Кубанская литература в годы репрессий). – Экономика, право, печать. – Краснодар, 1998. – № 3. – С. 50.

Шаповал І. Гість із кобзою // В пошуках скарбів. – К., 1965. – С. 119.

Дані від Андрія Жарка, Олени Коваленко-Чорної, Іллі Німченка, Івана Федоренка, Віктора Чумаченка.

Дані Віктора Строкуна, 1916 р. нар., брата бандуриста Тихона Строкуна. – Ст. Новопашківська, 1997.

Дані ФСБ Російської Федерації у Краснодарському краї від 3 січня 1996 р. за № 1/1/6 – І. Архів Олексі Нирка.

Довідка Управління ФСБ РФ у Краснодарському краї за № 4507/КМ від 28 грудня 1995 р. Архів О. Нирка.

Казачий словарь-справочник. – Сан-Ансельмо, 1968. – Т. II. – С. 273.

Казачий словарь-справочник. – Сан-Ансельмо, 1970. – Т. III. – С. 45 – 47.

Лист бандуриста Антона Чорного до Василя Ємця від 6 листопада 1957 р.

Лист бандуриста Кіндрата Плохого до В. Ємця від 4 грудня 1958 р.

Листи бандуриста Конона Безщасного до О. Нирка від 10 і 22 квітня 1966 р., 28 грудня 1987 р.

Листи бандуриста К. Безщасного до І. Шаповала від 2 жовтня і 12 грудня 1965 р., 3, 11 і 17 березня 1966 р.

Реєстр Запорожского войска 1756 года. Каневский курень Запорожской Сечи, № 456. – Данило Безщасний. – Краснодар, 1997 – С. 40.

Розповідь Василя Стефановича Святного, земляка кобзаря Степана Жарка. – Ст. Канівська, 1988.

Розповідь та листи Андрія Жарка (1902 – 1997), сина кобзаря С. Жарка, до О. Нирка від 30 жовтня, 3 і 20 листопада, 23 і 24 грудня 1987 р., 28 січня і 29 березня 1988 р.

Розповідь та листи Людмили Андріївни Куц (Жарко), онуки кобзаря С. Жарка, до О. Нирка від 7 і 29 січня 1988 р.

Свідоцтво Народного комісаріату освіти УСРР № 34 від 21 листопада 1932 р.

Свідчення бандуриста Володимира Семеновича Лазаренка (1900 – 1994). – Ст. Канівська, 1986.

Свідчення Віри Семенівни Гринь, 1917 р. нар., дружини бандуриста Івана Гавриша, та їхньої доньки Ельвіри, 1938 р. нар. – Ст. Канівська, 1988.

Свідчення Катерини Іванівни Гетьман, 1927 р. нар., небоги бандуриста Петра Гузія. – Ст. Пашківська, 1992.

Свідчення Леоніда Павловича Денисова, 1924 р. нар., земляка кобзаря С. Жарка. – Ст. Абінська, 1999.

Свідчення Федора Вереси, 1921 р. нар., сина бандуриста Миколи Вереси. – Краснодар, 1989.

Свідчення братів Лазаренків – Володимира Семеновича, Дмитра Семеновича, Семена Семеновича, учасників чоловічої капели бандуристів ст. Канівської. – Ст. Канівська, 1980. – Харків, 1985.

Трудовой список (трудова книжка. – О. Н.) С. Жарка. – Гострудиздат. Армавир, 1930. – Личная карточка учителя, заполненная 15 ноября 1932 г.

Усні свідчення та документи із сімейного архіву кубанського поета Івана Федоровича Варрави, 1925 р. нар., онука бандуриста Микити Варрави. – Краснодар, 1999.

Усні свідчення та лист А. С. Жарка (1902 – 1997) до О. Нирка від 20 і 23 листопада, 28 грудня 1987 р. та 21 січня 1988 р.

Усні спогади Пилипа Карловича Мусієнка, 1900 р. нар., кубанського козака. – Краснодар, 1999.

ФОТОДОДАТОК

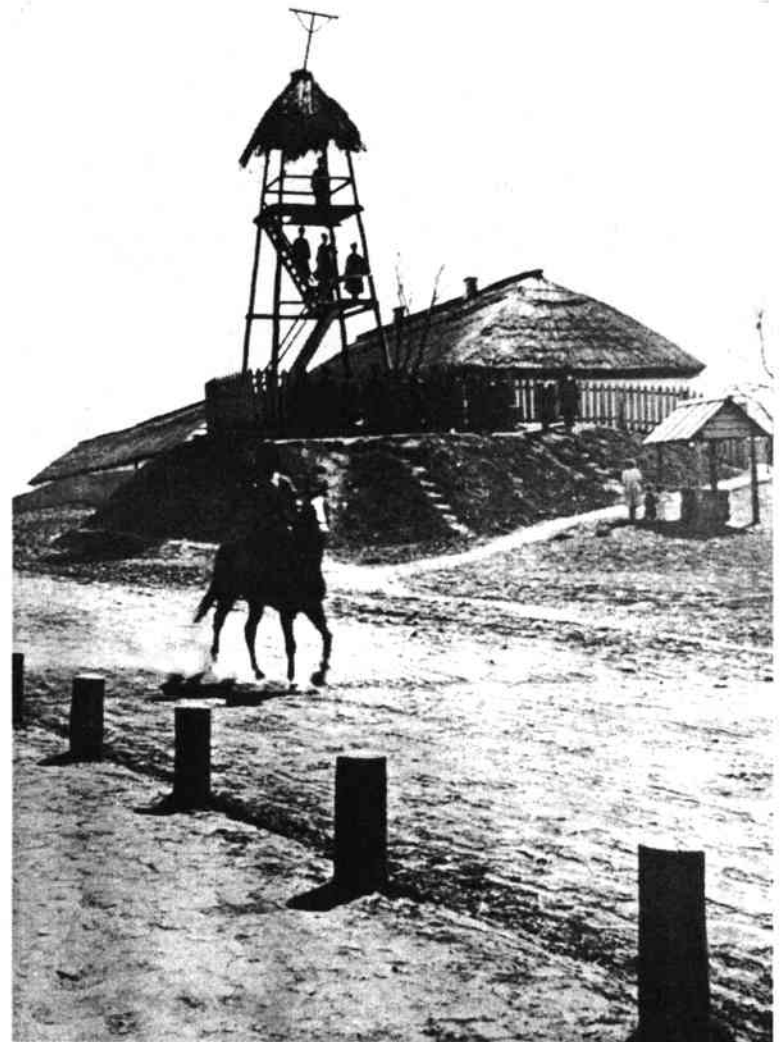
Однострої і бойове спорядження чорноморських козаків наприкінці XVIII – на початку XIX століть.

Чорноморські пластуни. Середина XIX ст.

Яків КУХАРЕНКО, наказний отаман Чорноморського козацького війська (1852 – 1856)

Козацький пікет на околиці Катеринодара.

Кубанські козаки під час святкування 100-ліття заснування Кубанського козацького війська. 1896 р.

Яків ТЕЛІГА, отаман ст. Охтирської, батько Михайла ТЕЛІГИ. 1906 р.

Єфросинія ТЕЛІГА, мати Михайла ТЕЛІГИ. 1906 р.

Козак зі ст. Чепігінської та його дружина. Поч. XX ст.

Військовий хор Кубанського козацького війська, Катеринодар, 1898 р.

Козаки ст. Старотитарівської.
Лежить козак
СЕМИБОЛОТНІЙ.
Поч. XX ст.

Козак ст. Старотитарівської СЕМИБОЛОТНІЙ із дружиною.
Поч. XX ст.

Бандурист Степан ЖАРКО,
учасник Військового хору
Кубанського козацького
війська.

Микола Олександрович СПИЧКА, козак зі ст. Привільної. 1908 р.

Козаки Таманського полку, варта двору перського шаха. Зліва направо стоять: Пилип ОСТРІШКО (хутір Гостагай), Грицько Федотович ЙОРЖ (ст. Охтанизівська), Терешко МОРОЗ (ст. Охтанизівська), Кость ДРОТЕНКО (ст. Тамань). Посередині сидить Михайло ЛЮБЕНКО, дядько Віри ПОЛЬОВОЇ, дружини автора книги. Персія. 1908 р.

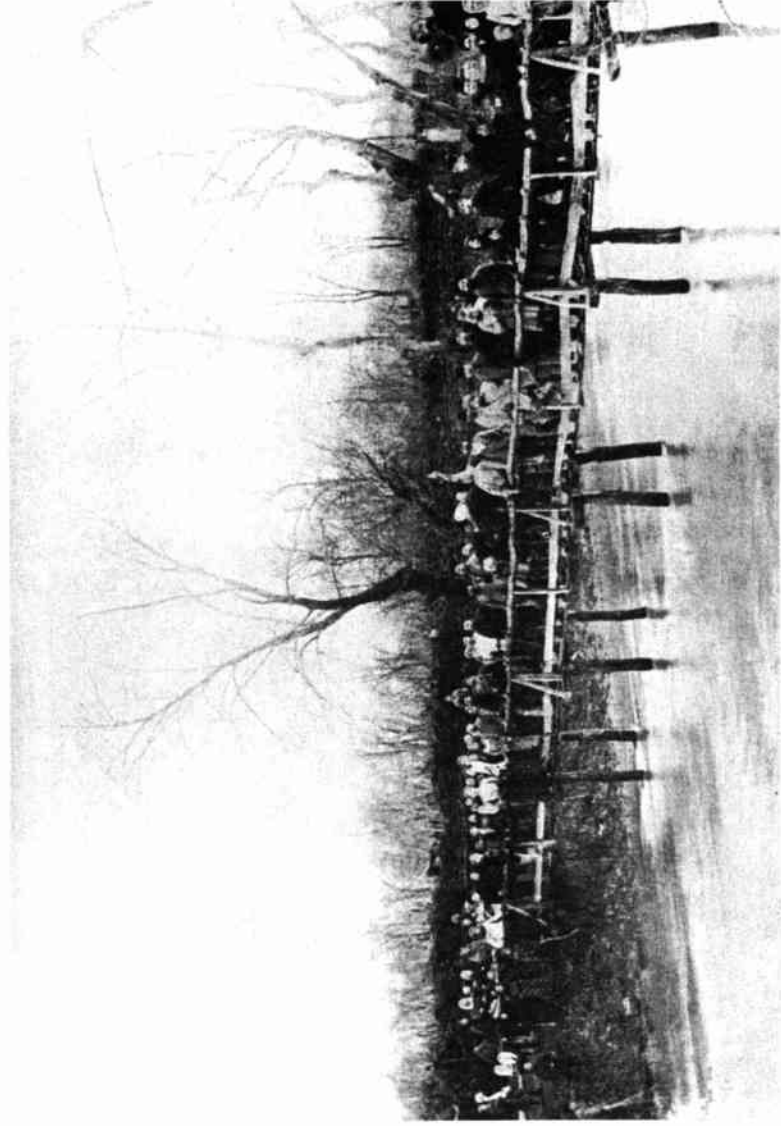
Козаки ст. Гривенської. В центрі – Прокіп Гаврилович ПИЛИПЕНКО, праворуч – урядник КОСТЮК. Поч. XX ст.

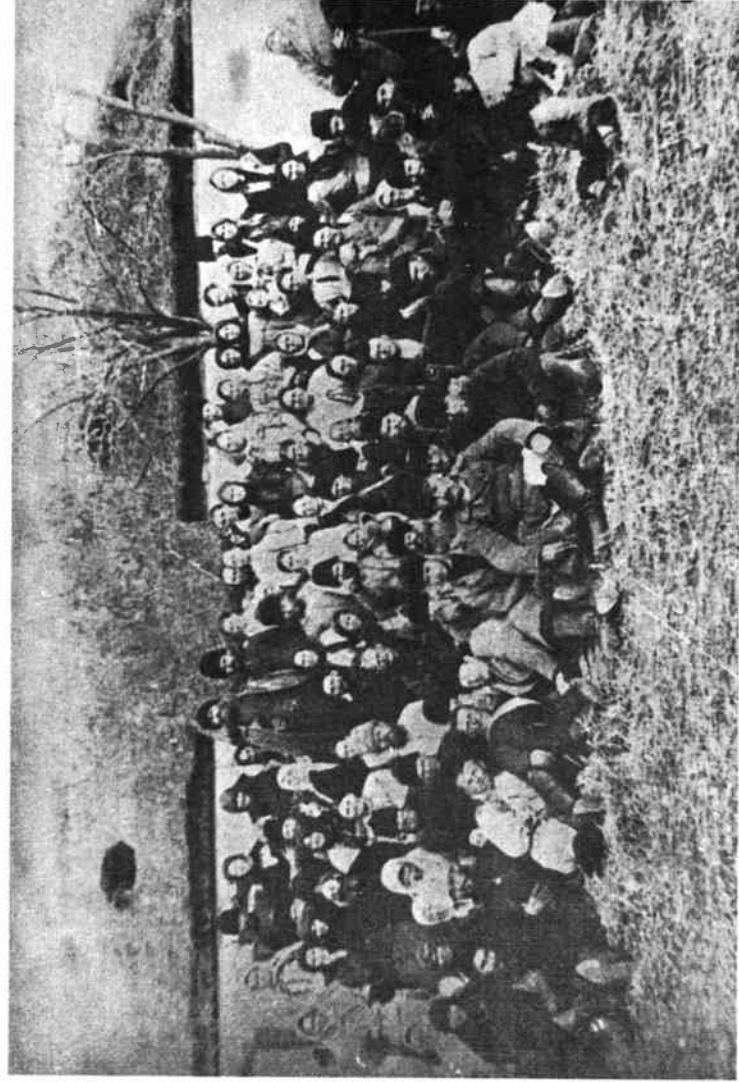
Отаман і правління ст. Кримської. Поч. XX ст.

Козак ст. Гривенської Юхим Гаврилович ПИЛИПЕНКО (в центрі). Поч. XX ст.

Козаки і козачки на відкритті першого мосту через р. Адигумку. 1908 р.

Весілля козака Сави ДЕМІДЧИКА в ст. Охтанізівській Темрюцького відділу Кубанського козачього війська. Молодий і молода сидять у центрі в 2-му ряду. 1904 (1906 ?) р.

Василь Трохимович ЧОРНИЙ,
кубанський бандурист і краєзнавець (1884 – 1979).

Кубанський козак Михайло Боніфатійович ІШЕНКО.
Краснодар, 1908 р.

Козаки ст. Кримської.
Поч. XX ст.

Козаки ст. Кримської.
Поч. XX ст.

Козаки станиць
Слов'янської і
Поповичівської.
Поч. XX ст.

Козаки ст. Гривенської.
Сидить Феодосій ПИЛИ-
ПЕНКО, поруч МОВЧАН.

Козацька родина ст. Гривенської.
Ліворуч Степан Гаврилович ПИЛИПЕНКО. Поч. XX ст.

Козацькі родини КРАСНОГОЛОВИХ та СТЕПАНЕНКІВ.
Ст. Старотитарівська. 1910 р.

Відкриття пам'ятника козакам-чорноморцям, які висадилися
в Тамані 25 серпня 1792 р. Світлина осені 1911 р.

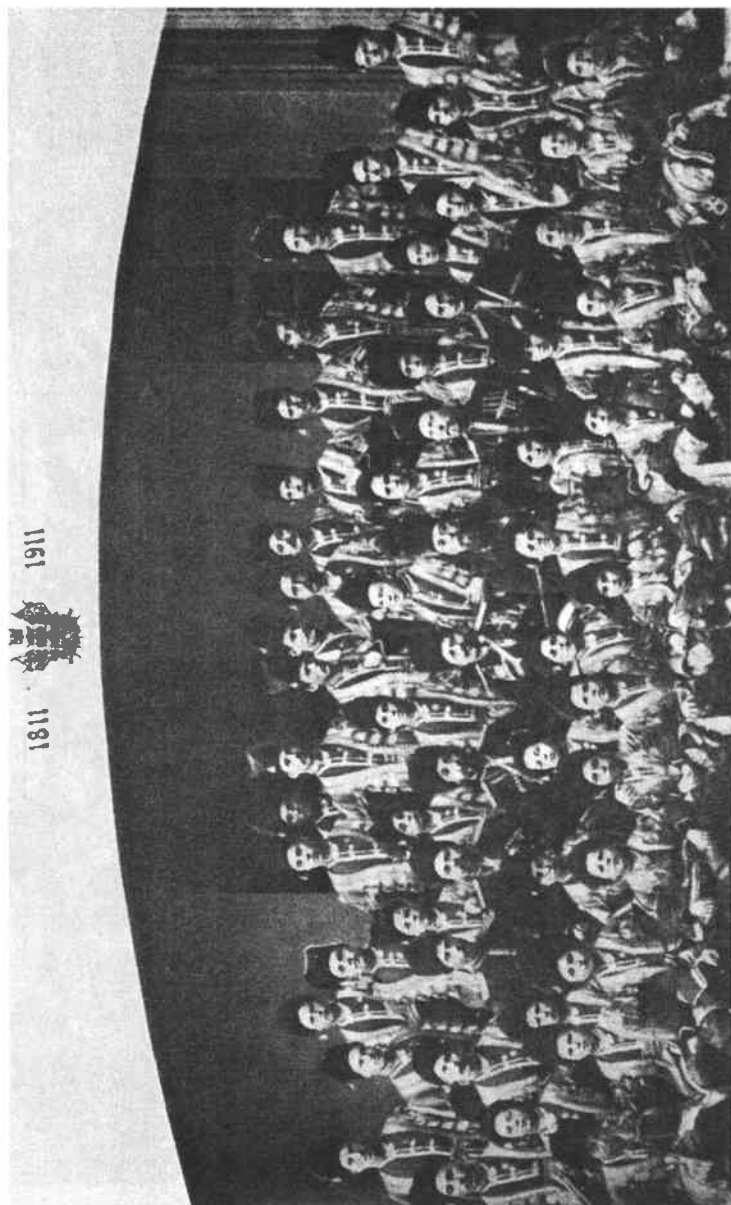
Мешканці ст. Охтанізівської на відкритті пам'ятника з нагоди століття заснування станиці. 26 вересня 1912 р. (за уточненими даними станиця заснована 1793 р.) Лежить третій праворуч Олексій Петрович ОБАБКО. Над ним (поруч зі священником) сидить станичний отаман Петро Іванович ОБАБКО, батько бандуриста О. П. Обабка.

Козак ст. Кримської.
Поч. XX ст.

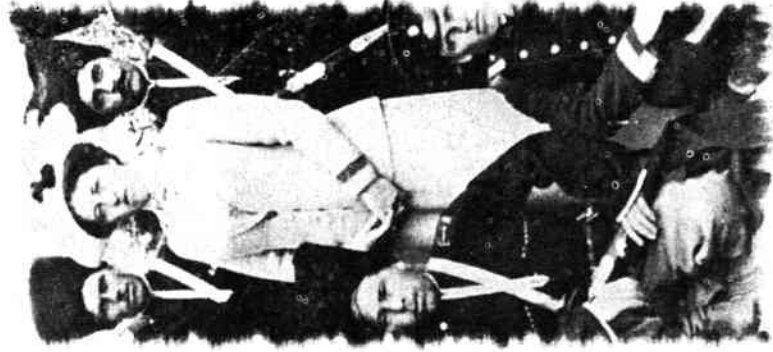
Козак ст.
Старотитарівської
Максим КОВАЛЬ
із родиною. 1912 р.

Кубанський військовий хор.

Урядовці та козаки, серед яких є кілька уродженців ст. Охтанізі-вської. Крайні праворуч стоять козаки Гаврило Костянтинович МУЗИЧКО, Микола ТИХИЙ та Ілля Ничипорович ЗАВІРЮХА. Окрім них, на світлинні козаки: КОЛОТУН (по батькові Гнатович), ЗАГУТА, ЛЕВЧЕНКО, КРАСНОПЕРЕЦЬ і ПІНЧУК (по батькові Макарович), козаки Олексій та Федір, урядник Микола Васильович ЦИБА, Ілля Гарасимович КУЧЕР, Степан Тимофійович БОУРКА, Олексій Гнатівич НАЗАРЕНКО. Мешхед (Персія). 12 лютого 1913 р.

Кубанський пластун. Мал. Є. Лансере. 1915 р.

Кубанський козак на військових зборах. Поч. XX ст.

Український ама-
торський музично-
драматичний театр ст.
Канівської.

На світлині –
ЛОБАС, ІВАШЕН-
КО, МОВЧАН,
КАРПЕНКО, СКО-
РОХОД, Захар Іва-
нович БОЧКА,
ПРОНІКА, КАРА-
БАК, режисер театру
Степан Сергійович
ЖАРКО, Марія Іва-
нівна КРАВЧЕНКО,
Григорій Семенович
МАТВІЄНКО та ін.
1914 (?) р.

Перша кубанська кобзарська школа. У першому ряду зліва направо: Зенон КОНОГРАЙ (бл. 1895 – 1916) та Іван КУЛІШ (нар. бл. 1895).

У другому ряду сидять (зліва направо): Антін ЧОРНИЙ, І. СЕМЕНИШИН, Василь ЄМЕЦЬ, Настя СОТНИЧЕНКО, ДРАЖЕВСЬКИЙ, АДАМОВИЧ-ГЛІБІВ. У третьому ряду стоять крайній праворуч Олексій ОБАБКО та З. ТИЩЕНКО.
20 серпня 1913 р. Катеринодар.

Студент Московського університету Василь ЄМЕЦЬ (із бандурою) на березі Чорного моря в Геленджіку на Кубані. Сидить із патиком Михайло ТЕЛІГА, поруч нього - Василь ФАРМІГА (з топірцем), гімназист, насильно вивезений росіянами із Галичини під час Першої світової війни. 1915 р.

Друга кубанська кобзарська школа (1916). В центрі – Микола БОГУСЛАВСЬКИЙ (найстарший). Праворуч сидить Федір ДІБРОВА. Другий ліворуч на підлозі – Михайло ТЕЛІГА. На звороті фотографії Микола БОГУСЛАВСЬКИЙ написав: “Ця фотографія, любий добродію Василю, свідчить, що кинуте Вами на Чорномор’ї, між нащадками Запоріжців, насіння досить добре зійшло і розцвіло”.

Козаки ст. Чепігінської Брюховецького відділу перед відправкою на фронт. 1914 р.

Призов на військову службу кубанського козака

Брати КОМИШАНИ – Герман і Микола –
зі ст. Старотитарівської. 1919 р.

Козаки ст. Охтанізівської. Ліворуч Микола ШАМРАЙ. 1919 р.

Група кубанських козаків 2-го Запорізького полку.
Крайній праворуч сидить Петро Савич МІЩЕНКО.

Козаки та урядники Кубанського козацького війська.
Крайній праворуч стоїть козак ТИХИЙ зі ст. Охтанізівської.

Павло ГАРЯЧИЙ,
сотник 1-ї сотні
Гайдамацького кінного
куреня ім. Кармелюка
Армії УНР.

Командири 1-го Гайда-
мацького кінного куреня
ім. Кармелюка Армії
УНР. Зліва направо:
командир 2-ї сотні,
підп. Володимир
РІДЧЕНКО; командир
куреня, полк. Ігор
ТРОЦЬКИЙ;
командир 1-ї сотні,
сотн. Павло ГАРЯ-
ЧИЙ. Умань, 1919 р.
Всі в кубанських од-
ностроях.

Михайло ТЕЛІГА,
учень юнацької школи,
Кам'янець-Подільський.
10 червня 1919 р.

Ст. Охтирська. Хата, в якій народився Михайло ТЕЛІГА.
На передньому плані батьки Михайла ТЕЛІГИ. 1926 р.

Українські емігранти, учасники фольклорного ансамблю.
В центрі з бандурою Михайло ТЕЛІГА.
Каліш, 1922 р. (1923 – 1924?)

Кубанька козачка
зі ст. Охтирської
Сіма ТЕЛІГА,
сестра
Михайла ТЕЛІГИ.

Бандурист Олексій ОБАБКО зі ст. Охтанізівської. 1928 р.

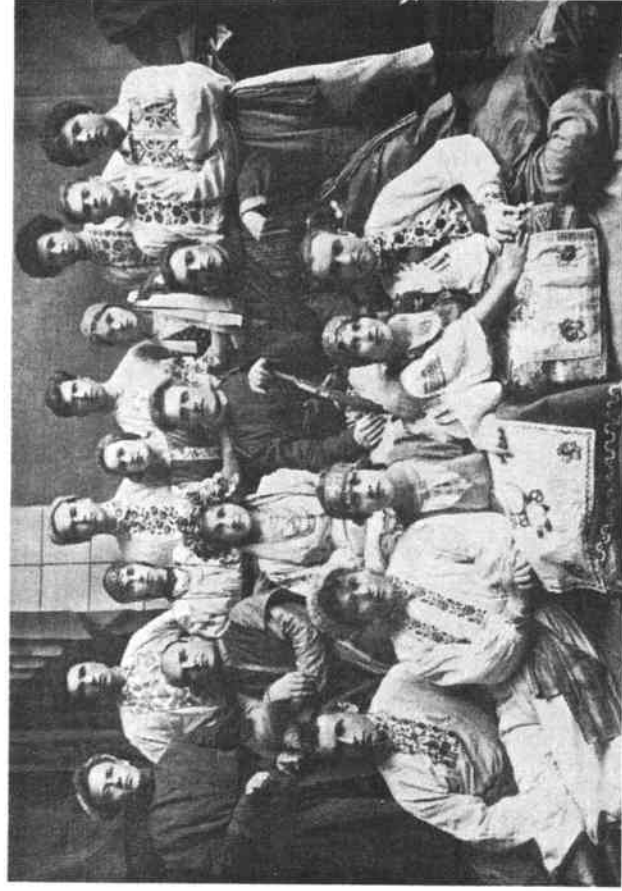
Іван ІВАНИС, брат
Василя ІВАНИСА.

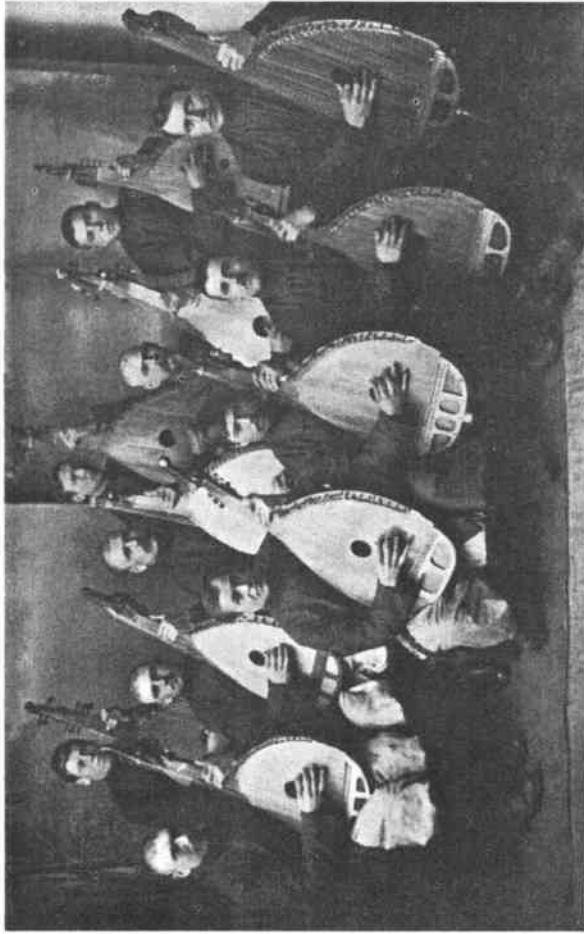
Микола ІВАНИС, батько Василя ІВАНИСА, на
смертному одрі.

Учасники чоловічої капели бандуристів ст. Канівської. В першому ряду зліва направо сидять: Володимир Семенович ЛАЗАРЕНКО (1900 – 1994), Дмитро Семенович ЛАЗАРЕНКО (1903 – 1987), Степан Сергійович ЖАРКО (1877 – 1943), Семен Семенович ЛАЗАРЕНКО (1897 – 1985), Яків Степанович ЛАДИК (1887-і – I-а пол. XX). У другому ряді стоять зліва направо: Семен Федорович БРИЖ (кін. XIX – 1943), Яків Петрович ДОРОШЕНКО (1897 – ?), Григорій Семенович МАТВІЄНКО (1908 – 1943), Іван Йосипович ГРИНЬ (1908 – 1943), Світлина Семена Михайловича КУЧЕРА. 1926 р.

Самодіяльна група акторів – студентів Краснодарського робітничого факультету під час відзначення роковин Тараса ШЕВЧЕНКА. У задньому ряду зліва направо стоять: Кузьма КАТАЄНКО, КСЬОНДЗЬ, ПОГРЕБИЦЬКА, КОНОНЕНКО, ЗУБАНІВНА, Микола ПОГОРІЛИЙ, Яків ДИМЕНКО, Семен ВАСИЛЕНКО.
2-й ряд: Павло МАМРО, Дора КОМΠΑНИЄЦЬ, бандурист Степан РІДКОБОРОДИЙ, ФЕДОРАКА.
3-й ряд: Дмитро БОРЗИЛО, Василь ТАРАН, СТУПАКІВНА, Дора КОЛЮМІЄЩЬ і Мусій КОВАЛЕНКО. 1927 р.

Капела бандуристів ст. Канівської. Зліва направо: Володимир Семенович ЛАЗАРЕНКО, Захар Іванович БОЧКА, Дмитро Семенович ЛАЗАРЕНКО, Семен Федорович БРИЖ, Семен Семенович ЛАЗАРЕНКО, керівник станичного духового оркестру ПОНОМАРЕНКО, Яків Петрович ДОРОШЕНКО, керівник капели Степан Сергійович ЖАРКО, Григорій Семенович МАТВІЄНКО, Іван Йосипович ГРИНЬ, Єгор Іванович БОЧКА, Світлина С. КУЧЕРА. 1929 р.

Співаки художньої самодіяльності ст. Челбаської Кузьма КАТАЄНКО (ліворуч) та Степан ВАСИЛЕНКО. Учасники українського хору в 1920 – 1930-і роки. Обидва в козацьких жупанах. 1930 р.

Кузьма КАТАЄНКО (з бандурою), учасник художньої самодіяльності ст. Челбаської Канівського району зі своїм приятелем, також учасником самодіяльності.

Михайло Дмитрович Байда-Суховій (21.2.1927 – 23.8.1988).

Фаїна Іванівна КВІТКА
(БАЙДА-СУХОВІЙ)
(1905 – 1973).

Кубанський кобзар Конон Петрович БЕЗЩАСНИЙ
(1884 – 1967). Херсон, 1947 р.

Кубанський бандурист Пантелеймон Петрович ШЕМЕТ
(1905 – 1984).

Кубанський бандурист
Дмитро Михайлович БАЙДА-СУХОВІЙ (1882 – 1974).

Кубанський бандурист Антін Павлович ЧОРНИЙ (1891 – 1973).

Борисова гора над Охтанизівським лиманом. 1958 р.

Місце висадки перших запорожців на півострові Тамань (коло нинішньої ст. Тамань) під керівництвом Сави БІЛОГО. Світлина 1968 року.

Козацька родина
ст. Кримської.
Зліва направо:
Дем'ян Сергійович
ПЕТРЕНКО,
Катерина Іванівна
ПЕТРЕНКО,
Євген Дем'янович
ПЕТРЕНКО.
Серпень 1982 р.

Козаки ст. Варениківської.
Праворуч – Анатолій
Зубков,
ліворуч – Юрій
Демченко.
1979 р.

Кубанський бандурист
Семен Семенович ЛАЗАРЕНКО.
Грудень 1984 р.

Кубанські козаки на
святі 500-річчя
Українського козацт-
ва біля пам'ятника
кошовому Івану
Сірку. Серпень 1990 р.

Делегат Установчої ради Кубанського козацького війська.
12 – 14 жовтня 1990 р.

Святкування 200-ліття переселення чорноморських козаків на Кубань. Зліва направо: Анатолій БОНДАРЕНКО (БУЛЬБА), крайовий отаман Кальміуської паланки Українського козацтва, головний отаман Українського козацтва Євген ПЕТРЕНКО, отаман Кубанського козацького війська Володимир ГРОМОВ (ГРИМ). Тамань, 25 серпня 1991 р.

Пам'ятник першим запорожцям, які 25 серпня 1792 р. під командуванням полковника Сави БІЛОГО висадилися на Тамань.

Роман КОВАЛЬ

Кубанська трагедія українського народу

Сумом наповнюється серце, коли пишеш історію рідного народу: за який історичний період не візьмися, скрізь очікує трагедія.

Чому кожна історична доба закінчується для українців не-славою? Чому чи не кожний період нашої історії дає, здавалось би, обґрунтовану світлу надію, а завершується так, що серце крається, перепоплюється сумом?

Під копитами ординців завершилася блискуча історія Київської Русі та її лицарів. Галицько-Волинське князівство розідрали поляки, литовці й угорці. Звели на ніщо державу Богдана Хмельницького москвини. Наприкінці 1918 року під натиском збунтованої малоросійської демократії і російських більшовиків впала Українська Держава. В 1920 р. втопили в крові Кубанську Україну білі і червоні росіяни. Українську Народну Республіку розірвали по Збручу в 1921 р. поляки і російські більшовики.

Чи трагедія України має кордони? У просторі і в часі?

Здається, де б не селилися українці, скрізь на них чатує смерть – чи апокаліптична в результаті воєн, переселень та голодоморів, чи повільна – внаслідок асиміляції: про це свідчить трагедія українців Холмщини, Підляшшя, Лемківщини, Надсяння, Вороніжчини, Курщини, Стародубщини, Білгородщини, Берестейщини, Турівщини, Пінщини, Придністров'я, Південної Буковини, Мараморощини, Пряшівщини, трагедія українців Кубані, Чорноморії, Дону, Ставропілщини і Терщини, Сибіру, Далекого Сходу, Поволжя, Уралу, Казахстану, Балкан, а тепер, на початку XXI століття, ми є свідками трагедії українців США, Канади, Австралії, Південної Америки, Західної і Центральної Європи, які на наших очах перетворюються на американців, канадців, австралійців, бразильців, греків, португальців, росіян, поляків...

Та що говорити про діаспору чи українців рідних земель, що відійшли до інших держав, трагедія відбувається в самій Україні: на Слобожанщині, Криворіжжі, в Криму, Донбасі, Дніпропетровську, Запоріжжі, Одесі, Полтаві, Кіровограді,

Києві... І це – незважаючи на чергове проголошення навіки української державності...

Переселення в “країну крові”

Переселення українських козаків на Кубань було гріховним від самого початку. По-перше, Чорноморське козацьке військо під тиском несприятливих обставин залишало свій народ сам на сам із неймовірно жорстоким, підступним і безоглядним московським ворогом, залишало на неминучу розправу. По-друге, українське козацтво переселялося на землі, які впродовж століть і тисячоліть належали іншим народам.

Так, ці землі на початку 90-х років XVIII ст. стали безлюдними. Стали безлюдними внаслідок політики випаленої землі, яку проводив христосолюбивий російський народ.

І українські козаки-чорноморці повинні були закріпити російську перемогу, обжити випалені Олександром Суворовим землі, “захистити” їх від “закубанських народів”, яким ця земля, власне, і належала. Так що переселення з України мало не тільки характер втечі від обов’язку захищати свій народ, а й всі ознаки хрестового походу, адже козацькі шаблі були спрямовані на народи, які вірили “не в того Бога”.

Яка ганьба впала на наш рід: знаючи, що таке поневолення, підняти шаблі, щоб поневолити інший народ! Та ще й служити поневолювачу, вважати завойовників нашої Батьківщини покровителями. Мова про руйнівника України Григорія Потьомкіна, якого козацька верхівка вважала своїм “батьком”, своїм “великим гетьманом”, а його несподівану смерть сприйняла як особисте горе. І, сльозами умившись, бандуру прирікають на співучасть у злочині:

*Встань, батьку, великий гетьмане,
Милостивий, великий пане,
Встань, Грицьку, промов за нас слово...*

– співає жалібно бандура, бо козаки, бачте,

*Служили вірно в полі і на морі,
Та й осталися вбогі, босі й голі.*

Важко назвати це лицарством... А саме такі пісні привіз Антін Головатий до Петербурга, намагаючись співом чарівниці-бандури розчулити імператрицю Катерину – “вражу мати”, ту, “Вторую”, що “доконала вдову-сиротину” – нашу Україну.

Катерина дійсно була зачарована. І милостиво дозволила козакам залишити напризволяще свою Батьківщину і рушати в Тмутаракань захищати кордони російської імперії “від закубанських народів”.

Соромно і згадувати таке...

Верхів'я р. Кубань. Початок 1860-х рр.

Прибувши до “країни крові” (так знаменитий Елізе Реклю назвав Кубань) ¹, козаки невдовзі отримали грізне попередження: взимку 1794 р. на Синьому пагорбі (Куку-Оба) несподівано розверзлася земля і з кратера почали вилітати великі брили на відстань до версти.

В 1796 р. на поселенців налетіла чума...

В 1799 р. почалося виверження на невеличкому острові Темрюк. Того ж таки 1799 р. козаки стали свідками ще одного незвичайного для себе видовища – появи з морських гли-

бин вулкана та виверження чорної грязюки на висоту до 5 метрів над поверхнею моря. Козаки назвали цей та інші вулкани пеклом. Невдовзі вулканічний острівець зник, а в 1814 р. з'явився інший.

Зрозуміло, що козаки сприйняли “пекельні” виверження як поганий знак. Вилюднена земля спонукала козаків до роздумів над причиною цього страшного безлюддя...

Взагалі на півострові Тамань було чимало невеликих вулканів, що вивергали грязюку, в якій досить часто можна було знайти чималу кількість черепків – решток грецьких та скіфських глиняних виробів, які, на думку Палласа, древні мешканці Фанагорії могли опускати в жерла вулканів як жертвоприношення².

Та жертвоприношення не допомогли їм, адже по них сліду не залишилося, ну, хіба що ці глиняні черепки і зарослі пирієм могили у степу та в очеретах лиманів. Та ще кинджали, які нові тимчасові господарі виорювали плугами.

Спустошливі війни та масові виселення в басейні Кубані та Західного Кавказу впродовж віків набрали такого масштабу, що, на думку Елізе Реклю, жодний край у такій мірі не заслуговував на назву “країна крові”, як цей. Не один раз на цій землі нові раси займали “згарища своїх попередників”³. Від минулих господарів країни “лишались тільки географічні назви, у більшій чи меншій мірі споганені незвичним язиком чужоземців”⁴.

Елізе Реклю стверджував, що “нижньодніпровські козаки” “були добре зустрінуті черкесами”⁵. Черкеські князі казали прибульцям: “Ми ніколи не думали з вами в сусідстві жити, але якщо вже так сталося, то треба жити мирно”⁶. Вісім років тривали добросусідські стосунки: черкеси допомагали козакам обживатися, а ті, в свою чергу, не заперечували, щоб черкеси селилися поруч, сіяли хліб на “козацьких” землях. Виник навіть Гривенно-Черкеський курінь, до якого записалося чимало адигів. Деякі чорноморці одружувались на черкешенках⁷.

Але імперський Петербург вимагав від козаків просування вперед – на Закубання – на землі адизького народу. Не дивно,

Козацький роз'їзд на російсько-турецькому кордоні на р.Кубань.

що невдовзі між чорноморцями й адигами розпочались сутички, які переросли в довготривалу війну.

“Постійно воюючи проти черкесів, козаки, врешті-решт, засвоїли їхні прийоми, вдачу та звичаї, і навіть досвідчений погляд не відразу міг розрізнити козака від кавказького горця”⁸.

Елізе Реклю зазначав, що черкеси “своїм енергійним спротивом росіянам (і українцям. – Р.К.) набули слави героїв, поставивши себе в один ряд із найвідважнішими націями земної кулі”⁹. Та, врешті-решт, чорноморці – авангард російської імперії зла – здолали опір відважної нації і з колишніх “друзів стали переможцями”¹⁰.

Ще в 1859 р. дослідник Паулі налічував на Західному Кавказі понад півмільйона адигів. Наприкінці сімдесятилітньої війни, в 1864 р., їхня кількість зменшилася на 200 тисяч осіб¹¹.

Черкеси “не побажали підкоритися волі переможців”, які змушували переможених прийняти присягу на вірність царю. Коли російське керівництво в 1864 р. оголосило їм ультиматум – упродовж місяця “очистити” місцевість “під страхом

бути оголошеними військовополоненими”, – черкеси прийняли трагічне рішення залишити свою батьківщину¹². У них був тільки один шлях – до Оттоманської імперії, де жили їхні одновірці, та все ж зовсім чужі люди.

За період із 1 січня до 10 липня 1864 р. з портів Тамані, Анапи, Новоросійська, Туапсе, Сочі, Адлера та ін. було депортовано 256067 осіб. Інші російські звіти засвідчують, що між 1858 і 1864 рр. число депортованих сягнуло 398000 осіб. А враховуючи тих, хто покинув батьківщину до 1858 р. і після 1864 р., а також тих, хто помер у дорозі, число вигнанців (адигів та інших кавказців) слід оцінювати не менше як у півмільйона. Лише 70 тисяч черкесів прийняли умови завойовників і “ціною поневолення купили собі право залишитися на своїй батьківщині”¹³.

Елізе Реклю зазначав, що “деякі долини зовсім позбулись своїх попередніх жителів і порожніють в очікуванні росіян; про туземців нагадують лише цвентарі, огорнуті гаями диких слив, груш і яблунь, переплетених виноградною лозою”¹⁴.

Елізе Реклю відзначав рідкісну красу та вишуканість волелюбних адигів, їхню мужність і ввічливість, схильність до красномовності та поетичності, звертав він увагу й на їхнє дивовижне вміння володіти зброєю та конем. Велике значення черкеси надавали освіті. Історик Белл вважав їх “найосвіченішим народом на землі”¹⁵.

Навіть якби адизький народ був малопривабливим, то й це не виправдало б участі українських козаків-чорноморців у їхньому знищенні – на славу і процвітання Російської імперії. А черкеси були народом лицарським, у гени якого шляхетність і чистота були закладені, здається, від самого народження. Про це свідчить їхнє неписане зібрання законів, т. зв. Адизький етикет, який тисячоліттями регламентував стосунки адигів між собою та з людьми інших народностей¹⁶.

В основі життєвої філософії адигів була повага до предків, старших, жінок та дітей. Обов'язком адига був захист не тільки своїх, а й чужих дітей – навіть із ризиком для власного життя. Адиг вважав за ганьбу не відвідати хворого, не допомогти тому, хто потрапив у біду, чи відмовити у про-

ханні жінці. Велике значення надавалося вірності у шлюбі.

Адизький етикет суворо забороняв позбавляти життя іншу людину, засуджував злодійство, брехню, шахрайство, жадібність, метушливість, лестощі, підлабузництво, хвалькуватість, зарозумілість, плітки, обжерливість. Засуджувались вживання п'яних напоїв та лайливих слів. Адизький етикет спонукав бути гостинним, вітатися з перехожими, бажати їм добра.

Адиг вважав неприпустимим ганьбити свій рід недостойними вчинками. Тому, хто переступив норми заповідженого предками етикету, оголошувалось, що він “не адиг”, що було рівнозначно смертному присуду¹⁷.

І проти цього стародавнього і прекрасного народу Москва – примітивна, жадібна і зарозуміла – оголосила політику, яку сам Суворов назвав “політикою вогню і меча”. Один лише Петро Текеліч (відомий українцям більше як Телекій) спалив близько 300 гірських поселень адигів¹⁸. А “вірні козакі”, вірні до нестями, попри знищення Москвою своєї колиски – Запорозької Січі, стали на бік історичного ворога українського та адизького народів, підняли шаблю на тих, із ким треба було жити в дружбі і любові.

Може, не варто було й згадувати, що давно минуло... Хто знає, може, й забулась би “срамотня давня година”.

Слава ж забулась...

Та доведеться згадувати... Бо (хоч історичні помилки нас не надоумлюють) надія лишається: ну, може, хоч ця трагедія

МУХАММЕД-АМІН, найб Шаміля на Північно-Західному Кавказі, один із керівників боротьби адигів за незалежність.

чомусь навчить?! Може, нарешті, схаменуться українці, обнімуться і визначать однозгідно, хто є другом, а хто ворогом історичним.

Правильно визначаться.

А для цього треба знати історію рідного народу.

Правдиву історію.

З усіма її жахами.

Проголошення Кубанської Народної Республіки

28 січня 1918 р. Кубанська законодавча рада на чолі з Миколою Рябоволом у складі 46 козаків, 46 іногородніх та 8 горців проголосила Кубанську Народну Республіку – як суб'єкт майбутньої Російської федеративної республіки.

Оскільки в Росії в цей час утвердились більшовики, не прийнятні для Кубані, було вирішено відділитись від Росії. І 16 лютого 1918 р. Законодавча рада проголосила вже самостійну Кубанську Народну Республіку, не пов'язану жодними державними нитками з колишньою метрополією.

Через декілька днів на приватній нараді членів Законодавчої ради було ухвалено рішення про прилучення Кубані на федеративних засадах до України, яка на той час вже проголосила свою незалежність.

Щоб плани здійснилися, необхідно було обрати достойного військового отамана, який би дотримувався прийнятих рішень і був здатний втілити їх у життя. Та через незгоду між чорноморцями не вдалося висунути єдиного українського кандидата, в зв'язку з чим орієнтований на Україну претендент Кіндрат Бардіж, авторитетний серед козацтва діяч, програв випадковому кандидату, орієнтованому на Росію лійницю Олександрю Филімонову. А уряд, до складу якого увійшли 5 козаків, 5 новгородніх та один горець, очолив козак Лука Бич – колишній міський голова Баку, який до 1917 р. в українському русі участі не брав.

Кубанські воїни, на яких розраховувало керівництво новопроголошеної держави, почали вертатися з фронту. Та чимало фронтовиків було уражено більшовицькою агітацією. Відірвані кілька років від своєї батьківщини, вони мало знали

про важливі події, що сталися в її житті. Подальша доля цих козаків залежала від того, чи зуміє новопосталий кубанський уряд пояснити, розтлумачити, а може, й витлумачити події останніх місяців. Чи аргументи місцевих більшовиків будуть більше зрозумілими і привабливими.

Свій перший бій – за душі фронтовиків – уряд програв.

По-перше, кубанцями, що прибували з фронтів Першої світової війни, уряд не надто опікувався, “наказів, простих та ясних вибраний куботаман та його уряд не видавали. Більше того, їх намовляли (“уговорювали”), що психічно козаки не могли сприйняти”¹⁹. Козаки не розуміли, чому уряд “не наказує, а просе”²⁰. Для них авторитетними були діячі чи командири, які вміли чітко віддавати зрозумілі накази. До речі, у станичних школах віддавати накази вчили з дитинства. Але, як видно, не поталанило малим Саші Филімонову та Луці Бичу з учителями: не навчилися вони віддавати накази. Зате прохати і виправдовуватися могли б й інших повчати.

Не опікувався уряд і фронтовиками-іногородніми.

Невдовзі виявилось, що “кадрова військова сила Кубані втрачена”²¹. І Військове міністерство кубанського уряду вирішило для оборони краю формувати добровольчі частини – переважно з необстріляних старшокласників міських шкіл. Творив Гайдамацький та Чорноморський коші Вільного козацтва Кіндрат Бардіж зі своїми синами – старшинами Віанором і Миколою. “Крім добровольчих частин, Кубуряд розпоряджав кубанським гвардійським дивізіоном, двома запасовими частинами і черкеським полком із командиром – полковником Султаном Келеч-Гіреєм і Кубанською військовою школою, яку заповнили прибулими з Києва з Костянтинівської піхотної школи та 1-ї й 4-ї київських шкіл прапорщиків”²².

Але чинити серйозний опір легіонам збільшовичених фронтовиків, які поверталися із Кавказького та інших фронтів додому, було нелегко. Невдовзі “салдатня” встановила советську владу в Туапсе, Новоросійську, Тамані, Анапі, Темрюці, Єйську, ст. Тихорецькій, Армавірі, інших містах і станицях. Насувалися більшовики й на Катеринодар. Довелося Законодавчій раді та кубанському уряду 28 лютого 1918 р. залишити столицю новопроголошеної держави. Тут була

здійснена великої ваги історична помилка – у похід не запросили членів уряду та делегатів Законодавчої ради, які представляли інтереси городовиків (іногородніх), що поклато початок розбиттю політичної єдності кубанської влади, політичному протиставленню козаків і новгородніх, підштовхуванню останніх до переходу в більшовицький табір. До того ж була втрачена легітимність влади, яка досі основувалась на паритетному представництві козацького та іногороднього населення (за участю горців).

Залишаючи в паніці Краснодар, кубанський уряд та Законодавча рада тихцем розкидали по місту листівки зі звернення, в якому несподівано з'явилися слова про “оборону Республіки російської” і “підтримку справи святої боротьби за (російські. – Р. К.) Установчі збори” та “врятування вітчизни”²³. Під зверненням стояли підписи Филімонова, Рябовола та Бича. Ці дивні слова свідчили про розгубленість керівництва Кубанської Народної Республіки, можливо, страх залишитися сам на сам із немилосердною більшовицькою ордою. Ці заклики суперечили проголошеній кубанській державності. Відозва, зазначав В. Іванис, свідчила, що обвинувачення росіянами уряду Луки Бича “в сепаратизмі” не мали слушності²⁴.

Керівництво Кубанської Народної Республіки стало на слизьку стежку, якою можна було вийти лише на московський шлях, небезпечний для кожного українця.

Ідеаліст Лавр Корнілов та українське питання

Добровольча армія від самого початку не була однорідною. Між її засновниками – генералами від інфантерії Михайлом Алексеевим та Лавром Корніловим – існувала майже відверта ворожнеча: Алексеев був монархістом і російським шовіністом, а Корнілов – противником династії Романових, “прибічником децентралізації держави й самовизначень народів”²⁵. Вважаючи царську династію “здегенерованою і не вартою бути на престолі держави”²⁶, Корнілов прихильно ставився до Установчих зборів, вважав, що саме перед їх волею мусить схилитися російське громадянство. Напевно,

генерал Алексеев не міг пробачити Корнілову, що той у перші дні Лютневої революції, будучи командувачем Петроградською військовою округою, заарештував царицю Олександрю Федорівну. До речі, Корнілов не приховував цього факту і, як видно, пишався ним, бо під час Першого кубанського (крижаного) походу на зустрічах із донськими станичниками не забував сказати, що саме він здійснив цей арешт.

Після того як більшовики розігнали Установчі збори, Корнілов, посилаючи своїх уповноважених у різні краї, зокрема і до Сибіру, підписав таке звернення: “Мир треба укласти загальний і почесний на демократичних принципах, цебто: з правом на самовизначення поневолених народів... Зірвані більшовиками Установчі збори повинні бути скликані знову... За окремими народами, що входять до складу Росії, визнається право на широку місцеву автономію під умовою збереження державної єдності. Польща, Україна й Фінляндія, що перетворилися в окремі національно-державні одиниці,

Лавр КОРНІЛОВ, перший командувач Добровольчої армії

мусять бути широко підтримані урядом Росії в їхніх змаганнях до державного відродження, щоби цим ще більше скріпити вічний і непорушний союз братніх народів”²⁷. Не дивно, що у Добровольчій армії – з дозволу Корнілова – представники різних національностей нашивали на рукав “стрічки національних кольорів”²⁸.

Лінію Алексеєва на відновлення монархії підтримували Денікін і частина офіцерства, зокрема Георгіївський полк на чолі з полковником Кириєнком, який привів добровольців із Києва, та Офіцерський полк. Із демократичною програмою Корнілова солідаризувалися текинці, Корніловський полк (командир – полковник Генерального штабу Неженцев), 4-а гарматна батарея, частина кінноти, деякі донці. Існувало й два штаби: Корнілова та Алексеєва. Про цей поділ голосно “не говорилося, бо всі відчували грізну небезпеку”, яку несли більшовики²⁹.

Добровольча армія та її творці

Хто ж становив основу Добровольчої армії, сформованої для боротьби проти більшовиків та скликання розігнаних ними Установчих зборів? Який народ дав до її лав найбільше своїх синів?

У перші тижні Жовтневої революції Василь Іванис спостеріг “надзвичайну пасивність росіян до долі своєї держави”³⁰. Російські офіцери, що тікали від більшовиків із півночі імперії на південь, як правило, у Добровольчу армію не потикались, а проводили дні й ночі в п’яних оргіях у Ростові над Доном. “В самий Ростов, – писав Іванис, – тоді назбігалось, як говорили, біля ста тисяч офіцерів, а до вербувальних бюро Добровольчої армії зголосилися лише сотки... Кількість бійців у цій армії сягала до 2500 – 2800”³¹.

Може, донці були хребтом армії генерала Корнілова? Ні. Ще в часи творення Добровольчої армії донські козаки – особливо колишні фронтовики – поставилися до неї недоброзичливо. Вони вже навоювалися за російські інтереси і тепер хотіли захищати тільки Дон. У них був свій уряд, і вони чекали наказів від нього. Тому Добровольчу армію Лавра Корні-

лова під час Першого крижаного походу донські козаки зустрічали, як зазначав учасник походу Василь Іванис, “мовчки, надуті, як татар”³², а молодь донська взагалі ховалася по хуторах, боячись бути мобілізованою. Антон Денікін подорож по Дону назвав “поневір’янням серед байдужої або ворожої нам стихії”³³.

Вороже ставилися до добровольців і ставропільці³⁴.

Різко змінилася ситуація, коли армія вимандрувала на Кубань, яку добровольці вважали “землею обітованою”. Висловлюючи надії керівництва, Денікін стверджував: “Кубань – наша база. Тут ми знайдемо надійну опору. Звідси можна почати серйозну й організовану боротьбу”³⁵. Він не помилився: в кубанських станицях добровольцям, на той час переважно “москалям-картузникам” (саме так називали їх станичники), місцеві українці влаштували найтепліший прийом.

Ось як описує Василь Іванис одну з таких зустрічей – у станиці Новоіванівській: “Не встигли зупинитися, як з кожної хати жінки з’явилися з печеними пирогами, млинцями, оладками, вареними яйцями, яєшнями, смаженими курми, качками, гусями, шинками, холодцями, навіть з борщами й т. інше. За якусь годину 2500 людей було нагородовано так, як до того ніде не траплялося (добровольці щойно вступили на Кубанську землю. – Р. К.). За все це ніхто не захотів взяти ні однієї копійки. Багато ображались, коли їм хотіли заплатити... Москалі не вірили, що можуть існувати ще такі “патріархальні” люди”³⁶.

На цьому теплий прийом не закінчився – до Новоіванівської із сусідньої станиці Незамаївської прибула делегація, яка просила, щоб добровольці не оминули їх, а загостили й у їхній станиці. Москалі не могли начудуватися – після байдужого, а то й ворожого ставлення на Дону і Ставропільщині широкердечне ставлення кубанців підняло їхній дух, додало віри в перемогу над більшовизмом.

Незамаївці зустріли Добровольчу армію ще на підході до станиці – з хлібом і сіллю. Місцевого отамана оточували його помічники, виборні, школярі. Всі були одягнуті святково: молодь – у вишиванках, старші люди – в черкесах. “Після привітань розвели цілу армію по хатах, де все вже було пригото-

вано (гори всякого печива, 20-фунтові паляниці з озимої, як золото, пшениці, якого тільки не було м'ясива: кури, качки, гуси, валашки, телята...) ³⁷.

Незамаївці виставили свою охорону з легендарних пластунів і кінних. Близько півтори сотні незамаївців записалися у добровольці ³⁸.

Зрозуміло, новобранці були озброєні та вишколені. Це підбадьорило керівництво Добровольчої армії, адже внаслідок безперервних боїв особовий склад танув, а у донських станицях приєднувалися лише одиниці.

Тяжкий похід несподівано на якийсь час перетворився на приймний відпочинок. Вибухнули гостинністю і наступні станиці – Старолеушківська та Іркліївська...

А що добровольці? Виявили вдячність? Учасник походу Василь Іванис свідчив, що поводження добровольців з місцевими людьми “часто було огидне. Вони себе вважали вищою кастою, а населення приймалося за нижчу расу. Оту нечувану для москалів гостинність вони приймали як доказ нижчості...” ³⁹.

Гостинність до історичного ворога незрозуміла. Тим більше, що в розмовах з Іванисом місцеві козаки, впізнавши в ньому свого, виявляли недобррозичливість до “москалів-картузників”. Водночас кубанці широко обдаровували їх чим могли. Важко таке збагнути...

Зрозуміло, що москалі розплатились за це традиційно... Відчувши себе в силі, почали вони ексекції, контрибуції та реквізиції, як наприклад, у станиці Березанській. Причиною став обстріл армійської колонії невеликою групою збільшених козаків-фронтників, яких місцеве населення не підтримувало. Постраждали і винні, і невинні... Не дивно, що коли добровольці підійшли до хутора Журавського, що у 15 верстах від ст. Березанської, населення в паніці розбіглося.

Ситуація повторилася і в станиці Коренівській...

В Некрасівській, хоч і було чимало прибулих із фронту козаків, однак в добровольці вони не записувались.

Козаки “чекали розпоряджень свого Кубанського уряду, хоч і знали, що він залишив Катеринодар” ⁴⁰.

Одна армія – один командувач

Тим часом внаслідок анархії у верхніх ешелонах кубанської влади у кубанському війську “запанувала нездорова атмосфера заколоту і змов” ⁴¹, почали відходити окремі люди, навіть частини, зокрема загін найкращої кінноти під командуванням полковника Кузнецова.

Урядова валка весь час натикалася на більші, чи менші загони більшовиків, вступаючи з ними у бій або ухиляючись від нього. Від повного розкладу втікачів врятувала несподівана зустріч із Добровольчою армією Лавра Корнілова. Перша зустріч між керівниками обох сторін відбулася в закубанському аулі Шенджій. Оскільки домовленості про умови об'єднання відразу досягти не вдалося, вирішено було спільними зусиллями вибити більшовиків зі станиці Новодмитрівської і вже там, у спокійнішій атмосфері, продовжити переговори.

15 березня відбувся надзвичайно важкий бій за Новодмитрівську. Кубанська армія ухилилася від виконання взятих на себе зобов'язань, а добровольці після надзусиль та великих жертв зуміли-таки оволодіти станицею.

Зрада командувача Кубанської армії Покровського, який “через погану погоду не прийшов на допомогу з кубанцями” ⁴², і героїзм добровольців вирішили долю подальших переговорів. Їх вже вели нерівноправні сторони, і кубанцям довелося погодитися з тезою Корнілова “одна армія – одне командування” ⁴³.

Після запевнень Корнілова, що він виступає за збереження Законодавчої ради і кубанського уряду, на нараді в ст. Новодмитрівській 17 березня 1918 р. ухвалили рішення про “повну підлеглисть генералові Корнілову” “кубанського державного загону” ⁴⁴.

Слід зазначити, що “кубанський державний загін” на той час був чисельнішим від “армії” Корнілова, яка мала у своєму розпорядженні лише 2770 добровольців (серед них і кубанців, зокрема, у Добровольчу записався й майбутній кубанський прем'єр Василь Іванис, якому “імпонувало ім'я козака Корнілова”) ⁴⁵. Кубанський же “загін” нараховував на

той час 3150 багнетів і шабель разом з артилерією ⁴⁶ і перебував на своїй землі. А добровольці Крижаного походу таки були переважно зайдами: “Добровольча армія комплектувалася головню з південної інтелігенції (студентів та школярів старших клас /не кубанців. – Р. К./) та ще трохи було солдатів-фронтників, як Корніловський полк, текінці тощо” ⁴⁷.

Факт підпорядкування розгубленої більшості активній меншості показує, що авторитет Корнілова був вищий, ніж усіх керівників Кубані разом узятих.

Лавр Корнілов, підпорядкувавши собі волю кубанських керівників, міг із ними далі не церемонитись, але він дійсно широко бажав добра Кубані й кубанцям, тому й пообіцяв, що “зараз же після звільнення Кубані від большевиків буде скликано Крайову раду” ⁴⁸.

Та 31 березня (за ст. ст.) сталася подія, яка трагічно позначилася на долі кубанців, – від гарматного стрільня загинув видатний воєначальник, прихильник поневолених народів і ворог російської монархії Лавр Георгійович Корнілов.

Скоропадський і Корнілов

В часи, коли Лавр Корнілов облягав Катеринодар – столицю Кубані, – в Україні закінчував приготування до державного перевороту його давній симпатик Павло Скоропадський. Генерал Скоропадський із великою повагою ставився до Лавра Корнілова – як до “людини чесної і сильної”. Повага і симпатія були взаємними ⁴⁹.

До речі, саме верховний головнокомандувач російської армії Лавр Корнілов, переконавшись, що на фронтах Першої світової морально стійкішими є українці та інші представники неросійських народів, став на шлях творення національних частин у складі своєї армії.

У своїх “Спогадах” Павло Скоропадський зазначав, що Лавр Корнілов буквально примусив його українізувати 34-й корпус. “Я від Вас вимагаю українізації Вашого корпусу... – говорив Корнілов. – У Вас буде чудовий корпус” ⁵⁰. Більше того, “верховний” наполягав “на повній українізації геть до лазаретних команд” ⁵¹.

Навіть “у питанні створення української армії (!!! – Р. К.) Корнілов був прибічником українства” ⁵².

Ось такі парадокси історії: верховний головнокомандувач у 1917 р. став одним із ініціаторів формування національних частин у російській армії.

Така позиція Корнілова, за походженням козака-текінця, викликала глухе невдоволення у командувача Південно-Західним фронтом Антона Денікіна, начальника його штабу Маркова. Не знайшла вона підтримки й у провідних російських “демократів” Керенського, Мілюкова, Терещенка, Церетелі...

Якби не передчасний життєвий фінал Корнілова, в штабну кімнату якого о 7. 30 13 квітня 1918 р. (за н. ст.) влучив гарматний набій, – за два тижні перед тим як Павло Скоропадський прийшов до влади в Україні, – то, напевно, Українська Держава в особі її Гетьмана мала би цілком дружні відносини з Добровольчою армією на чолі з козаком-текінцем, що сповідував республіканські погляди (тут згадується Микола Міхновський із його конгеніальною тезою “В Україні – самодержавство, в Росії – республіка”). І головне, Денікін – патологічний російський шовініст – не очолив би Добровольчу армію.

Але це вже із традиційної української “опери” – якби...

Більш переконливо співала Маруся Чурай: “Жаль ваги не має...” Вагу мають доконані факти. Таким фактом і стало перетворення Добровольчої армії з потенційно дружньої на ворожу до України.

Історичний конфлікт між кубанцями

Якщо термін “громадянська війна” має право на існування в українській історіографії 1917 – 1920-х років, то саме тут, на Кубані. Грунт для братовбивчого конфлікту між українським громадянством заклав царський указ від 1870 р., який забороняв покозачення іногородніх.

Хитрі московські голови, здавалось, усе передбачили і, побоюючись зростаючої сили кубанського козацтва, завдали йому тяжкого удару – відмінили право іногородніх на покозачення, тобто скасували одну з головних підстав розросту ко-

зацтва та проклали глибоку межу між українцями-козаками і українцями-новгородніми. Росіяни розшматували наш народ на різні стани – з протилежними, часто антагоністичними інтересами.

Панами ситуації на Кубані залишалися козаки, хоч би тому, що основні масиви землі належали їм, а іногородні мусили її орендувати. Зрозуміло, що жили прибульці значно бідніше, ніж козаки... “Іногородні були паріями в станичній громаді. В управі вони участі не брали, але повинність підводами виконували, при повені, пожежі чи ще якомусь нещасті вони мусили допомагати нарівні з козаками”⁵³.

Було закладено нерівність і в отриманні освіти: діти іногородніх не мали права навчатися в міністерській (“козачій”) школі, яка утримувалася на громадські кошти і була престижнішою, ніж церковно-парафіяльні, де й мусили навчатися діти іногородніх. Рівень викладання у церковно-парафіяльній школі був нижчим.

Василь Іванис згадував, як у його станиці Настасіївській козачата і діти іногородніх традиційно ворогували між собою. Ворожнеча вилася в постійні побоїща. “Бійка ця починалася з обзивання: іногородні учні дражнили козачат куркулями, а козачата дражнили іногородніх гамселями, мугирями”⁵⁴. Билися не тільки навулачки, але й грудками землі, камінням, цеглою, патиками. У масових бійках, писав Іванис, “горували козачата”, бо їх “було більше і вони були відважніші. А іногородні зганяли злість, нападаючи на окремих козачат, коли вони розходилися по домах”⁵⁵. Так зростає кадри майбутніх збройних міжусобиць.

“Ворожнеча лишалася й у парубків. Козак-парубок вважав себе якимсь паном у порівнянні з іногороднім. Він чистіше й гарніше одягався, їздив добре на коні, і його більше любили дівчата. Козачий парубок і на вулиці тримав себе згори, як правило, він бував грамотніший. Старші козаки також не завжди поводитися з іногородніми як рівня. Повернувшись із полку чи батальйону, козаки майже до смерті вбиралася в черкеску і по зовнішньому вигляді відрізнялися від іногородніх. З козачих частин поверталися всі грамотні й фізично добре загартовані, а іногородні були малописьменні”⁵⁶.

Мали свої привілеї і новгородні: вони могли не служити в армії. Тоді як сини козаків відбували військову повинність, сини новгородніх могли працювати на добробут власної родини. Так що підстави для невдоволення мали й козаки, які мусили – при живих синах – наймати робітників.

Для того щоб почалася війна між козаками і новгородніми, треба було впасти центральній владі.

У 1917-му вона й упала...

Психоз ненависті

Кузьма Безкровний, батько українських самостійників Кубані, прагнув примирити сторони. В 1919 р. очоливши в кубанському уряді П. Курганського Міністерство внутрішніх справ, Безкровний негайно започаткував опрацювання законопроекту про покаяння новгороднього населення.

Проте закон цей вже запізнився. Навряд чи й він був би прийнятий, адже козацькі депутати у Законодавчій раді насамперед дбали про збереження козацьких привілеїв⁵⁷.

Навіть коли б цей законопроект був прийнятий, здається, небагато знайшлося б серед іногородніх бажаючих перейти у козацький (давно ворожий!) стан. Тим більше, коли ворожнеча до козацтва була всотана з дитинства... І в дні революції досягла апогею.

Давні образи під час революції вилилися у збройний конфлікт: козаки стали опорою денікінців, а новгородні пішли до більшовиків, які своїм галасом про рівність давали іногороднім надію позбавити козаків політичних привілеїв та привілеїв на володіння землею і самим отримати – таке бажане! – право на неї.

І підняв руку брат на брата.

Як приклад цього національного конфлікту є долі нащадків запорожців Павла Асаульченка, організатора загонів Красної гвардії на Кубані, та козака Пашківської станиці Андрія Шкури (генерал-лейтенанта Шкуро), які самовіддано служили ворогам України...

Звісно, що ворожнеча між кубанськими козаками (українцями з походження) та українцями-іногородніми простеляла

Андрій ШКУРО.

шлях ворогові – червоним і білим “москалям-картузникам”.

Закінчився конфлікт, закладений ще у 1870 р. царським указом, піровою перемогою іногородніх, яких, утім, у 1920 – 1930-х роках більшовики репресували так само немилосердно, як і козаків.

Оскільки “Добрармія не визволяла, а підкоряла”, а кубанський уряд толерував це, він і сам “ставав якимсь мстивим переможцем.

Покарання різками, безсудні розстріли, шибениці, конфіскації, реквізиції відбувалися перед і позаду уряду. Пожежі світилися і по шляху Кубуряду. Цей уряд забув про грудневу Крайову раду, забув про її Конституцію та про її підвалини – рівноправність обох частин населення Кубані – козаків та городовиків, забув, що він вилонився з паритету цих двох складників. Він провадив яскраво реакційну, станово-козацьку політику. Уряд не замиряв, а розпалював пристрасті й помсту. Городовиків цілком віддав на поталу. Як за большевиків навгородні мстилися над козаками, так тепер козаки реваншувалися й нелюдськи поводитися з навгородніми”⁵⁸.

Дітей городовиків виключали зі шкіл, жінок і дівчат гвалтували, чоловікам набивали землю в роти, а то й закопували живцем у землю...⁵⁹.

“Взаємна злоба й ненависть доходили до того, – писав главноверх Таманської армії Ковтюх, – що іноді в боях, там, де зустрічалися козацькі й городовицькі частини, обидві сторони кидали геть набік зброю і завзято билися навкулачки, як то було під станицею Слов’янською”⁶⁰.

Якось забувалось, що діди козаків були такими ж прибульцями, як і іногородні, забувалося, що на боці червоних було й чимало козаків, зокрема, у січневих боях біля ст. Георгієво-Афіпської в більшовицьких лавах бився Таманський полк. Ба більше, за визнанням комуністів, “без допомоги козаків вони на Кубані не перемогли б”⁶¹.

Так що винними були обидві сторони...

Повернувшись у Катеринодар, кубанський уряд “ужив усіх заходів, щоб усунути від участі в раді “некорінних” мешканців краю”⁶², зокрема, розіслав у станиці папери, щоб до Надзвичайної крайової ради “козаки обирали депутатів... без навгородніх”⁶³.

Якби ж то позбавляли прав прибуду – “москалів-картузників”, а то своїх, українців, і на тій лише підставі, що вони іногородні, – ніби предки козаків жили тут від зародження світу. Водночас міський пролетаріат, переважно російського походження, до того ж збільшовичений, залучався урядом до виборів. Усунув уряд Л. Бича від виборів і власників, які чи не найбільше потерпіли від більшовиків. Їх позбавили права голосу на тій самій підставі: вони, бачте, іногородні, а те, що він українець та ще й природний ворог більшовиків, “несуттєво”.

Уряд на чолі з Лукою Бичем власноручно розколював народ, допомагаючи своїм покровителям – завойовникам Кубані – впроваджувати імперський принцип “розділяй і володарюй”.

“Велика кривда була заподіяна навгороднім і своєму краєві віддачею городовиків для мобілізації в Добрармію. У цьому Кубуряд не має виправдань... Кубуряд дозволив більшу частину свого населення покликати до війська не тільки чужій, а ще й ворожій організації. Цим актом Кубуряд фактично ставив себе в становище козачої області в російській державі”⁶⁴. Крім живої сили, уряд Бича дозволив Добровольчій армії користуватися й кубанським майном⁶⁵.

Порушивши Конституцію Кубанської Народної Республіки, уряд прийняв “Положение о выборах”, що призвело “до диктатури козацтва в Краю”⁶⁶.

Усунувши від участі у владі іногородніх українців, уряд водночас допустив до Надзвичайної крайової ради представ-

ників Добрармії, зрозуміло, імперців – “як повноправних членів її на підставі (?! – Р.К.) призначення генералом Денікіним”⁶⁷.

Кубань знищувалася кубанськими руками... Поспіхом, за попадливо... Попри таку політику уряду, “його авторитет у населення був високий”, більше того, він сяяв “в ореолі визволителя”⁶⁸. Козаки у станицях “уявляли, що в Катеринодарі діє лише своє правительство”⁶⁹. “Оте більше ніж прихильне, любовне ставлення населення до Кубуряду можна було б використати з метою примирення двох частин населення”⁷⁰. І не тільки для замирення, а й для незалежної політики, набуття реальної влади. “Намагання Добрармії себе рекламувати й якось поставити Кубанський уряд на друге місце, приводили до протилежних вислідів”⁷¹.

Народ вірив у повновладдя кубанського уряду, а отже, воно існувало. Треба було тільки сміливо скористатися з повновладдя, яке давав народ.

Українське питання і Денікін

Слід зазначити, що приятні стосунки, які існували між Павлом Скоропадським та Лавром Корніловим, нове керівництво Добровольчої армії не перейняло. Щоправда, поки був живий М. Алексеев, співпраця продовжувалася. Полягала вона переважно у послугах із боку Скоропадського, який на прохання російського генерала опікувався долею заарештованих німцями російських офіцерів. Багато з них завдяки клопотанням українського Гетьмана було звільнено і відправлено на Кубань чи Дон. Допомога Павло Скоропадський Алексееву і зброєю, набоями тощо⁷².

Чи не одразу після смерті М. Алексеева Денікін виявив неприховану ворожість до Скоропадського як до “зрадника Росії”, що “продався німцям”. Почалася сильна агітація серед офіцерів. Їх закликали не вступати в частини, які формував Павло Скоропадський⁷³. Така позиція не дивувала, адже запеклий російський шовініст Денікін віддавна був непримиримий до України та її союзника – німців⁷⁴.

Розуміючи значення пропаганди, Денікін розгорнув шале-

На світлині позначені номерами: 1. Капітан ФУКЕ. 2. Полковник ШАПРОН. 3. Генерал ДЕНІКІН. 4. Генерал ЛУКОМСЬКИЙ. 5. Генерал ДРАГОМИРОВ. 6. Генерал РОМАНОВСЬКИЙ. Із шаблями на бачність – кубанці. 1919 р.

ну пропагандистську роботу. Зокрема, добровольча агентура отримала завдання розколоти кубанців – на лінійців та чорноморців. До того часу “ці два поняття мали географічне значення... Жодної ворожнечі між ними не було. Всі почували себе кубанськими козаками – дітьми одного краю. У висліді пропагандивної праці Добрармії лінійці стали “русскіми людьми”, а чорноморці – “хахлами”, що хочуть продати Кубань Україні, яка продалася німцям”⁷⁵.

Кубанський уряд же не спромігся на власну пропагандистську акцію, зокрема, й серед кубанських повстанців, які все прибували і прибували в станиці Єгорницьку та Мечотинську, де розмістилися Добровольча армія та ніби прив’язані до неї кубанські “державні” інституції. Замість

відірватися від Денікіна, стати на постій в Новочеркаську чи якійсь іншій станиці й “почути себе незалежними в своїх рішеннях”⁷⁶, кубанський отаман і уряд ніби прилипли до Денікіна. Як видно, вони, справжні “малокубанці”, прагнули патерналізму і радо слухали порад “батька Денікіна”, приймаючи більшість рішень “за порадою командування”⁷⁷.

3 червня у пошуках свого уряду прибув “полк (кубанської) кінноти, а через 2 дні ще 11 сотень”⁷⁸. Кубанські повстанці шукали уряд, сподіваючись, що він стане об’єднавчим антибільшовицьким центром. Козаки говорили, що “шукають кубанське правительство, а не Добрармію”⁷⁹.

Все це воїнство Филімонов і Бич віддали Денікіну, хоч на це не було ні юридичних, ні політичних підстав. Адже Новодмитрівська угода про підлеглисть “кубанського державного загону” особисто генералові Корнілову після його смерті втратила чинність. Та про це сторони якось забули, принаймні не згадували. Перед ними стояли “більш важливі проблеми”, як-от: озброєння Добровольчої армії. Щоб отримати зброю, до Києва була направлена чимала делегація на чолі з кубанським самостійником Миколою Рябоволом.

Місія Рябовола до Києва оповита романтикою братнього єднання українців Великої України та Кубані. Насправді місія ця інспірована і використана Денікіним, щоб через Рябовола і його прихильників одержати від Павла Скоропадського – нібито для кубанців – зброю, набої та амуніцію. Ось як про це пише В. Іванис: “Для одержання амуніції з України керівники Добрармії рішили використати кубанців, хоч і було лаячно пускати їх до розмов з українськими “сепаратистами”⁸⁰.

Хитрі московські голови і тут одержали те, що хотіли. “За свідченням колишнього представника німецького командування на Дону майора Кохенгаузена, Добрармія одержала від німців через кубанців 20000 карабінів і 10000000 набоїв”⁸¹.

Використавши відсутність авторитетного серед самостійників Рябовола, який добував для Денікіна зброю, у Новочеркаську була скликана нарада, яка перетворилася у заклот проти Кубані...

Нещаслива нарада в Новочеркаську

Командувач Добровольчої армії спочатку вимагав від донського отамана Краснова підпорядкування, а потім – отримавши відсіч – уже вмовляв, щоб він все ж визнав його, Денікіна, за верховного командувача. Та Дон не схилив чола і “Добрармію за Росію і ген. Денікіна за свого диктатора” не визнав⁸².

Отримавши відкоша, денікінські залицяльники всю увагу звернули на кубанців. Якби подібну до донців гідну позицію зайняли кубанські керівники, то Добровольчій армії нічого не залишалося б, як іти на Волгу і там підняти повстання проти більшовиків.

Але тоді кубанці навряд чи пішли б за “картузниками”... Хіба що кубанський уряд наказав би...

23 червня 1918 р. в Новочеркаську відбулася нарада, на якій, власне, й вирішувалася доля Добровольчої армії. Вирішувалася й доля кількох мільйонів українців Кубані... Прем’єру Бичу треба було лише твердо сказати “Ні!”, або принаймні відтягнути прийняття рішення до приїзду з Києва голови Законодавчої ради Миколи Рябовола та його заступника Султана Шахім-Гірея.

Взагалі, юридичний статус наради у Новочеркаську був невизначений: це була нарада кількох членів уряду, які відстоювали інтереси козацького населення, та кількох інших осіб, що до уряду не входили. Репрезентантів волі іногородніх, які становили половину населення Кубані, не було.

Розрахунок російських генералів, які інспірували цю нараду, на психіку служак-“малокубанців” виявився правильним⁸³: виправдовуючись перед генералом Алексєєвим – “втікачем без будь-якого мандата”⁸⁴, який чомусь прибув на цю нараду кубанців, Л. Бич щиросердечно клявся, що “кубанці – не

Кубанський отаман
Олександр ФИЛИМОНОВ

зрадники”, що вони “дбають про відбудову Росії – тільки іншим шляхом”.

Врешті, у Новочеркаську було прийняте безвідповідальне рішення про союз із Добровольчою армією – мандрівною частиною військових “без території, населення, грошей, зброї”, без будь-яких повноважень...

Одним з аргументів проти природного союзу з прабатьківщиною подали той, що в Україні “була недемократична влада генерала Павла Скоропадського”⁸⁵.

За союз із Україною голосувало лише три чоловіки: Кузьма Безкровний, Степан Манжула та черкес Наміток...

Історична відповідальність за всі людські жертви, які викликало це згубне рішення, лежить на прем’єрі Луці Бичу, Гнатові Білому, Петрові Макаренку, Гнатові Омельченку та інших.

Іванис так оцінює роль Бича в катастрофічному рішенні про союз із Добровольчою армією: “Головну роль, звичайно, відіграв Л. Л. Бич, бо при його тодішньому авторитетові більшість ішла за ним. Коли б він голосував за Україну, то більшість була б за нею... Все, що сталося після цього на Кубані, було наслідком отого нещасливого голосування”⁸⁶. “Кубанці-самостійники дуже багато поклалися на свого прем’єра Л. Л. Бича, вірили йому й слухали, а він виявився занадто боязким і національно невиробленим...”⁸⁷.

Цивільній людині Л. Бичу, напевно, важко було нарівні вести переговори з царськими генералами, які мали всеросійську славу. Не здивуюсь, якщо він просто ніяковів у їхній присутності. Принаймні постава його була заяча. Позиція Бича була “позицією” кролика, замороженого удавом – Денікіним.

Ну, нехай він (Бич) – безвольний, млявий, із “нестачею мужності”, не здатний до власної політичної дії. Але ж слабкий хилиться до сильнішого.

А сильніші і перспективніші за Денікіна були.

Наприклад, донці.

Дон і Кубань

Піднявши повстання проти більшовиків під проводом вольового й енергійного отамана Краснова, донці проголосили незалежну державу, почали створювати сталу армію, ухвалили основні закони (конституцію) Донської держави, видали “наказ, щоб усі донці, що були в Добрармії, перейшли до Донської армії”⁸⁸.

Незалежність Дону визнала Німеччина і не тільки визнала, а й допомагала утверджувати її – зброєю, набоями, амуніцією. Дон вийшов із пропозицією до кубанського уряду діяти у спільці.

А що собою являла на той час Добровольча армія? Малочисельний “мандруючий об’єкт”⁸⁹ без території, без народу. У Денікіна у квітні 1918 р. найбільшою була проблема, де “придбати народ”, від імені якого можна вести боротьбу. Без кубанських козаків Денікін являв собою “малопомітну військову групу”⁹⁰ – в 2500 багнетів. Тому він і запланував другий похід на Кубань, щоб “придбати народ” і за рахунок нього створити поважну армію. Певною мірою це була втеча з Дону, де він та його офіцери не один раз були збезчещені зневагою донських старшин.

У кубанців перед очима був приклад незалежної поведінки донського отамана Краснова. Той наполегливо пропонував кубанцям підписати проект конституції Доно-Кавказького Союзу, в якому “про Росію не згадувалося і про відбудову її не турбувалося”⁹¹. “Ви подивіться, яке військо Донське маленьке, – казали донці, – чи може воно йти рятувати Росію, та й з якої речі? Коли вона сама рятуватися не хоче. Нехай підніметься, як ми, й іде рятувати себе”⁹².

Головною ідеєю цієї конституції була боротьба проти більшовицьких військ, розташованих на території Доно-Кавказького Союзу. “Ця концепція в тодішніх обставинах психологічно була для козаків найзрозумілішою: боротьба лише за впорядкування власного краю і жодного зазіхання на впорядкування Росії чи яких інших держав, з якими дотримується нейтральності. Звичайно, Добрармія з цього союзу виключалася, як претендентка головно на рятування Росії”⁹³.

Та кролик є кролик...

Через прем'єра Бича і було прийняте згубне для мільйонів українців рішення у Новочеркаську. Хтосьна, може, саме відсутність пунктів про турботу за долю Росію відвернула Бича від укладення Доно-Кавказького Союзу.

Побоюючись, що кубанці передумують, на другий день після наради в Новочеркаську, 24 червня 1918 року, Денікін повів свою армію у Другий кубанський похід. Напередодні походу “не менше 75% цієї армії складали кубанці”⁹⁴.

Населення Кубані не могло припустити, що кубанський уряд перебуває у підпорядкованому становищі. По станицях ходили чутки, що “наше правительство найняло добровольців воювати з большевиками”⁹⁵. Кубанці продовжували вірити в тих, хто були номінальними керівниками, хто лише назвався провідником, під час їхніх виступів влаштовували овації, як, наприклад, у станиці Успенській у 1918 р., напередодні Другого кубанського походу⁹⁶.

В добу революції 1917 – 1920-х років не знайшлося українського імені, навколо якого б об'єдналася збройна українсько-кубанська сила, до речі, потужніша від Армії УНР. Не вилонили кубанці провідників, і тому ініціатива перейшла до Корнілова – вождя з ласки Божої, а після його смерті – до Денікіна.

Були, звісно, серед кубанців свідомі українці, найвидатнішими серед них виявилися Микола Рябовол та Кузьма Безкровний.

“Гарячий патріот Кубані”, талановитий організатор, “надзвичайний громадський діяч” Микола Рябовол у Законодавчій раді вважався “божищем”. “Не було жодного випадку, щоб розбурхане море цієї установи не послухалось його поради”⁹⁷. Цього не могли не бачити денікінці, які й знищили його – після того як він публічно піддав критиці “Особое со-вещаніє” Добровольчої армії.

А Кузьма Безкровний, “українець із крові та кості”, переконаний ворог Росії, був дуже “обережний і маломовний”⁹⁸. Не здивуюся, коли однією з причин цієї обережності стало вбивство денікінцями Миколи Рябовола. Інша можлива при-

чина – його думки “були далекі для більшості”⁹⁹, тобто, як виглядає, кубанські обранці виявилися настільки національно і політично невиробленими, що Кузьма Безкровний не сподівався на розуміння ними очевидних національних істин. Тому він переважно відмовчувався.

Тим часом основний тягар у Добровольчій армії несли кубанці. І це, зрозуміло, не підстава для гордості, це підстава для сорому, підстава для національної ганьби. Допоки Добровольчою армією командував Лавр Корнілов, який закликав російський уряд підтримати прагнення українського народу збудувати самостійну державу, який визнавав Кубанську раду і уряд, перебування кубанців у складі Добровольчої армії не було гріхом. Коли ж Корнілов загинув, а добровольців очолив запеклий російський монархіст Денікін, який прагнув будь-що реставрувати Російську імперію, – залишатися в цій армії було злочином перед своїм народом. До речі, текінці, які обожнювали Лавра Корнілова, відразу після його смерті залишили Добровольчу армію – наші ж zostалися. Собі на горе. Колабораціонізм верхівки закінчився тим, що “в самостійному Кубанському Краї” Денікін проголосив самостійність “зрадою”¹⁰⁰.

Минуло не так вже й багато часу, як кубанські полки, озброєні Українською Державою та Доном, – у складі Добровольчої армії – “ліхо” понеслися катувати свою праматір – Україну. І знову, як колись, в часи цариці Катерини II, Павла I, Миколи I та інших російських імператорів, козаки (українці з діда-прадіда) стали надійною зброєю в руках росіян – у боротьбі проти України.

До речі сказати, коли у 1920 р. формувався останній кубанський уряд, заступник голови катеринодарської “Прогресіві” Павло Сулятицький, якого прохали очолити Міністерство юстиції, єдиний із кандидатів поставив умову, за якої він дасть свою згоду на призначення, щоб “Кубанщина не воювала з Україною”¹⁰¹. А інші?

А підстави для самостійності Кубані були. Навіть Денікін визнавав, що “розрив державних зв'язків з центром... на Кубані існував давно”¹⁰².

Уряд втрачених шансів

Сам Денікін свідчив, що в масі своїй кубанське офіцерство було зовсім не на боці Добровольчої армії. “Тільки Отаман та уряд трималися союзу з армією, не бажаючи ризикувати ним для нових комбінацій”¹⁰³.

Причиною цього був “брак власної ініціативи, нестача мужності” у кубанського керівництва¹⁰⁴. Тоді як донський отаман Краснов “сперся на своє населення”, Филимонов і Бич продовжували “триматися, як малі діти, спідниці Добрармії”¹⁰⁵. При цьому, бажаючи зберегти обличчя, вони заявляли, що Добровольча армія продовжує свою “героїчну діяльність” “у повній згоді з Куб. урядом”¹⁰⁶. Насправді “співпраця” кубанського уряду з Добровольчою армією полягала у виконанні бажань Денікіна, у прийнятті рішень, на які намовляло білогвардійське керівництво.

Василю Іванису було незрозуміле піклування уряду Бича долею Росії. “З одного боку, – зазначав він, – говорилося про незалежність Кубані, а з другого – в установленні ладу на Кубані вбачалося оздоровлення й відбудова Росії”¹⁰⁷. Цьому дивному піклуванню було кілька причин: політична невиробленість, страх перед Добровольчою армією та невіра в сили свого народу. Яка б причина не виступала на перший план, будь-яка з них перекреслювала право на провідництво.

Кубанське керівництво, проголосивши незалежність Кубанської Народної Республіки, врешті поклатося на “добру волю” завойовників. Уряд Бича плівся в обозі “єдиногодільців” Денікіна, освячуючи в очах населення їхні дії, в тому числі й репресії проти населення, яке нібито представляв. “Самостійницький” уряд надавав можливість Денікіну друкувати в урядовій типографії звернення із закликами рятувати “єдиную” Росію. “Мабуть, і кубанські самостійники більше мали в собі хрящів, ніж твердих кісток”, – доходить гіркого висновку Василь Іванис¹⁰⁸.

Чого можна очікувати від “прем’єра” Бича, коли він 30 травня 1918 р., наляканий спробою отамана Филимонова (до слова – невдалою) підбурити кубанських старшин проти уряду, разом із “кубанським військовим міністром” Савиць-

ким просять Денікіна “захистити від самосуду”¹⁰⁹. Отут, власне, і можна було б закінчити розповідь про кубанського “самостійника” Бича та його “державотворчу” діяльність. Адже той, хто прохає захисту, не може бути провідником. Той же, хто прохає захисту в окупантів, взагалі не має права називатися громадським чи політичним діячем свого народу, лише – прислужником загарбників, колаборантом.

Хтозна, може Бич і йому подібні проводили б принципову самостійницьку політику, якби їм дали гарантії, що москалі бити їх не будуть.

Проголосити самостійність Кубані змусили обставини¹¹⁰. Так принаймні не один раз стверджував Бич у своїх зверненнях та промовах. Якби не більшовицька влада в Росії, то про самостійність Кубані мови б не було, говорив він.

Історичне проголошення незалежності Кубанської Народної Республіки в інтерпретації Бича було лише “попередньою позицією” уряду. Самостійність Кубані, прийняття її Конституції – все це виявилось тимчасовим – до відновлення загальноросійської влади. Такою була точка зору Луки Бича, який перебував у повній психологічній залежності від керівництва Добровольчої армії Антона Денікіна.

“Штатом майбутньої Росії” вважав Кубань і товариш голови (тобто заступник) Законодавчої ради Султан Шахім-Гірей¹¹¹, якого Микола Рябовол не один раз жартівливо називав “азіатським зрадником”.

Показовий такий момент: лінієць Ф. Воропінов, як і Шахім-Гірей, виступив проти обвинувачень Бича в

Василь ІВАНИС

“українофільстві”: “В цьому відношенні ніхто не має права попірати Л. Л. Бича в яких то б не було українських симпатій... – говорив Воропін. – Я категорично стверджую, що цей аргумент – попіркання Бича в його українофільстві, запідозрювання його в тому, що він прагне Кубань тягти за всяку ціну до незалежної України, ці підозріння не витримують критики”¹¹².

Позицію Бича і “постійного шукача компромісу”¹¹³ Султана Шахім-Гірея навряд чи можна назвати принциповою, адже “настрої маси членів Ради були за самостійність”¹¹⁴.

Та будучи в залежності від Денікіна, в певному розумінні, в полоні у нього, кубанські “провідники” на конфлікт не йшли. Під час Другого кубанського походу Добровольчої армії головним для кубанських “міністрів” було “бажання приподобатися московським людям”; це відчувалося “з усіх розпоряджень” кубанського уряду і кубанського отамана¹¹⁵. Тому Іванис і пише, що сервілізм “безмежно розвівся в кубанському політичному керівництві”¹¹⁶. Використовуючи це делікатне латинське слово, Іванис все ж називає кубанських “вождів” типу Бича і Филімонова рабами, бо сервілізм російською мовою означає “раболепство”. То чи варто дивуватися, що, попри вигнання на початку серпня 1918 р. більшовиків із Катеринодара, уряд Бича не відновив дію Конституції Кубанського Краю. І це в час, коли кубанські козаки творили вже 90% складу Добрармії¹¹⁷, коли Денікін по руках і ногах був зв’язаний залежністю від своєї ж армії, кубанської за особовим складом.

“Я переконано тверджу, – свідчив Антон Денікін, – той, хто захотів би тоді ліквідувати кубанську владу, змушений був би вживати в Краї систему чистого большевицького терору проти самостійників і опинився б у цілковитій залежності від кубанських військових начальників”¹¹⁸.

Цінне визнання, хоч і не до кінця щире. Справедливіше було б поставити питання так: “Чи можливий був би терор проти абсолютної більшості власної армії?”

“По зайнятті Катеринодара, коли козаки творили 90% армії, – писав В. Іванис, – Кубуряд при певній упертості міг добитися формування Кубанської армії. Денікін знав, що ко-

заки послухають Кубуряд, а не його, тим більше в такому питанні, як творення своєї армії. Слід додати, що ні серед козаків, ні серед козацьких старшин особливий прихильності до Добрармії не було. Козаки звикли бути під командою своїх офіцерів... У Добрармії їм призначали начальством “каргузників”¹¹⁹.

Не хотіли служити під командою Денікіна і новгородні. “На Кубані серед навгородніх чимало було офіцерів не тільки військового часу, а й кадрових, були й Генерального штабу. Вони не уникали виконання обов’язку, але не бажали служити в Добрармії. Через те зверталися до кубанської військової влади з проханням призначити (їх) у козацькі військові частини та установи. Але їм, як некозакам, радили йти в Добрармію... Так ці, свої люди, втрачалися...” Так усе кубанське новгородне старшинство було передано у розпорядження Добрармії¹²⁰.

Кинули на поталу великодержавникам і козаків: наказ № 11 від 27 червня 1918 р. про мобілізацію козаків віддав усіх їх у підпорядкування Добрармії. Уряд Бича навіть не застеріг за кубанцями традиційного права на територіальні частини і командування ними старшинами-кубанцями. На це право “не посягала (навіть) царська Росія”. Цим наказом не тільки було викликано недовіру кубанських козаків і старшин до свого уряду, а й “перекреслювалася можливість творення своєї армії, до якої так прагнули кубанці”¹²¹. “Так невеликий військовий загін, що звався Добрамією, розрісся за рахунок кубанських же козаків у наддержаву над Кубанським Краєм”¹²².

Шлях творення власної армії – твердий шлях. Але видається, що кубанським керівникам не треба було створювати армії, варто було іменем Надзвичайної крайової ради прийняти три історичні рішення: відновити дію Конституції Кубанської Народної Республіки, приєднати до Кубані Чорноморію та проголосити, що всі збройні сили, які перебувають на території незалежної Кубані, беззастережно підпорядковуються вищому політичному керівництву Кубанської Народної Республіки. Тобто перейняти керівництво Добровольчою армією.

Чи наважився б Денікін виступити проти своєї армії, в якій беззаперечно домінували кубанці, які з радістю виконали

б рішення представників своїх же станиць (батьків і братів!), рішення, яке матеріалізувало споконвічну мрію кубанців – мати своє, незалежне військо?

Та подібні революційні рішення могли прийняти тільки волеві провідники-революціонери, а в кубанському проводі таких людей не було, принаймні не було вождя-революціонера, який взяв би на себе історичну відповідальність і в сприятливих історичних умовах краху Російської імперії, розвалу її армії, підніс би кубанців до самостійного державного життя.

На жаль, реалії були іншими...

Василь Іванис, оцінюючи ситуацію на Кубані в 1917 – 1918 роках, писав, що треба було “звернути увагу на національний момент і спробувати зорганізувати населення на широкій національній платформі. У цьому напрямку перед Кубурядом лежала цілина, над якою можна було працювати без конкуренції. Але Кубуряд на цей шлях не став, бо він не вів, а крокував за щоденними подіями.

Щоб опертися на національну стихію, насамперед треба було виразно й раз і назавжди сказати, що Кубань в національному відношенні, по більшості свого населення, є українським краєм, та зречтисся станових привілеїв і засипати прірву між козаками та городовиками, зробивши останніх козаками з усіма наслідками. Це була б “революція” і “бунт” проти Денікіна, але це ще була єдина хвірточка для виходу з безнадії.

На превеликий жаль, козацькі проводирі в їхній більшості почували себе перш за все козаками... В Кубуряді свідомих українців не було. Були там люди, що з симпатією ставилися до українства...”¹²³. Та й вони, як й інші “самостійники”, продовжували “турбуватися “загальнодержавними” інтересами”¹²⁴. Кубанська надзвичайна крайова рада, вибухнувши овацією на слова “Хай живе вільна Кубань!”, вже через десять хвилин могла оваційно вітати промовця, який виголошував гасло “Хай живе єдина Росія!”

Отакою була позиція багатьох делегатів: кубанці не стали народом навіть під час війни – ні українським, ні кубанським. Вони виявилися хоробрими малоросами у черкесках і бешметах, які всю свою історію воювали за чужі інтереси.

Спорідненість Кубані з Великою Україною виявлялася насамперед у політичній невиробленості мас та її лідерів, несерйозності, навіть карикатурності їхніх провідників. Це були не провідники, не вожді, а політики. До того ж політики-невдахи, майстри марнування шансів.

А проти диктатури Денікіна кубанський уряд виступив лише тоді, коли дбайливо виплекав її. Та тоді Кубань вже стала майже рідною керівникам Добровольчої армії, майже родичкою, бо вони її згвалтували.

Кубанці і німці

Відтоді, як німці прибули на Донщину, ставлення до них – ворогів Росії у Першій світовій війні – серед донців та росіян поступово змінювалося на краще. Зокрема, в Новочеркаську “особливої ворожості до німців уже не почувалося. Скорше на німців покладали надію, що вони наведуть лад, але більшість інтелігенції лякалася у цьому признатися”¹²⁵.

Що вже говорити про кубанців, до яких дійшли чутки, що німці за два місяці звільнили від більшовиків Україну. Тож кубанці надіялися, що німці й Кубань звільнять від більшовицького нашествия.

Кубанські повстанці, які прибували у донську станицю Мечотинську, де розмістився уряд Бича, розпитували про німців, “де вони, чому правительство не зговориться з ними, щоб допомогти повиганяти голоту з Краю?”¹²⁶. Кубанське населення через повстанців “все виразніше переказувало, щоб закликали німців, а там, де була можливість, – на Тамані, воно само закликала їх”¹²⁷.

Німці, надавши таманським повстанцям зброю та амуніцію, висадили десант і спільно з козаками вигнали більшовиків із Тамані. Та все ж німці воліли офіційного заклику допомогти від кубанського уряду. І тому, не отримавши його, повернулися до Керчі.

Звісно, що Лука Бич знав про прихильні до німців настрої серед кубанського козацтва, інтереси якого уряд мав би представляти. Та Бич був у праві Денікіна і слухав команди свого зверхника. Денікін же продовжував ненавидіти німців.

Отже, й несамостійному Бичу довелося виявляти антинімецьку позицію...

Нарешті, німецький восначальник фон Анрім "не витримав і сам запропонував Кубурядові посунути декілька дивізій на Кубань і звільнити її від большевиків. На це Кубуряд відповів, що прийняти допомогу німецького війська він не може. Мало того, Кубуряд післав до Ростова делегацію висловити німецькому командуванню протест із приводу десанту на Тамань. А по звільненні Катеринодара всіх кубанських офіцерів, що з німцями звільнили Тамань, віддав під суд за "державну зраду". Історично це засліплення не має собі виправдання.

Німці за два місяці звільнили Велику Україну, а вдесятеро меншу Кубань вичистили б за 2 тижні, може, 3. Це б зберегло Кубанському Красві тисячі від смерті – від большевицьких куль... При звільненні з німцями Кубанський Край мав змогу забезпечитися мобілізованою армією 100 – 200 тисяч козаків, одержавши зброю з колишнього російського фронту.

Такий план давав Кубурядові змогу об'єднатися з усіма антибольшевиками... – Україною, горянами Північного Кавказу, Азербайджаном, Грузією, Вірменією... Це урятувало б Кубань від боротьби з Денікіним і проти нього. Цей шлях об'єднав би без великих втрат Кубань з Чорноморщиною й Ставропільщиною... При варіанті закликання німців Денікін мав би з добровольцями йти за Волгу спасати Росію або бути інтернованим на Дону чи Кубані, як то сталося з Юденичем у Латвії"¹²⁸.

“Малокубанство” як причина поразки

Під час Першої світової війни на боці Росії воювало 37 полків кубанської кінноти, 22 батальйони пластунів, 9 батареї гармашів і 37 запасних сотень. Разом це становило близько 200 тисяч чоловік молодшої генерації кубанського козацтва. Трохи меншу кількість дали новгородні¹²⁹.

Попри таку велетенську збройну силу, на Кубані у 1918 р. були свої Крути... Коли треба було захищати кубанський уряд, козаків не виявилось. В січні – лютому 1918 р. захища-

ти уряд від більшовицької навали стали “діти – учні середніх шкіл”, які, часто не вміючи стріляти, “гинули на фронті” від куль та багнетів червоних¹³⁰.

Яка причина цієї подиву гідної трагедії? Зрозуміло, що багато кубанських козаків та новгородніх полягло на фронтах Першої світової війни. Чимало стало каліками. Безліч зазнало внаслідок більшовицької пропаганди... Та була й ще одна, очевидно, головна причина – уряд кубанський “зигнорував національну стихію”¹³¹, бажання народу мати власну армію.

І це при тому, що козаки, виховані з дитинства у суворій дисципліні, хотіли, більше того, потребували чіткого і ясного наказу свого уряду.

Член Кубанської ради від ст. Гостаргаївської козак Харченко сказав дуже прості і правдиві слова: “На Кубані вибрано нами правительство повинно бути повним господарем (довгі оплески)... Куди наше правительство накаже йти, ми завжди будемо точно виконувати ті накази (бурхливі оплески)”¹³².

А наказ “правительства” був слухати Денікіна, який мріяв шаблями козаків подавити заколот російських хамів та на плечах кубанських полків увійти головнокомандувачем до північної столиці.

Оця безмежна довіра до “свого” уряду, який продавав кубанців різнику Денікіну, оця висока дисциплінованість і карність козаків, яку, до речі, денікінці “сприймали за тупу московську покірність...”¹³³, довели Кубань до краху. Може, й треба було трохи “анархічності”, тобто революційного виступу проти уряду зрадників. І “трошки братовбивства”.

Денікінці, до речі, не церемонились. І вбивали всіх, кого вважали зрадниками. Вбили Рябовола, Боржинського та тисячі інших. На Филимонова ж, зрадника Кубані, із сотень тисяч кубанських патріотів ніхто шаблі не підняв.

Боялись “братовбивства”?

Та в цій ситуації таке “братовбивство” – єдиний вихід...

Не було й “ідейної пропаганди”, кубанський уряд її фактично не проводив. Та що могли сказати Олександр Филимонов і Лука Бич, орієнтовані на життя в Росії? Ці люди не ста-

вили самостійність Кубані понад усе. В цьому і головна причина поразки... Хотів написати, Національно-визвольних змагань... Таки правильніше буде – бурхливих подій на Кубані, викликаних розпадом Російської імперії.

Врешті, уряд Бича разом із невеликою Кубанською армією змушений був, як і Центральна Рада у Великій Україні, залишити столицю і почати нескінченні мандрі. Центральну Раду повернули до Києва німці, кубанський уряд у Катеринодар – Добровольча армія. Але повернення – і тут, і там – було тимчасовим...

На мій погляд, прем'єр Лука Бич відіграв в історії кубанців таку ж роль, як і прем'єр Володимир Винниченко на Великій Україні. В цих постатях, як видається, сконденсовано причини нашої поразки. Революційний рух несподівано виніс їх на вістря подій. Та вони на той час вже були духовно скалічені імперією. Бич і Винниченко, українці з походження, не були самостійниками. Вони, керівники урядів, не могли уявити, що український народ може, як й інші народи світу, жити самостійним державним життям. Вони не вірили в силу свого народу, і внаслідок цього – щоб втриматися – намагалися орієнтуватися на зовнішні чинники, тобто на завойовників.

Хоч Бич і Винниченко були, можливо, антиподами в чисто людських якостях, все ж наслідки їхньої діяльності були однаково катастрофічні для нашого народу.

Як людина, Лука Бич, напевно, був кращим від Володимира Винниченка. По-перше, Бич не був демагогом, по-друге, не був таким лихим на язик, як Винниченко. Бич, чесна і м'яка людина, – особливо у стосунках з керівництвом Добровольчої армії, яке дивилося на кубанців хижим оком, як на матеріал для відбудови Російської імперії.

Денікінське керівництво добре розуміло, що Добровольча армія може відбутись лише за рахунок кубанців. І ті виправдали сподівання білогвардійських генералів, бо “давали себе легко дурити, як чесні “служакі”... Найгірше було те, що кубанці по собі судили, тому вірили Денікіну й взагалі росіянам. “Самі вони так виховувалися, що в поважних речах ніколи не обманювали, а особливо старші віком, що вважали неправду страшним гріхом. Представники ж Добрармії частіше

послугувалися неправдою... Сумно за кубанців, що давалися так себе дурити й зневажати”¹³⁴. “Оте нещасне “службацтво” перед генералами запаморочило кубанців цілком, і був втрачений останній шанс розірвати протиприродний симбіоз Кубані з Добрармією”¹³⁵.

Бич не прислужився кубанцям, бо переступив через першу заповідь державного діяча: “Ворогові не можна довіряти”. Порушив він і другу заповідь: “З ворогом не можна бути чесним”. Та головне, що Бич, внаслідок свого малоросійства, точніше “малокубанства”, не зміг визначити, хто ворог для Кубані, а хто друг, хто матір, а хто мачуха.

Саме оця національна недорозвиненість, незрілість, я б сказав, навіть дитинність і змусила його заперечити під час Надзвичайної крайової ради послу Української Держави Петрові Боржинському та “артільному батьку” М. Левицькому, які назвали Україну матір'ю Кубані. Бич, хоч і відповів їм українською, але “холоднувато-формально”. Україну він визначив не як матір, а як сестру Кубані, “а матір'ю для промовця була Росія...”¹³⁶. За це Степан Манжула за кулісами “матюком вилаяв Бича” і так голосно, що передні ряди членів Ради почули¹³⁷. Шкода, що тільки перші.

Традиційний символ трагедії

15 липня 1918 р. під ст. Коренівською відбувся бій, в якому кубанські пластуни під командою червоного командира Сорокіна пішли на багнети проти кубанських пластунів під командою білогвардійського офіцера Казановича. Січа була люта і вперта. Втрати з обох боків (фактично з одного, українського) були жахливими¹³⁸.

Неймовірна трагедія – українські кшатрії вирубують до ноги один одного, борючись за російські інтереси під командою своїх ворогів, які конкурували між собою за владу.

Чи було коли в історії таке диво, щоб “білі українці” керували росіянами, які йшли в бій проти росіян, якими керували “червоні українці”? І метою одних росіян, що йшли до бою, була побудова Української самодержавної держави, а метою інших бойовиків-росіян була побудова Української демокра-

тичної держави? Це навіть не спадає нам думку – настільки вона фантазмагорична. Чому ж у нашій історії ми перманентно б'ємося під проводом чужинців за їхні інтереси?

Може, тому, що досі не зрозуміли, хто наш ворог? Не зрозуміли, що ворогом є той, хто плюндрує наш край, нищить наших батьків і братів, хто бажає використати нас як будівельний матеріал для власних проєктів.

Відповідь на запитання, чому ми, українці, програли, до болю проста: програли, бо боролись один проти одного у складі різних армій, часто за чужі інтереси. І це вже як диво не сприймалося, адже самогубство в нашій історії – не прикра випадковість, а радше, традиція...

Перемогу зможемо здобути лише тоді, коли будемо по один, український (!), бік барикад.

Та чи можливо це?

Відповідь дадуть наступні покоління українського народу.

В ХХ столітті ми втратили Кубань, Лемківщину, Холмщину, Стародубщину, Берестейщину... Зазнали поразок у Національно-визвольних змаганнях, пережили кілька страшних голодоморів та апокаліптичні репресії, стали ареною для двох світових воєн...

“Та козак усе має бути веселим”. Тому й кажу, посміхайтесь: в українській трагедії достатньо підстав для агресивного оптимізму.

І справді: попри ці страшні удари, наприкінці ХХ століття постала Українська держава, до якої повернулись, здавалось, назавжди втрачені землі – Закарпаття, Галичина, Волинь, Північна Буковина, Крим.

Дивімося же у майбутнє поглядом майбутніх переможців.

Повірте, все залежить від погляду.

Яким ти простромлюєш історичного ворога.

І настрою, з яким виходиш на історичний турнір націй.

Наприкінці якого обов'язково прозвучить український Гімн.

Роман КОВАЛЬ, письменник

Джерела

- 1, 3, 4, 11. *Реклю Е.* Земля и люди. Всеобщая география. – СПб., 1898. – Кн. 4. – Т. 6. – С. 84 – 85.
2. Там само. – С. 83.
- 5, 8, 10. Там само. – С. 96.
- 6, 7, 18. *Білий Д.* Малиновий клин. – К., 1994. – С. 38 – 39.
- 9, 13, 15. *Реклю Е.* Вказана праця. – С. 88 – 90.
- 12, 14. Там само. – С. 87.
- 16, 17. Энциклопедический словарь по истории Кубани. С древнейших времен до октября 1917 года. – Краснодар, 1997. – С. 549 – 550.
19. *Іванис В.* Стежками життя. – Новий Ульм, 1959. – Кн. II. – С. 64.
- 20, 130. *Іванис В.* Вказана праця. – Кн. II. – С. 68.
21. *Іванис В.* Вказана праця. – Кн. II. – С. 65.
22. *Іванис В.* Вказана праця. – Кн. II. – С. 66.
23. *Іванис В.* Вказана праця. – Кн. II. – С. 69.
- 24, 41. *Іванис В.* Вказана праця. – Кн. II. – С. 70 – 71.
25. *Іванис В.* Вказана праця. – Кн. II. – С. 15.
- 26 30. *Іванис В.* Стежками життя. – Торонто, 1958. – Кн. I. – С. 173.
27. Архив Русской революции. – Берлин, 1923. – Т. IX. – Приложение И 2.
- 28, 33, 35, 38. *Деникин А.* Очерки русской смуты. – М., 1991. – С. 98, 100 – 101.
- 29, 34. *Іванис В.* Вказана праця. – Кн. II. – С. 33 – 34.
- 31, 47. *Іванис В.* Вказана праця. – Кн. I. – С. 183.
32. *Іванис В.* Вказана праця. – Кн. II. – С. 29.
36. *Іванис В.* Вказана праця. – Кн. II. – С. 36.
37. *Іванис В.* Вказана праця. – Кн. I. – С. 37.
39. *Іванис В.* Вказана праця. – Кн. II. – С. 39.
40. *Іванис В.* Вказана праця. – Кн. II. – С. 49.
42. *Іванис В.* Вказана праця. – Кн. II. – С. 75.
43. *Іванис В.* Вказана праця. – Кн. II. – С. 73.
44. *Іванис В.* Вказана праця. – Кн. II. – С. 78.
45. *Іванис В.* Вказана праця. – Кн. I. – С. 185.
46. *Іванис В.* Вказана праця. – Кн. II. – С. 79.

48. *Іванис В.* Вказана праця. – Кн. II. – С. 77.
 49. *Скоропадський П.* Спогади. – Київ – Філадельфія, 1995. – С. 63.
 50. *Скоропадський П.* Вказана праця. – С. 64.
 51. *Скоропадський П.* Вказана праця. – С. 72.
 52. *Скоропадський П.* Вказана праця. – С. 79.
 53. *Іванис В.* Вказана праця. – Кн. I. – С. 24.
 54, 55, 56. *Іванис В.* Вказана праця. – Кн. I. – С. 25.
 57. *Іванис В.* Вказана праця. – Кн. II. – С. 60.
 58, 77. *Іванис В.* Вказана праця. – Кн. II. – С. 164 – 165.
 59. *Іванис В.* Вказана праця. – Кн. II. – С. 190 – 191.
 60. *Врангель П.* Записки, ч. I. Белое дело. – Берлин, 1928. – Т. V. – С. 74 – 75.
 61, 62. *Іванис В.* Вказана праця. – Кн. II. – С. 199.
 63. *Іванис В.* Вказана праця. – Кн. II. – С. 180.
 64. *Іванис В.* Вказана праця. – Кн. II. – С. 223.
 65, 119. *Іванис В.* Вказана праця. – Кн. II. – С. 216.
 66, 67. *Іванис В.* Вказана праця. – Кн. II. – С. 200.
 68, 69, 70, 71. *Іванис В.* Вказана праця. – Кн. II. – С. 201.
 72, 73. *Скоропадський П.* Вказана праця. – С. 238.
 74, 81. *Іванис В.* Вказана праця. – Кн. II. – С. 114.
 75. *Іванис В.* Вказана праця. – Кн. II. – С. 111.
 76. *Іванис В.* Вказана праця. – Кн. II. – С. 347.
 78, 96. *Іванис В.* Вказана праця. – Кн. II. – С. 109.
 79, 126. *Іванис В.* Вказана праця. – Кн. II. – С. 100.
 80. *Іванис В.* Вказана праця. – Кн. II. – С. 116.
 82. *Краснов П.* Всевеликое Войско Донское. – Архив Русской Революции. – Т. 5. – Берлин, 1922. – С. 192.
 83, 84, 86. *Іванис В.* Вказана праця. – Кн. II. – С. 122– 123.
 85. *Іванис В.* Вказана праця. – Кн. II. – С. 121.
 87. *Іванис В.* Вказана праця. – Кн. II. – С. 128.
 88, 90. *Іванис В.* Вказана праця. – Кн. II. – С. 108.
 89. *Іванис В.* Вказана праця. – Кн. II. – С. 101.
 91, 93, 135. *Іванис В.* Вказана праця. – Кн. II. – С. 126.
 92. *Іванис В.* Вказана праця. – Кн. II. – С. 296.
 94. *Іванис В.* Вказана праця. – Кн. II. – С. 130.
 95. *Іванис В.* Вказана праця. – Кн. II. – С. 140.
 97. *Іванис В.* Вказана праця. – Кн. II. – С. 234.

- 98, 131. *Іванис В.* Вказана праця. – Кн. II. – С. 203.
 99. *Іванис В.* Вказана праця. – Кн. II. – С. 253.
 100. *Іванис В.* Вказана праця. – Кн. II. – С. 351.
 101. *Іванис В.* Стежками життя. – Новий Ульм, 1959. – Кн. III. – С. 218.
 102. *Деникин А.* Вказана праця. – С. 89.
 103. *Деникин А.* Очерки русской смуты. – Вып. 2. – Берлин, 1922. – Т. 3. – С. 204.
 104, 105, 106, 107. *Іванис В.* Вказана праця. – Кн. II. – С. 117.
 108. *Іванис В.* Вказана праця. – Кн. II. – С. 118.
 109, 134. *Іванис В.* Вказана праця. – Кн. II. – С. 119, 125.
 110. *Іванис В.* Вказана праця. – Кн. II. – С. 245.
 111. *Іванис В.* Вказана праця. – Кн. II. – С. 265.
 112. *Іванис В.* Вказана праця. – Кн. II. – С. 334.
 114. *Іванис В.* Вказана праця. – Кн. II. – С. 256.
 115. *Іванис В.* Вказана праця. – Кн. II. – С. 167.
 116. *Іванис В.* Вказана праця. – Кн. II. – С. 350.
 117. *Іванис В.* Вказана праця. – Кн. II. – С. 155.
 118. *Деникин А.* Очерки русской смуты. – Вып. 2. – Берлин, 1922. – Т. 3. – С. 199.
 120. *Іванис В.* Вказана праця. – Кн. II. – С. 290.
 121. *Іванис В.* Вказана праця. – Кн. II. – С. 348.
 122. *Іванис В.* Вказана праця. – Кн. II. – С. 349.
 123. *Іванис В.* Вказана праця. – Кн. II. – С. 202.
 124, 136, 137. *Іванис В.* Вказана праця. – Кн. II. – С. 242.
 125. *Іванис В.* Вказана праця. – Кн. II. – С. 102.
 127, 128. *Іванис В.* Вказана праця. – Кн. II. – С. 112.
 129. *Сулятицький П.* Нариси революції на Кубані. – Прага, 1925. – С. 67.
 132. *Іванис В.* Вказана праця. – Кн. II. – С. 251.
 133. *Іванис В.* Вказана праця. – Кн. II. – С. 257.
 138. *Іванис В.* Вказана праця. – Кн. II. – С. 151.

Видавництво «ДЮКОР» представляє:

Розрахована на істориків, краєзнавців, усіх, хто хоче пізнати історію свого народу.

КОВАЛЬ Р. М., ЗАВАЛЬНЮК К. В.

Трагедія отамана Волинця.

К.: Дюкор, 2002. – 280 с.

Національно-визвольною революцією 1917 – 1920-х років український народ створив героїчну добу, коли тільки й творяться політичні нації. Пробудившись із летаргійного сну, українці вийшли – хай і на короткий час – на світову арену як повноцінна, неповторна фізично могутня нація.

Книга розповідає про збройну боротьбу на Поділлі, Волині та в Галичині під керівництвом подільського отамана командира 61-го і 13-го полків Армії УНР, отамана Гайсинсько-Брацлавської бригади Ананія Волинця – одного з визначних провідників революційного козацько-селянського руху початку ХХ століття – та його громадсько-політичну діяльність на Волині.

Коваль Р. М.

Повернення отаманів
Гайдамацького краю.

К.: Дюкор, 2001. – 256 с.

Книга є збіркою радіопередач авторського циклу Романа Ковалю "Отамани Гайдамацького краю", який у 1998 та 2000 – 2001 роках прозвучав на Першому каналі Українського радіо.

Книга повертає імена непересічних провідників революційного повстанського козацько-селянського руху 1917 – 1920-х років, який тривалий час незаслужено був затавований як "бандитський" та "анархічний".

"Історія колись скаже, хто я був і де дівся". – писав 26 жовтня 1923 р. в останньому листі з полтавської в'язниці веремієвський отаман Холодного Яру Іван Савченко-Нагірний. Це спало на думку, мабуть, й іншим козакам, які віддаючи своє життя за Українську державу, не хотіли безвісними канути у Лету і певно, розраховували на добру пам'ять наступних поколінь.

Історична пам'ять – це заповідь існування нації. Автор передає сучасникам найцінніший скарб – пам'ять про визвольні змагання про українських героїв, яскраві спалахи життя яких світитимуть майбутнім поколінням на історичних дорогах української нації.

Розрахована на широке коло читачів.

Видавництво «ДЮКОР» представляє:

Під заг. редакцією Р. Ковалю

Рейд у вічність.

К.: Видавництво "Дюкор", 2001. – 128 с.

Коваль Р. М., Рог В. О., Степний П. А.

Книга є збіркою документів із Державного архіву СБУ, переважно анкет засуджених до розстрілу козаків і старшин, які у листопаді 1921 р. під проводом генерала-хорунжого Армії УНР Юрка Тютюнника здійснювали Другий Зимовий похід. Ці анкети та інші документи повертають імена воїнів Української Народної Республіки, людей різних національностей, які задля України були готові віддати свої мологи життя.

Розрахована на істориків, краєзнавців, викладачів, студентів, на всіх, кому не байдужа доля українського народу.

МІХНОВСЬКИЙ М. І.

Самостійна Україна.

К.: Дюкор, 2002. – 80 с.

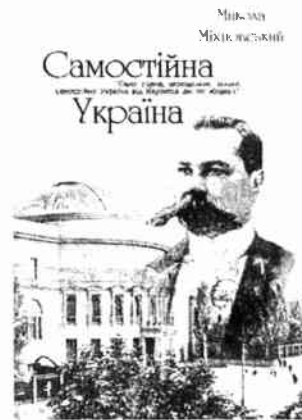
"Самостійна Україна" – головний твір ідеолога державної самостійності України Миколи Міхновського. Ця праця, написана на початку 1900 р. як програма першої української політичної самостійницької організації – Революційної української партії (РУП), стала програмою дій для цілого покоління, яке в 1917 р. підняло жовто-блакитне знамено Української революції. Можна з впевненістю твердити, що ця книжечка запалила національне багаття в душах мільйонів українців, виплекала героїчне покоління 1917 – 1920-х років.

"Міхновський умів заглянути в душу глибоко-глибоко... – згадував подільський отаман Ананій Волинець. – Там, серед московського диконого намулу, умів він вишукати золоту, чисту струну української душі і промовити, заграти так, що тисячі таких золотих струн починали радісно бриніти, тисячі сердець починали битись в унісон з його великим серцем, а червона українська кров починала горіти бажанням покрити широкі лани рідної землі, змити ганьбу московської неволі і у власній хаті знайти ту "правду і волю", яких Україна не мала і не могла мати в чужій".

Рекомендована історичним клубом "Холодний Яр" для вивчення у вищих та середніх навчальних закладах.

Редактор Роман КОВАЛЬ.

Упорядники Роман КОВАЛЬ, Віктор РОГ, Костянтин ЗАВАЛЬНЮК.

ЗМІСТ

Біографічна довідка про автора.....	4
Від автора.....	5
<i>Євген Петренко</i> . Передмова. Звідки і чому з'явилися українці на Кубані.....	8
Про походження назв деяких куренів Запорозького й Чорноморського козацького військ.....	40
Федір Щербина – історик Кубані.....	46
Батько українських самостійників Кубані Кузьма Безкровний.....	52
Микола Рябовол – український державник із Кубані.....	58
Перший прем'єр Кубанської Народної Республіки Лука Бич.....	68
Степан Манжула – борець за об'єднання Кубані з Україною.....	76
Оборонець незалежності Кубані Василь Іванис.....	80
Василь Рябоконт – повстанський отаман Кубані.....	86
Роззброєння Кубані.....	90
Кобзарство Кубані.....	96
Дружба народів по-московськи.....	100
Доля козачки Олександри Денисенко.....	104
<i>Віра Денисенко</i> . Відновіть мою національність.....	112
Кубанські враження.....	116
<i>Роман Коваль</i> . Неповний список українських діячів Кубані.....	121
<i>Олексій Нирко</i> . Неповний список репресованих кобзарів і бандуристів Кубані.....	179
Фотододаток.....	200
<i>Роман Коваль</i> . Післямова. Кубанська трагедія українського народу.....	257
Видавництво “Діокор” представляє.....	300

Висловлюємо подяку Олександрю Головлі, Юрку Дрозду, Володимирю Єсіпку, Богдану Жеплинському, Олесі Коваль, Віктору Лісоволу, Галині Мусянко, Віктору Рогу, Володимирю Савченку, Ніні Слончак, Леоніду Череватенку, Ярославу Черногузу, Василеві та Дмитрові Чубам за сприяння.

Окрема подяка Петрові Гончару
і Володимирю Юрчишину.

Використані фотографії
з приватних архівів
Рената Польового, Євгена Петренка,
Олексія Нирка, Романа Ковалю,
а також із Музею Івана Гончара,
Державного архіву України кінофотодокументів,
Державного архіву СБУ,
Державного архіву Краснодарського краю,
Історико-краєзнавчого музею м. Кримська,
Ялтинського музею кобзарства Криму та Кубані.

Науково-популярне видання

Кубанська Україна

Здано в набір 10 квітня 2002 р.

Підписано до друку 1 липня 2002 р.

Формат 60 x 84 1/16. Друк офсетний. Зам. 2-189.

Наклад 1000.

Видавництво “Діокор”

02125, Київ, б-р Перова, буд. 14, т./ ф.: 514-49-94.

Редакція газети “Незборима нація”

03049, Київ, вул. Курська, буд. 20, кв. 14, т. /ф.: 242-47-38.

ВАТ «Книжкова друкарня наукової книги»,
м. Київ, вул. Багговутівська, 17-21